ТОШО СПИРИДОНОВ

ТРАКИЙСКИЯТ ЕТНОС

ПРОБЛЕМИ НА ФОРМИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Институт за тракология

Тошо Спиридонов

ТРАКИЙСКИЯТ ЕТНОС

ПРОБЛЕМИ НА ФОРМИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО

София

Издателство на Българската академия на науките

1991

РЕДАКТОР

с т . н . с . Живка Въжарова

РЕЦЕНЗЕНТИ

проф. Иван Венедиков

проф.д-р Богдан Богданов

с т . н . с . Румен Катинчаров

© Тошо Спиридонов Спиридонов

1991

с/о Jusautor, Sofia

941Б

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Уводни думи 7

Първа глава Тракийският етнос и някои проблеми на общата теория 10

Втора глава Древна Тракия и индоевропейският проблем 34

1. Извори и реконструкции 34
2. Териториални, типологически и генетически общности 52
3. Произход на траките. Преглед на основните мнения 87

Трета глава Тракийският етнос 91

1. Етнос и територия 91
2. Етнос и природа 107
3. Етнос и икономика 125
4. Етнос и култура 133
5. Етнос и самосъзнание 139

Заключение 151

Използувана книжнина 154

Съкращения 171

Азбучен показалец 174

Резюме на английски език 176

СПИСЪК НА КАРТИТЕ

Карта 1 Миграции на и.е. диалекти 55

Карта 2 Циркумпонтийската металургична провинция. Ямна културно-историческа област и вариантите и. 59

Карта 3 Паметници на андроновската и срубната култура. 71

Карта 4 Антропологичните типове през енеолита и бронзовата епоха 74

Карта 5 Възникване на балканския неолит 76

Карта 6 Неолитните селища на Балканския п-в 77

Карта 7 Балканският п-в и степният район в края на IV-началото на III хил.пр.н.е 79

Карта 8 Енеолитните селища на Балканския п-в 80

Карта 9 Селищата на Балканския п-в през бронзовата епоха 81

Карта 10 Балкано-севернопонтийската общност 82

Карта 11 Най-старите медни и бронзови находки в Средна Азия и Близкия Изток 83

Карта 12 Общ (анатолийско-) балкански индоевропейски хоризонт 84

Карта 13 Балкано-анатолийската културна общност през II хил.пр.н.е 86

Карта 14 Балкано-анатолийският р-н от края на II хил.до VIII в.пр.н.е 88

Карта 15 Селища и паметници в Северозападното Причерноморие 112

Карта 16 Селища и паметници в земите между Днестър и Сирет/Дунав 114

Карта 17 Разпространение на кимерийските паметници и вещи 115

Карта 18 Северните балкански земи от началото на бронзовата до началото на желязната епоха 119

Карта 19 Келтите и северните балкански земи до III в... 121

Карта 20 Селища с именна съставка -дева/-дава 122

Карти 21-23 Разпространение на личните имена в римската епоха . . . . . 145-149.

Уводни думи

В последните години в теоретичното обществознание се появиха множество изследвания, които създадоха възможност възловите проблеми да се разглеждат на по-ясна и стабилна теоретична основа, В светлината на Марксовото учение бяха разгледани почти всички най-съществени въпроси на античната историография, при което някои от тях получиха нови постановки; някои опити бяха направени и в българската литература. Ето защо можем да смятаме, че се забелязва едно засилено внимание към проблемите на историческата наука и в по-общ философски план.

В историческата наука съществуват множество нерешени или спорни проблеми. Два от тях имат съществено значение за избраната тук тема от гледна точка на общата постановка.

Първият проблем, формулиран от М.А. Барг, се отнася до липсата на общоприето определение за предмета на историческата наука и целите на осъществяваното от нея познание. Авторът смята за ненормално положението, в което е поставена историята - събирателка на факти и събития, спомагателна наука на историческия материализъм,отказвайки й правото да открива и анализира закономерностите на историческото развитие. С други думи "историческата наука трябва да притежава свое собствено ниво на теория, т.е. апарат от категории, съответствуващи на познавателните й функции".

Вторият проблем е свързан с първия. Той засяга подбора на историческите факти в процеса на историческите изследвания и критериите на този подбор* Всъщност това е проблем за съотношението между емпиричното и теоретичното в изследването на историческия процес и за съдържанието на всяко едно от тях. Връзката между двата големи проблема е очевидна, тъй като едва ли би могло да се създаде апарат от категории, без да е налице теоретично осмисляне на историческите факти,имащи отношение към историческите закономерности.

В българската историческа наука за древността водещо място заемат емпиричните изследвания. Малкото изследвания на теоретично ниво са силно затруднени както от липсата на яснота на използуваните понятия и категории, така и от липсата на обобщаващи емпирични изследвания, особено в областта на археологията. Например, при разрешаването на един от най-важните и най-сложни проблеми - етногенезиса на траките, на емпирично равнище е нужно да бъде събран и обобщен огромен материал, произхождащ от нетракийски земи. Това се налага от

обстоятелството, че формирането на , тракийския етнос трудно може да се разглежда успешно извън изследването на народите от и.е. общност и в частност - извън историята на палеобалканските народи, В такъв смисъл на теоретично равнище формирането на траките като етнос ще ни интересува не толкова и не само като вътрешноетнически проблем, колкото като един от многото паралелно протичащи такива процеси в индоевропейска или палеобалканска среда.

Някои от изходните позиции по етногенезиса на траките вече са формулирани в тракологията и поради това не се нуждаят от ново доказване. Това засяга преди всичко схващането, че тракийският етнос се формира чрез продължително-взаимопроникване и взаимовлияние на различни по характер и насоченост култури - главно земеделска и скотовъдна. Формулирана е в най-общ вид и постановката за териториалните граници на древна Тракия, върху които оказва забележимо влияние формирането на съседните палеобалкански народи. В по-голямата си част тези позиции са разработени на емпирично ниво, значителна работа е извършена и по теоретичното им осмисляне от собствено тракийска гледна точка. В последно време бяха предложени формулировки и от по-високо теоретично равнище, засягащи положението на тракийския етнос в общата картина на и.е. проблем и Източното Средиземноморие. Тъкмо тук, струва ми се, предстои още много работа,тъй като голямата дискусия по и.е. проблем не е завършила, напротив - мисля, че тепърва ще се разгаря.

От гледна точка на теорията на етноса пред българската тракология стоят големи задачи и много работа. Вярно е, че в съветската наука тези проблеми се разработват отдавна и получените, резултати успешно се използуват и от нашата наука. Но известно е, че една теоретична постановка е на по-високо ниво, когато нейната емпирична основа е по-широка, В това именно отношение тракийският етнос е почти неизвестен.В найсериозното и обобщаващо изследване по теория на етноса - това на Ю.В. Бромлей, траките са споменати един път, и то в бележка към текста. Задълженията остават за нас.

* * *

Очевидно е, че в едно такова изследване като предлаганото, в което на анализ се поставят само някои от проблемите и са формулирани виждания във формата на работни хипотези, изходната база е всичко сторено в тракологията,предимно българската. По-нататък ще бъде обосновано, но още сега може да се каже, че подобно изследване не се нуждае от привличането

на огромната маса емпиричен материал, затова на много места ще се видят познати тези и мнения,без да се претрупва текста с тежки и обемисти бележки, и защото тези мнения са добре познати; впрочем цялата използувана литература е приведена накрая»както непосредствено цитираната, така и онази, която само е консултирана по един или друг проблем.

* * *

Основният текст на тази книга беше написан и предаден в РИС на БАН през 1985 г. В следващите три години, очаквайки рецензия от Р. Катинчаров, не беше възможно да се добавят или изменят някои от постановките, които можеха да се развият по-пълно или по-различно поради публикуването на нови материали или мнения, затова някои са непълно развити.

Тук ще да е мястото да подчертая работния характер на изказаните в следващите страници мнения и хипотези,и то не от презастраховане,а поради убедеността- ми, че всяка категоричност в науката има временен и преходен характер и е в зависимост от състоянието на емпиричната и методологическата основа на анализа. Извършеният по-долу анализ следва строго принципите на едно етноложко изследване. Тъкмо поради това всеки упрек в едностранчиво използуване на археологическите, лингвистичните, литературните или историческите данни би бил некоректен поради стремежа ми те да бъдат използувани през призмата на етническия процес в древна Тракия; теоретичната основа на предлагания анализ е разработена на базата на теорията на етноса, създадена в съветската наука, но с отчитане на конкретната етническа и историческа действителност в Тракия и произтичащите от тази действителност допълнения.

Първоначалният текст беше редактиран от проф. Ал. Фол, комуто дължа сегашния вид на втората глава и множество важни бележки и поправки; издателството избра сегашния редактор ст.н.с. Ж.Въжарова, която направи необходимото по текста. Би било важно за мен да благодаря на всички, които добронамерено обсъждаха текста и направиха полезни бележки, но специално благодаря на проф.д-р Т.Ив. Живков, н.с. П.Димитров, н.с. Цв. Лазова, ст.ас. Кр. Лещаков, н.с. Св. Янакиева, както и на проф. Ив. Венедиков итфоф, д-р Б. Богданов за полезните и важни рецензии; археологическата част на текста има сегашния си вид благодарение на бележките на ст.н.с. Р. Катинчаров.

София
1988 г. , Т. Спиридонов

ПЪРВА ГЛАВА

Тракийският етнос и някои гроблеми на общата теория

През 1765 г. в том 15 на своята енциклопедия Д. Дидро пише, че "хората са създадени за живот в общество". Но ако се взрем в античната литература,ще видим, че този проблем е занимавал още Аристотел,а Сенека си задава въпроса: "От какво зависи нашата безопасност, ако не от взаимната помощ?" Очевидно е, че както представата за човека като участник в организиран обществен живот, така и представата за формите на тази организираност са ранни и могат да бъдат подложени на научен анализ.

Както е известно, при изследването на различни обществени явления научният анализ изисква различни методи, продиктувани от специфичността на явленията и на самия анализ. Едно приблизително образно сравнение на историята може да бъде направено със самолетна снимка - колкото от по-високо се снима, толкова по-малко детайли се виждат, остават главните контури на заснемания обект. Бихме могли да приемем в такъв случай, че при изучаването на един етнос главното е да се изследват именно тези най-важни контури. Кои са те в историческото развитие на траките, е писано доста и затова тук само ще подчертая, че ще се занимавам с един от многото и важни проблеми - етногенезиса на траките.

Не може да се твърди, че избраната тема е бяло петно в българската историография, но от гледна точка на теорията на етноса тя не е разработена напълно. Натрупаните познания върху различни страни на историческото развитие на траките вече позволяват, струва ми се, да бъде поставен въпросът за етногенезиса на траките и в светлината на теорията. Това би позволило (при цялата непълнота на комплекса от необходимите изходни данни) да се очертаят основните проблеми и някои от пътищата за тяхното решаване.

През последното десетилетие бяха написани голям брой статии и монографии върху теорията на етноса. И ако трябва да се направи една сбита оценка на изследванията по този въпрос, би могло да се каже, че е постигнат значителен напредък в очертаването на основните контури на тази теория. В същото време могат да бъдат посочени и някои от съществените проблеми, които все още стоят пред теорията на етноса.

Известно е, че една теория е валидна за по-широк кръг от етноси тогава, когато е изведена въз основа на анализа на по-голям брой отделни етноси. В този смисъл теорията на етноса е в пряка зависимост от изследванията на конкретните етноси, които за съжаление не са така многобройни. Разбира се, самото изследване на отделния етнос се нуждае от теоретична основа и по този начин в непрекъснатия диалог ще се уточнява научното познание и ще се дооформя теорията.

Тракийският етнос представя в този смисъл сериозни възможности да бъдат проверени основните положения на теоретичните постановки. Това би могло да стане по различни начини, но мисля, че най-подходящ за случая е анализът на определението за етнос в светлината на данните за траките. Още тук обаче следва да бъдат направени някои предварителни уговорки.

Необходимо е през цялото време на сравняването изследвачът да помни, че определението за етноса е изведено за един статичен момент от съществуването му, и то за оня момент, в който характеристиката на етноса притежава всички изброени в определението елементи. С други думи, определението идва да означи завършеността на процеса за оформянето на структурата на един етнос. В този смисъл то не се интересува и няма отношение към функционирането на системата, а още по-малко - към целия процес, в резултат на който оформящият се етнос е добил завършена етническа структура. Иначе казано, определението означава моментното състояние на етноса в точката, разделяща съществуването му в процеса на оформяне от съществуването му като оформена структура. Тъй като до момента на завършване на етническата структура етносът е все още в етносообразно състояние, то би следвало да се въведе термин, с който да се означи това състояние; подходящ за тази цел ми изглежда терминът "етноид" в смисъл на човешка група, която се намира в процес на оформяне на етническата си структура и характеристика. От момента на наличието на завършена етническа структура и характеристика етноидът може да се означава с термина етнос независимо от това, че и след този момент процесът на развитие на етноса продължава. Очевидно след изграждането на етническата структура тя се стабилизира вътрешно и сравнително трудно може да бъде променена изцяло и за кратко време от малки или случайни влияния и взаимодействия.

Следователно можем да разграничим три терминологични степени:

- етноид - етнос в процес на формиране,
- етнос - етнос с оформена структура и характеристика,

- етнос в развитие - развитие на етноса след оформянето му като такъв.

Що се отнася до вътрешното състояние на етноса, тук могат да бъдат разграничени два аспекта на развитие:

- етнос - процес,
- етнос - структура.

Ние не знаем какъв е точно механизмът на изграждането на етническата структура в неговите детайли, но някои състояния на самата структура подсказват възможности за изследване на взаимозависимостта между структура и процес.

Бихме могли да мислим, че в хода на изграждането на етническата структура самият процес оказва силно влияние върху съдържанието и формата на основните елементи на тази структура, като в някои случаи може да се стигне до пълната им промяна. Това изглежда се дължи на обстоятелството, че по време на процеса се извършва съгласуването между отделните елементи на структурата и то продължава до оня момент, в който те започнат да функционират съгласувано.

След този момент поради стабилизиране на вътрешните елементи на структурата и на връзките между тях процесът на развитие може да оказва влияние най-вече върху допълнителните елементи на тази структура; затова и измененията са по-бавни и по-малки.

Следователно от гледна точка на структурата можем да разграничим два големи етапа:

- етап на формиране и съгласуване на основните структурни елементи,
- етап на съгласувано функциониране на тези елементи.

Ако пък трябва да се направи характеристика на самия процес, то тези два ще се различават съществено. Очевидно при първия етап процесът не може да добие (поне в началото) ясна характеристика. През този етап се търсят пътищата за достигане до ония елементи на етническата структура, чиято характеристика е съгласувана както с поведението на останалите елементи, така и със специфичността на човешката група, природните условия, изграждащите се икономически условия и т.н. Затова, ако се опитаме да представим този процес като графика, ще се получи начупена линия. Едва в края на етапа тази линия ще започне да се приближава в някаква степен към правата.

През втория етап етническият процес има вече други задачи - да поддържа равновесието между отделните елементи на структурата поради тяхното, макар и бавно, развитие. На второ място процесът служи и за поддържане на съотношението на

измененията,от една страна,на основните структурни елементи и.на допълнителните елементи - от друга. Това се налага, тъй като връзките между основните елементи, които съставят скелета на структурата, са значително по-силни и измененията при тях са по-бавни. Допълнителните елементи са по-лабилни, по-податливи на изменения, тъй като връзките им с основните елементи са в процес на изграждане или са опосредствани,

И така, през първия етап процесът има да разрешава проблемите около създаването на структурните елементи и връзки, докато през втория етап главната задача е поддържане на съотношението между основните и допълнителните структурни етнически елементи.

Втората съществена уговорка произтича от особеностите на научното изследване, което се интересува от детайлите,за да може да извлече общите закономерности. С други думи, извършва се определена генерализация на явленията и закономерностите, които поддържат динамичността на историческия процес. Съвсем естествено е при тази генерализация някои детайли да бъдат пренебрегнати, а други елементи да бъдат предположени. Така се създава обобщеният образ на една съществувала действителност, т.е. създава се конструкция, която по силата на принципите, на които се крепи, се отличава от реално съществувалата.

Казаното, както и известното от изследванията по проблемите на научно-познавателните образи и съотношението между научната абстракция и реалната действителност, ми позволява да мисля, че изградената в хода на изследването научна абстракция на изследваната действителност всъщност представлява един работен инструмент, С негова помощ изследвачът, бидейки "посредник" между изворовия материал (отражение на реалната действителност) и научната абстракция (концентрация на информация за реалната действителност на определено ниво), извършва непрекъснато поправки в едното като представа за другото. Ето защо всяка изградена научна абстракция трябва да се схваща като непълно отражение на изследваната действителност, като нивото на пълнота ще отразява в най-добрия случай степента на проучванията на емпиричните факти, достигната от дадения клон на науката.

Към казаното за разликата между конструкцията и реалната действителност трябва да се добави още нещо. Очевидно е, че в хода на генерализацията разстоянието между теоретичния образ и емпиричните факти, които съставят основата на този образ, се увеличава. Ако се опитаме да си представим това образно, ще се получи пирамида, при която в основата ще лежат емпиричните факти, докато на върха ще се разполага определе-

нието за явлението; между двата края ще се намират степените на обобщение. При такава постановка могат да се изведат две наблюдения.

Съвсем ясно е, че трябва много внимателно да подлагаме на проверка емпиричните факти през погледа на достигнатото определение (поглед "отгоре надолу"), тъй като не знаем каква част от реалния обем факти е легнала в основата на пирамидата. На второ място трябва да се обърне внимание на обстоятелството, че пирамидата на теоретичната абстракция не е проста, а съставна. По този начин всяко следващо теоретично ниво ще се гради само върху предното, което встъпва в ролята на емпирична основа. С други думи, при изграждането на теоретичното определение от дадено ниво няма дужда да бъдат използувани всички емпирични данни от най-долното ниво, а само от предходното, т.е. само ония, които са концентрирали в себе си същността на многобройните елементи от по-долното ниво.

Третата уговорка засяга една особеност на историческите проучвания въобще. В историческия процес и в миналото, и днес участвува живият човек със своите мисли и деяния. Наблюденията показват, че сходството в мисленето и възприемането на света между човека днес и в миналото намалява. В такъв случай възприемането на света от човека в реалната действителност на миналото ще бъде едно и съвсем друго - на този от научно-познавателната конструкция. И всъщност задачата на историка в този случай е или да намали тази разлика до възможния минимум, или да я обясни и да я има предвид при всички обяснения на явленията и процесите. Струва ми се, че тази уговорка е твърде важна, тъй като много често специфични за своето време явления се разглеждат чрез съвременни представи и понятия. Така бихме могли да обясним разликата между представата за тракийския етнос у гърците и тази в едно съвременно изследване. Тази разлика вероятно не е огромна, но тя е достатъчната да ни подскаже, че двата модела са плод на различно схващане на околния свят и затова не могат да се противопоставят.

* • *

Счита се, че под "етнос" се разбира (в тясното значение на този термин) "исторически създала се на определена територия устойчива съвкупност от хора, притежаващи общи, относително стабилни особености на езика и културата, а също така и осъзнаване на своето единство и разлики от други подобни образувания (самосъзнание), фиксирано в самоназвание (етноним)".

Съзнателно ще пропусна да се спра на проблемите около ролята на територията в оформянето на етноса, тъй като това

ще бъде предмет на отделен анализ по-нататък, и затова ще премина към разглеждане на общите, относително стабилни особености на езика и културата на етноида, тъй като тези особености са валидни през цялото време на съществуването му.

Тази "общност" на относителността според мен трябва да се разглежда като продукт на особеностите на теоретичното определение, което разглежда моментните състояния на етноида. Във времето между тях някои от особеностите на езика и културата са изключително динамични. Предпочитам термина "динамични" пред "лабилни", макар че често в това време в зависимост от етапа, на който се намират в своето развитие етническите черти, те са именно лабилни и както показва практиката, в някои случаи група население може да промени етническата си принадлежност. У античните автори има достатъчно сведения, които позволяват етническата принадлежност на някои от тракийските племена да се подлага на съмнение - такъв е случаят напр. с граите (пеонско или тракийско), още по ярък пример е този с пеоните (тракийско или илирийско). Изглежда бедата е там, че най-често се взема предвид само част от комплекса елементи, нужни за доказване на етническата принадлежност; вярно е също така, че много често липсват достатъчно данни за всички необходими елементи.

Терминът "относително стабилни особености" заслужава специално внимание. Видяхме, че относителността на стабилността може да се разглежда по-скоро като резултат от динамичността на етническите елементи, динамичност, породена от активността на етническите процеси. В ранния период се формира етническата характеристика като резултат от вътрешната активност на човешката група, появяват се или отмират особеностите на етноса. Струва ми се обаче, че именно в особеностите трябва да се търси механизмът на постепенното изграждане на ония етнически черти, които позволяват да се различи един етнос от друг. Изглежда, че при стабилизиране на някои от особеностите те или престават да се развиват, или пък това става твърде бавно, докато други или отмират, или твърде бързо се развиват. Така се получават две нива в етническата характеристика - първото ниво е съставено от стабилни елементи, а второто - от лабилни (динамични). Към първото вероятно трябва да бъдат отнесени основните черти на метериалната култура, главните елементи на духовната култура, характерните белези на езика. Към второто ниво би трябвало да бъдат причислени напр. "модата" във формата, стиловете и декорацията в материалната култура, влиянието на включените чуждоетнични групи, взаимодействието на културно равнище и др. под. Като пример (един от многобройните) мога да посоча солар-

ния елемент в тракийската религия. Докато в по-ранните епохи той се проявява посредством изрязването на слънчеви кръгове по скалите (или керамиката), то в по-късно време благодарение на обогатяването на тракийското изкуство с други похвати и друг начин на външно изразяване на този соларен елемент започва да се персонифицира - било в зает от гръцкия или римския пантеон персонаж, било в безименен или назован Тракийски конник. Струва ми се, че двете нива, за които по-горе стана дума, добре се открояват. Първото, това на стабилния елемент, е същността на религиозния култ - соларното начало в тракийската религия. Второто ниво е това на различната външна изява на соларното посредством похвати, сътворени от траките или възприети от други народи в процеса на културно взаимодействие в различни времена. Тази динамичност на елементите от второто ниво всъщност е причината съдържанието на културните елементи да е многопластово. Разпластяването на това съдържание ще доведе до възстановяване на хода на етногенетичните процеси и до по-правилното им разбиране. Не бива обаче да се забравя, че същността на етническото (в случая на същинското тракийско) не може да се търси само в едното ниво, а в единството на двете, и то в цялата пълнота на езиковите и културните елементи.

Искам да подчертая, че да се прокара ясна граница между общите черти и особеностите на два палеобалкански етноса, и особено между тези на два съседни, за времето, което ни занимава, е невъзможно. Тази невъзможност идва от дългия период на обособяване на характерните етнически черти. От този период са останали в етническата характеристика на два или повече съседни етноса общи елементи, но общи само в своята основа, общи по същност. Благодарение на развиващите се етнически процеси в границите на обособяващите се етнически групи този общ елемент започва да "обраства" с различни особености в зависимост от насочеността на процесите. Така в момента на ясно разграничаване на два етноса общият елемент ще се окаже запълнен с почти или напълно различно етническо съдържание. Изкушавам се да мисля, че особеностите имат различно значение и роля в периода до оформянето на етническата характеристика и след този момент. Ако в ранния период те са играели съществена роля за изграждането на съдържанието на етническите елементи, т.е. за консолидиране на групата население, то след изграждане на етническата група те служат само за поддържане на етническото самосъзнание, тъй като отделните етнически елементи вече са създали мрежата от стабилни вътрешни връзки и отношения, благодарение на които етносът живее и се развива. С други думи, намалено е влиянието

на особеностите (лабилните елементи от второто ниво) върху стабилните елементи от етническата характеристика.

Без да абсолютизирам горната постановка, за пример ще посоча, че независимо от кратковременното обединение на елинските полиси за борба срещу персите, същите веднага след оттеглянето на врага започват яростно съперничество, връх на което е Пелопонеската война. Всъщност може да се каже, че единна държава до идването на Рим така и не се създава в елинските земи. Но тази раздробена политически структура съвсем не повлиява на гръцкия етнос и той запазва етническите си особености; разбира се, тези особености по силата на диалектическите закони също се развиват и променят. Същата политическа структура (или обстановка) можем да видим и при траките, където съществуват няколко политически организма - Одриската държава, политическите обединения на трибалите, гетите и др. Всички те обаче принадлежат на един изградил вече характерните си белези етнос и политическата раздробеност не влияе отрицателно върху етническата сплотеност, чиито ранни изяви можем да видим още в късната бронзова епоха.

Съществен момент тук е съотношението между етническото и политическото (потестарно-политическото) в развитието на общността. Смята се, че това са две относително самостоятелни линии на еволюция на обществото, които са свързани поне на три нива - производствено, териториално и културно. Същността на въпроса обаче за тук разглежданата тема се състои в това, че потестарно-политическото не само служи за ядро, около което се развиват етноконсолидационни процеси, но в определен момент влиза и в ролята на надстройка, която влияе съществено върху насочването на процесите. Според Л.Е. Кубел в своята крайност потестарната или раннополитическата структура, ориентирана към разширение на етнопотестарния или етнополитическия организъм, е изобщо характерна за епохата на разлагането на родовоплеменния строй и формирането на ранно класовото общество.

Проследяването на потестарно-политическата култура като етнически специфичен елемент позволява да се мисли, че и в Тракия, и в съседните райони нейните институции към края на бронзовата епоха са вече изградени.

Известно е, че всеки от структурните елементи на социалната система - било социални организации, било изобщо дейността като такава, задължително включва отношението "власт/властване"; може да се каже, че такава задължителност е вложена в самото понятие "организация", а организацията е необходим елемент за съществуването на обществото. Ако разгледаме в тази светлина участието на тракийски военни отряди в

Троянската война (на страната на Троя) трябва да приемем, че в късната бронзова епоха, към която се отнасят разглежданите събития, племената в Тракия притежават потестарно-политически институции. Тъкмо тази характеристика дава възможност за разграничаване на етническата общност при външни контакти, т. е. потестарно-политическата структура играе ролята на най-важен разграничится в системата на отношението "ние-те", представляващо обективната основа на всяко етническо съзнание и самосъзнание.

В обширната дискусия около Омировия въпрос проблемът за достоверността на сведенията, които съдържа епосът, и за времето, към което се отнасят те, е разискван надълго и нашироко. За разглеждания тук проблем е важно, че Троянската война е датирана най-общо в края на бронзовата епоха (XIII в.пр.н.е.), тъй като анализирането на етническата картина на Тракия за споменатото време и следващите векове има за опорна точка това събитие. Опорната, точка обаче не е толкова датата, дори не и събитието, колкото характерът на войната, именно спрямо него Тукидид анализира етническата картина на Елада. Тъкмо спрямо характера на Троянската война трябва да се прави сравнението между казаното от Тукидид за Елада и известното за Тракия. Тогава можем да мислим, че в етнически план Троянската война е външната изява на сблъсъка на две етнически общности - елинската (или по-точно ранноелинската) и трако-малоазийската (раннотракийската). Една изява, представляваща всъщност информационно "сгъстяване", родено от не един конкретен сблъсък между представители на двете групи в този невралгичен пункт.

Закономерен би бил обаче въпросът: на какво равнище е етническото у тези общности? Изказано е мнението, че етническото самосъзнание се основава на отношението "ние-те". Но на различни етапи от развитието на обществото характерът на това противопоставяне е различен. Според М.В. Крюков за разглеждано о време е характерно двоичното противопоставяне. Омир например знае за съществуването на ахейци, пеласги, ликийци, мизи, фриги и т.н., но не ги обединява в понятие. Това понятие възниква, както предполага Тукидид, едновременно с появата на общото самоназвание за "нашата" етническа общност, която типологически вече не е аналогична на племето.

Тук ми се ще да добавя нещо към използуваните в изследванията термини "етническо самосъзнание" и "етническо съзнание". Много често тези термини се употребяват като синоними или близки, но при по-добро вглеждане може да се направи определено разграничаване.

Доколкото етническото самосъзнание може да се установи

чрез проявите на индивида, то бихме могли да мислим, че в този случай терминът ще служи за означаване на схващането за собственото състояние на принадлежност към една етническа група. Етническото съзнание от своя страна ще служи като термин за означаване на схващането за съществуването на етническо състояние въобще - както за себе си и за останалите членове на етническата група, така и за наличието на такова съзнание у съседните групи, поради което се създава възможност за разграничаване на два етноса. С други думи, самосъзнанието е възможността на индивида да направи етническо самоопределяне за самия себе си, докато етническото съзнание е възможност за разграничаване на един етнос от друг.

Ако се върна на въпроса за равнищата на етническото при различните общности трябва да кажа, че етническото състояние преминава през различни нива в зависимост от степента и формата на развитие на етноида. Бих припомнил, че у Херодот има едно сведение за преселването на стримоните от Европа в Мала Азия, където те се нарекли витини - по името на съседите си - тините *(Hdt. VII, 75)*. Анализът на текста показва, че тук става дума за самоназвание - тини/витини, но както изглежда, на племенно ниво. По този повод в изследването на географията на тракийските племена предположих, че подобно на витините, както се нарекли стримоните, е съществувало още едно - хебрени, запазило се в тракийската етнонимия в Югоизточна Тракия; и двете имена - стримони и хебрени - са производни от речни имена. Очевидно тук бихме могли да видим едно по-широко разпространено явление - образуване на етноними от топонимии там, където не може да се докаже чуждият произход на името, би могло да се вижда изява на самоназвание на племенно ниво. Както ще видим по-нататък, тракийският етнос ще ни предложи изява на етническо съзнание и на други нива.

В най-общ вид етническите нива биха изглеждали така:

- родове
- племена
- народност (тракийска)
- индоевропейци.

С изключение на рода, за който е писано вече в траколожката литература, по-нататък ще стане дума за останалите нива. Ако двете следващи не предизвикват особени възражения, то за мястото на нивото "индоевропейци" следва да се каже нещо предварително, тъй като то задължително влиза в скалата на етническите нива и вероятно поне по две причини.

Ако разглеждаме формирането на и.е. народи, между които е и тракийският, съобразно най-разпространената теория - миграционната, то следва, че нивото "индоевропейци" ще третира

участието на траките в онази общност, която е формирала населението на т.нар. и.е. прародина. В този случай след отделянето на мигриращата група, дала началото на тракийския етнос, формирането на родовете, племената и т.н. ще започне отначало, макар и на по-висока степен на натрупан "етнически опит". Това е така, тъй като мигриращата група попада в нови условия за живот, до някаква степен- се смесва с представителите на местното население, което при всички случаи предизвиква по-големи или по-малки изменения в начина на живот и отношенията вътре в човешката група. В този случай редуването на нивата ще бъде друго:

- индоевропейци
- родове
- племена
- народност (тракийска).

При втория случай, когато формирането на и.е. общност се разглежда като взаимодействие на няколко относително самостоятелно оформили се зони, играещи по-късно роля на огнища във формиращата се и.е. общност, скалата ще има първоначалния си вид. В този случай няма да съществува първият етап от формирането на и.е. общност, която да излъчи мигриращите групи, легнали в основата на по-късните и.е. народи. Въпросът в този случай е: на какво етническо ниво са се намирали представителите на въпросните огнища в момента, в който и.е. общност може да се дефинира като такава; въпросът има стойност, тъй като би трябвало да очакваме в резултат и.е. етническа общност, но в действителност развитието достига само и.е. етно-културна общност. Ако на този въпрос не може да се отговори с някаква точност, то следва да мислим, че и.е. общност е всъщност една научна конструкция, създадена от учените за по-удобно изследване на определени явления.

* * *

Макар и с много възражения, една част от учените отнасят възникването на племето към епохата на мезолита. Оставям настрана спорността на цялостното съдържание на понятието "племе", отнесено за това време. Ще отбележа само изключителната важност на представата за етапност в развитието на съдържанието на това понятие и на племето. Мисля, че поне за древна Тракия не може да се говори за племена през мезолита по простата причина, че досега няма установени ясни и достатъчни следи от развита мезолитна култура. От друга страна, доколкото тракийският етнос се формира исторически сравнително късно, може да се предполага, че собствено тракийските племе-

на се развиват на основата на опита на интегриращи се племена, и поради тази особеност можем да мислим, че някои от предварителните етапи в изграждането на племето не са необходими при анализа на етноса.

Ако възприемем като работна тезата за миграция на степно население в началото на бронзовата епоха в Тракия, бихме могли да смятаме, че и двете групи население (местно и новодошло) до момента на съприкосновението си вече са били изградили почти или напълно повечето от етноразграничителните си белези. В такъв случай може да се предположи, че изграждането на тракийските племена и нарастването на тяхната вътрешна устойчивост са се осъществили бързо. Тук обаче трябва да бъдат взети предвид две неща: от една страна, двете групи са изградили относително различаващи се белези, доколкото са различни по своя стопански и културен характер. От друга, непременно трябва да се има предвид т.нар. хиатус в стратиграфията на селищните могили в древна Тракия, считан за белег на прекъсване на живота върху тях. Като имам предвид насочеността на стопанското развитие на енеолитното население в Тракия, смятам, че тъкмо в периода на споменатия хиатус (наричан от Х. Тодорова "преходен период") е било положено началото на интегрирането на двете човешки групи. Това е време, когато се е осъществявало изглаждането на разликите и създаването на общи етноразграничителни и етноинтегриращи белези. Подкрепа на тази мисъл дават и изводите на археолозите, че "на територията на Южна България селищата от ранния и среден бронз продължават, твърди Р. Катинчаров, да се изграждат върху старите селищни могили. Обясненията на въпроса, защо именно там и отново се заселват хората и след "унищожаването" на енеолитната култура, не могат да задоволят анализа на етническата картина. От негова гледна точка обяснението се корени в запазването на устойчивата представа за цялостност на територията, представа, развита на всички етнически нива. Възраждането обаче на тази представа (или по-точно запазването ѝ) подсказва още нещо - устойчивостта на местните племена по отношение на някои от етническите им белези, запазени дори и след интегрирането с членовете на новодошлите степни племена. По-съществени изменения могат да се видят например в откритите в Североизточна България селища от "преходния период" и Х. Тодорова смята, че населението живеело близо до планините.

Някои примери за вътрешната устойчивост на енеолитното население обаче могат да отведат анализа в друга посока. Става дума за известния Варненски некропол. Ако този некропол може да бъде тълкуван като изява на религиозна, племенна и политическа власт, то позволено е да се мисли, че племето, на

което е принадлежал некрополът, е имало и органи, осъществяващи политически функции; това от своя страна показва същественото напредване на етническите процеси. Но то подсказва и още нещо, а именно, че вътрешната устойчивост на интегриращите се човешки групи, на новосформиращия се етнос, съвсем не е неизменна категория. Напротив, под влияние на естествения ход на историческия процес и измененията, наложени от развитието на стопанството и свързаните с него дейности, се достига до съществени изменения във всички области на живота. Енеолитното население под влияние на контактите със съседното скотовъдно население изоставя за дълъг период активното земеделие и се заема със скотовъдство. Причините за това явление в развитието на човешкото общество са в голяма степен изяснени и не се нуждаят от допълнителна аргументация. В Тракия обаче поради разликите в географските условия между степните и балканските райони очевидно практикуването на "чисто" номадско скотовъдство не е било възможно и се е наложило да се премине към уседнало-скотовъден начин на живот.

Бихме могли да различим три етапа на първия голям период на етническото изграждане на траките; същите етапи изглежда са валидни и за изграждането на вътрешната устойчивост на етноида и това може да се види добре в оформилата се след средата на III хил.пр.н.е. циркумпонтийска система от укрепления; към същото ни насочва и нарастването на политическите функции на тракийските племена, добре изразени чрез участието им в Троянската война и в изграждането на тракийските крепости през VIII/VII в.пр.н.е.

Можем следователно да направим извода, че големите промени, дошли с въвеждането на скотовъдството, бронза и желязото в употреба от населението на древна Тракия, и свързаните с това етнокултурни изменения не се отразяват на вътрешната устойчивост на тракийския етноид а напротив, способствуват за нейното повишаване. Тази устойчивост изглежда се основава на изградената общност на начина на живот,на единна религиозна система,включила хтоничните (земеделски) и солар--ите (скотовъдни) представи на хората от тракийските земи, изграждащите се постепенно общотракийски култови средища - в Родопите, в Делфи, както и на (вероятно все още в началото на формирането си) тракийския език.

* * •

Ако се обърнем към въпроса за племенните области в Тракия, трябва да припомня, че според изследванията държавата допринасяла всъщност за оформянето на консолидиращите се племена в териториално-политически аспект, като създавала

определена общност на икономическите, социалните, политическите и др. интереси. Този извод е важен, тъй като би могъл да ни даде ключа към търсенето на отговора за състава на династическите области и оттук - към отношението династически области/племена. Известно е, че в тракийската политическа действителност династическият сепаратизъм е широко разпространен.Това явление очевидно трябва да се свърже с характерната за докапиталистическите класови общества йерархичност на политическите структури, свързана от своя страна с острите противоречия между центростремителните и центробежните сили. Изявата на тези противоречия може да се види в активния консолидиращ процес, протичащ в рамките на тракийския етноид, в който процес може да се наблюдава. едно "редуване" на центростремителните и центробежните процеси.

Анализирането на йерархичността и сепаратизма, на тракийските династи би могло да ни подпомогне в търсенето на отговора на въпроса|за връзките между династа и племето, както и за съдържанието на понятието "племе". След казаното за процеса на преминаване от родово-общинни към териториално-съседски отношения бихме могли да мислим, че при формирането на последните новата общинна аристокрация постепенно започва да осъществява нарастващите си стремежи за по-големи владения. Това ставало с помощта на различни средства в борбата със съседите. Така в разгара на тази борба на гребена на вълните се задържат само ония, които имали повече икономическа и военна мощ, подчинявайки по-малките и по-слаби съседи. Като имаме предвид характера на тракийската религиозна действителност, можем да предполагаме, че постепенно този владетел е оставил името си, което е станало племенно, т.е. превърнал се е в епоним. Така вероятно се е оформила племенната картина, която познаваме най-ясно от VI в.пр.н.е. Следователно съдържанието на термина "племе" е променено и изследването му е въпрос на други проучвания. За анализа тук обаче такъв извод позволява да се върна към мнението на Ал. Фол, че стратегиите (т.е. династическите владения, лежащи в основата им) са прекроили племенната карта на Тракия. Ще видим по-нататък, че онова, което ние познаваме като племена в Тракия от Херодот насетне, няма много общо с класическата представа за племето и с изведеното определение за племе. В такъв случай картината в Тракия е не племенна (етническа) а етнонимическа. Според Ал. Фол "произходът на тракийската етнонимия... се търси и намира в първия, втория и отчасти в третия слой на хронологическата стратиграфия до втората половина на VI в.пр.н.е. и има безспорно родов, царско-жрически характер". Казаното дотук ме кара да мисля, че можем да откроим още

един пласт на тракийската етнонимия или поне на голяма част от нея - династически; оставям настрана нетипичните случаи на епонимическо творчество.

Закономерно държавостроителните тенденции водят към изграждането на държавни обединения от предкласически, ранно-класов тип; в тези обединения са заложени тенденциите за развитие към по-висока форма на производствени отношения и както смята Ал. Фол, съответните им институции. За да бъде пълна теоретичната картина, следва да кажа, че според Ю.В. Бромлей не е задължително държавата да съвпада териториално с етноса, последният може да се разполага в няколко държавни образувания. Макар че някои учени, напр. СА. Токарев и др., не са съгласни с тази постановка, тя, гледана през призмата на тракийската действителност, изглежда правилна. Що се отнася обаче до етносоциалния организъм, то той е в неразривно единство с държавата. Ето защо можем да определим държавните образувания в Тракия като етносоциални организми в рамките на един етнос.

Държавата играе съществена роля при етническите процеси най-вече с нивелирането, което налага в почти всички сфери на живота. Това нивелиране, особено в областта на духовната култура, е съществената предпоставка за задълбочаването на етническите процеси независимо от обстоятелството, че в периода на създиване на държавата на преден план е била осъзнатата необходимост от увеличаване на икономическите възможности (и оттук - на военните и политическите). И независимо че държавата е надстроечно явление, тя започва да оказва забележимо влияние особено върху етническите процеси, тъй като създава предпоставки за формирането на икономическа и териториална общност, а в областта на духовния живот - за създаването на общи за цялата територия духовни средища, общи култове и т.н. Особена роля изпълнява държавата посредством политическите си функции, които придобиват съществено значение в рамките на отношението "ние-те", където започват да играят и етноразличителна роля. Какво е положението в тази светлина в Тракия?

Едновременно с процеса на оформянето на династическите владения се развиват и държавостроителните тенденции в тракийския етноид, които намират най-ярка изява в образуването на Одриската държава; подобно е развитието и при други групи в Тракия - при гетите, трибалите, сатрите и т.н. След смъртта на Котис I започва една сравнително бърза децентрализация на Одриската държава, а можем да предполагаме, че процесът и при другите държавни образувания е подобен, тъй като в него се отразява кризата, обхванала целия тогавашен балкански свят;

при Севт III тази децентрализация е вече ясно изразена. Наблюденията върху развитието на Тракия позволяват да се мисли, че кризата е не толкова икономическа, колкото политическа, и е породена освен от временно укротения сепаратизъм още и от натрупаните икономически възможности на местните династи. Тези възможности именно позволяват на отцепилите се династи да се укрепят в своите крепости-резиденции и да проявяват стремеж дори към самостоятелна политическа дейност. Но тези наблюдения подсказват и още нещо - че развитието на етническите процеси не е равномерно, а скокообразно, в зависимост от колебанията на отношението между икономическото и политическото развитие. Затова и разпокъсването на Одриската държава и на други държавни образувания не може да окаже влияние върху насочеността на етническите процеси, а само върху тяхната интензивност.

Концентрирала всичките си сили, Тракия се намесва в балканските събития в края на IV в.пр.н.е., след което политическата децентрализация и попречва да направи решителната крачка към създаването на единна по цялата територия държава. Политическата криза в Тракия и Гърция извежда на преден план македонската държава, в която процесът на вътрешно укрепване в това време излъчват Филип II, създал военната сила, която става основа на Александровия стремеж към великосветско господство, и Александър III, застанал на прага на имперското величие. Македонската империя, многоетнична по своя състав, включила племена и народи на различна степен на развитие, е можела да съществува в перспектива само върху острието на меча и силата на личния авторитет на пълководеца. Александър е разбирал това ясно - за това говорят две важни негови стъпки - основаването на градове в завзетите земи и едновременната сватба на няколко хиляди македонци с местни жени; това са всъщност конкретни стъпки по пътя на създаването на икономическа общност и етническа "амалгама", стъпки, чийто резултат Александър не дочаква, а неговите наследници не продължават.

* * *

Общоприето е, че в етническата характеристика два елемента - културата (в широк смисъл) и езикът - са в числото на най-важните и това едва ли подлежи на съмнение. Очевидно тук винаги се има предвид допълнителната характеристика на тези два елемента - етническа култура и език, говорен само от дадения етнос (със или без диалекти). И тук, както и при останалите елементи на етническата характеристика, можем да различим две нива, тъй като всеки етнос има култура и всеки етнос притежава специфични черти на културата си, по които

два етноса уверено могат да бъдат различени. Но освен всичко друго културата според някои автори е и комплекс от норми и поведение, по които живее едно общество, защото тя не съществува извън обществото.

Нека най-напред се вгледаме в мястото на културата при етнодиференциращите процеси. Щом като културата задължително е свързана с обществото, те вероятно си влияят при развитието си, иначе не биха били единно цяло. Ако хвърлим поглед назад в развитието на човешкото общество изобщо, ще видим, че то най-напред се отделя от природата като резултат от нарастването на възможностите на човека да се бори с нея и от осъзнаването на нуждата от колективен живот. Бихме могли да наречем това отделяне на човека от природата "първо социално отделяне". Терминът "отделяне" би могъл да предизвика възражения, но многобройни примери от митологията и духовния живот на по-ранните общества показват, че хората от тези общества не се отделят от природата, от нейните елементи, а напротив, в много случаи се идентифицират с тях; многобройни примери могат да се видят например в изследването на Е.В. Антонова върху културата на древните земеделци от Предна и Средна Азия. Това разделяне е социално, тъй като човек е могъл да се противопостави на природата само и единствено в общество. При земеделците, които в продължение на много поколения й векове обитавали едно и също място, представата за света се създава чрез образа на собственото селище. То, според Е.В. Антонова, в съзнанието на хората било населено с "истинските" хора, докато наоколо бил "чуждият" свят, враждебен, населен със страшни същества. Във фолклора попадането на героя от приказките в гората и промяната на неговата същност се свързват с обреда на инициацията. Така хората противопоставяли на природата своите все по-нарастващи умения и знания, т. е. противопоставяли своята култура. Разделението има и социално-психологически аспект, тъй като то предполага не само противопоставянето между човека и природата, но и друго явление - стремеж към вътрешно сплотяване на човешката група, на членовете на обществото. Това вече има пряко отношение към въпроса за връзката между култура и общество, която може да се види в относителната хомогенност на културата на предкласовите общества. Езикът на тази култура е бил общовалиден за всички членове на обществото и е представлявал знакова система, интерпретирана практически еднакво от всички членове на обществото. Едва по-късно, в класовия колектив се създават, както смята А.Я. Гуревич, няколко "езика" в зависимост от обществените групи, професионалната принадлежност и т.н.; тук бихме могли да си припомним сведението

на Херодот, че обикновените траки почитали едни, а аристократите - други богове.

По-нататъшното развитие на обществото закономерно довежда до нови разделения, но в светлината на етническия анализ бихме могли да говорим за онова разделение, което е построено върху същите принципи и отношения, върху които и споменатото по-горе, т.е. върху принципите на себеразграничаването. В този случай разделението е вътре в самото общество (в широк смисъл), но бихме могли да мислим, че то е следствие от действието на същия механизъм на мислене- "наши"/"чужди". Очевидно онези, които обитават "чуждия" свят, ще бъдат също "чужди" и всичко тяхно ще бъде чуждо, вкл. и тяхната култура, макар и тя да е възникнала на същата основа. В реалната действителност всичко това сигурно е било неимоверно по-сложно и не толкова категорично изразено, иначе не биха възникнали етносите. Както изглежда, срещу механизма на все по-силното вътрешно сплотяване, затварянето вътре в рамките на своето общество е действувал обратният механизъм - естественият стремеж за контактуване и обмен на информация (в най-широк смисъл) със съседни селища, групи, общества. Вероятно именно в борбата между двете тенденции се оформят най-общите контури на първообраза на етноса. Бихме могли да мислим, че наред с всички известни фактори, които влияят върху изграждането на специфичните черти, определена роля, и то през цялото време на формирането на етническите черти, играе принципът "наши"/"чужди".

По-горе споменах, че езикът на културата се разглежда като знакова система. Като всяка подобна система тя носи семантично натоварена информация и е предназначена да поддържа у членовете на обществото определени норми на поведение и да предизвиква определени асоциации и чувства. Но такава функция тя може да изпълнява само когато действува като комплекс от явления, процеси, предмети, знаци и думи. И само поставянето на всеки елемент на културата в целия комплекс би ни позволило по-правилно да разчетем информацията, носена от този или онзи елемент, тъй като тя не е изолирана, а действува върху съзнанието на човека само в общия контекст на културата. Взаимовръзката между въздействието на един елемент на културата върху човека и контекста на цялата култура като условие за осъществяването на това въздействие произтича от две неща - дългия период на изграждане на основни и специфични елементи на културата и действието на отношението "наши"/"чужди" от една страна, и от друга - действието на механизма на етнокултурното наследяване, т.е. предаване от поколение на поколение на натрупания етнически опит.

В създаването на етническата култура бихме могли да различим условно три периода - период на формиране, който съвпада със съществуването на етноида; завършен вид на етническата култура, който отговаря на оня момент, след който стабилните черти на етноса са изградени; период на развитие, през който се извършват изменения в елементите на културата, предизвикани от нуждите на етноса. Тези изменения не засягат стабилните елементи на културата.

В тази периодизация на развитието на културата прави впечатление обстоятелството, че завършеният вид на културата не съвпада с оня момент,от който насетне етносът може да бъде дефиниран, а се появява значително по-рано. Един поглед върху тракийската култура като цяло може да ни убеди в това още преди да се появи последният белег за завършеност на етническото формиране - самоназванието, тракийската материална и духовна култура може да бъде разграничена от елинската, скитската, илирийската и др. От друга страна,съществуват и някои по-трудно различими черти между културата на траките и съседните им народи, но това засяга вече по-специфични черти, т.е. лабилните елементи на културната и етническата характеристика като цяло. Това изпреварване лежи вероятно в основата на положението, че културата също играе роля при етническото консолидиране на една човешка група; ако тази култура не е формирала своите стабилни елементи, тя не би могла да играе такава роля. Но една култура с оформена структура играе не само етнодиференцираща роля посредством влиянието си върху членовете на етноида/етноса, а и етнозащитна роля, която се проявява в процеса на взаимодействие на етноида с други подобни или при оказване на външен натиск. В първия случай културата играе ролята на филтър, който пропуска само онези елементи, които биха били бързо адаптирани към нуждите на етноида или бъдат осмислени по подходящ начин; при всички случаи това филтриране е един сравнително по-дълъг процес. При втория случай, нещата са по-различни. Ако имаме предвид казаното по-горе за единия от принципите, върху които се изгражда етническата култура "ние"/"те", това би могло да бъде обяснение на засвидетелствуваното "свиване" в себе си на етническа група, попаднала в чужда етническа среда. При тази естествена реакция, при която не е възможна пълна изолация, развитието на собствената етническа култура е силно забавено, но за сметка на това - добре съхранено; при по-голяма численост на изолираната група етническата култура може да продължи да се развива, след като изживее един първоначален период на криза. Един добър пример в това отношение може да бъде българската народност в условията на османското роб-

ство. Нещо повече - този пример може да ни покаже, че дори промяната на един от стабилните елементи на културата - религията, трудно може да доведе до промяна на етническата принадлежност. Разбира се, тук играе определена роля и обстоятелството, че у българите имаме засвидетелствувани етническо съзнание и самоназвание. При траките положението е подобно само типологически, защото, както ще видим по-нататък, при тях също има засвидетелствувани; етническо съзнание и самоназвание, но на друго етническо ниво.

Във философската литература е формулирано мнението, че в определен смисъл "цялата история на обществото би било правомерно да се разглежда като процес на общуване, противащ, както отбелязва В.П. Иванов, едновременно на синхронно (хоризонтално) и диахронно (вертикално) равнище, т.е. във вид на непосредствена комуникация и взаиморазбиране и във форма на отношение на живеещите към общото за тях наследство на предците". Следователно във връзката "култура-общество" трябва да добавим и трети елемент - езика, тъй като именно той е едно от най-важните средства за общуване и предаване на информацията. В съветската литература съществува едно интересно деление на всички видове информация - елементарна, биологична и семантична, в зависимост, както отбелязва В.А. Полушкин, от нивото на обекта, който носи съдържанието на връзката. Но езикът е неразривно свързан с обществото, тъй като речта е възникнала, както смята Б.Ф. Поршнев, "преди всичко като проява и средство на формиращите се обществени отношения". В такъв случай езикът, който е посредник в обществените отношения, играе и ролята на "пазител на семантичната информация" по терминологията на В.М. Солнцев, и в такъв смисъл крие огромни възможности за разкриване на историческото развитие на даденото общество.

Изказано е и мнение, че езикът съществува обективно извън отделния човек, т.е. има интериндивидуално, социално съществуване; това е в основата на теорията на К. Попър за т. нар. трети свят. Но както казва В.З. Панфилов, социалната природа на езика се проявява в това, че съществува в главите на индивидите, които са продукт на социалното, общественото развитие, т.е. той е език на индивидите, образуващи дадена езикова общност. Сега на преден план в светлината на разглежданата тема излиза въпросът за съотношението на езиковата и етническата общност. На този етап трудно би могло да се вземе категорично отношение по този въпрос, но за анализа тук сигурно би било достатъчно да се каже, че границите на двете общности не е задължително да съвпаднат. Освен това езиковата общност, както и етническата, сигурно преминава през раз-

лични етапи на формиране. Ето защо, ако можем да говорим за очертаването на обособени райони с характерни черти на духовната и материална култура, то това може да даде добри доказателства за активни езикови процеси, които имат зонален характер. Последните участвуват не толкова в процеса на общоетническото унифициране, колкото в изграждането на етнодиференциращи белези чрез самообособяването на въпросните райони на материална и духовна култура на диалектна основа. И тъй като тези процеси имат отношение към изграждането на структурата на стабилни етнически елементи,те са сигурно доказателство за етноконсолидационен процес. Този зонален характер, който е валиден и за културата, и за езика, в Тракия е силно изразен и поради разнообразния характер на географските условия, при които тези явления се развиват.

Един от съществените въпроси, на които трябва да отговори езикознанието, е: дали тракийският език възниква като резултат от взаимодействието на няколко близки, относително самостоятелни в началото диалекта, или на основата на един все още неоформен и.е. език израстват диалектите на тракийския.

* * *

При изследването на състоянието на етноса много често се борави с термина "общност", почти винаги придружен с допълнително пояснение - "икономическа общност", "етническа общност","езикова общност" и т.н. Общи за всички типове общности биха могли да бъдат обаче следните три вида:

- териториални общности
- типологически общности
- генетически общности.

Тук може да се каже само най-важното, което ще има значение за анализа по-нататък.

Териториалните общности могат да бъдат разглеждани в два аспекта. Първият предполага, че разглеждаме две или няколко образувания, които могат да бъдат или да не бъдат типологически сходни, но са в тесни взаимодействия. Ако са типологически сходни, те ще бъдат отнесени към типологическите общности, а ако не са сходни - общността ще произтича само от общността на заеманата територия в географски аспект и от факта на взаимодействие. При втория случай би трябвало да се разглежда само една териториална общност и тогава това ще означава общност в смисъл на човешка група, която се консолидира вътрешно на определена територия. Следователно в този случай общността ще има две страни - общност на заеманата територия и общност като вътрешно състояние на формиращия се социум или етнос.

Типологическите общности могат да бъдат разноетнични и

да нямат териториална общност. При тях общността се разкрива в сравнителен план при анализ на отделни елементи на характеристиката на две или повече общности. Анализът на типологически сравними общности, особено такива, които са разположени на големи разстояния една от друга, крие много подводни камъни, тъй като пътищата за формиране на сравняемите общности са'различни, а това внася и определени нюанси. Те могат и да не бъдат съществена част на характеристиката, но при определено ниво на съпоставяне могат да се превърнат в непреодолима граница за типологическото сходство. Следователно при типологическите общности казаното засяга само определени нива на сходство.

Съществен белег на генетическите общности е родствената връзка помежду им. Две или повече генетически общности могат да бъдат свързани териториално и да са сходни типологически, но могат и да не бъдат. Що се отнася до древността, мисля че генетическите общности от това време най-често имат териториална общност, докато в типологически план новото и по-старото образувание могат и да не бъдат сходни. Тази особеност се обуславя от все още недостигнатата вътрешна стабилност на ранните общности, съществената роля на миграциите от и към общността и т.н.

Дотук беше разгледан пространственият аспект на трите вида общности, но би трябвало да се спра накратко и на съществуването им във времето.

Териториалните общности в посочените по-горе два аспекта на съществуване могат да се развиват само синхронно. Това се отнася особено за втория случай, когато една човешка група се превръща в общност, тъй като консолидирането може да бъде синхронно на съществуването именно на човешката група, в която се извършва. Разбира се, два етноса напр. могат да имат териториална общност и в диахронен план, но проявата на тази общност (обитаването на една и съща територия) може да бъде разкрита само при анализ на диахронното (вертикално) общуване .

Типологическите общности могат да съществуват както синхронно,така и диахронно. При първия случай на анализ обикновено се подлагат общности, при които малката разлика или липсата на разлика във времето на съществуване (особено при такива и с териториална общност) създава по-голяма вероятност за достоверност на резултатите. От друга страна, при диахронния анализ, особено за общности, за които липсват каквито и да е сигурни данни, сравнителният метод е единствената възможност. Диахронният анализ обикновено използува сравняване

на типологическия модел на съвременни или от близкото минало, изостанали в своето развитие етнографски групи или народи като работен инструмент при анализа на далеч по-ранни общества и народи.

Генетическите общности предлагат една малко по-различна картина. Ако ги разглеждаме само като общности, свързани с някакво родство, то новороденатa общност и родилата я са задължително в диахрония една спрямо друга. След окончателното оформяне на новата общност започва синхронното развитие, макар и характеристиките на двете общности да са започнали вече силно да се раздалечават поради различията в пътищата, по които се развива всяка една. При това териториалната общност не е задължителна, макар и да е възможна. Споменатото раздалечаване на двете генетично близки общности е свързано най-вече с различните пътища,по които тръгва собственото им развитие, в който процес тяхната характеристика започва да "обраства" със специфични елементи. При това самостоятелно развитие те ще достигнат състояние, в което ще преобладава не генетичната общност, а типологическата. В този случай генетичната общност би могла да се разглежда като предпоставка за типологическата.

Казаното позволява да погледнем по малко по-друг начин на една известна картина - употребата до неотдавна на термини от типа на "трако-илирийска", "трако-фригийска", "трако-пеласгийска", и др.под. общности. Тези термини възникнаха, както е известно, поради това, че учените откриваха сходни елементи в културата и езика на споменатите общности. Това сходство се отчита и днес, когато подобни термини вече не се употребяват така активно. Едно вероятно обяснение на правото на тези термини да съществуват и да служат за означаване на реално съществували общности би могло да бъде следното. Ако допуснем, че изброените общности са родствени по произход, то в такъв случай трябва да мислим, че в периода преди началото на самостоятелно развитие на всяка една по цялата територия, заемана от тях, се е изградил един общ етнокултурен хоризонт. Културата и езикът на населението от този хоризонт не са били на такова ниво, че да могат да дефинират определени етноси или етнически форми, но са били вече достатъчно стабилна основа, върху която започват да се обособяват генетично свързани етнически групи. Това обособяване било предизвикано както от характера на населението в отделните райони на въпросния хоризонт, така и от географските условия там, от външни контакти и влияния и т. н. До един определен момент от развитието на тези общности все още се проявяват и действуват белезите на общата културна и езико-

ва основа и ако ние се сблъскаме при изследванията с тези белези, то при повечето случаи ще бъдем убедени в родството на носителите им. Но поради все по-раздалечаващите се линии на развитие характеристиките "обрастват" със специфични елементи, което довежда и до разделянето на тези общности на съставните им части - в този момент на преден план излиза и вече се проявява типологическото сходство, докато генетичното остава скрито или по-малко важно за дадения случай.

Тогава доказуемото типологическо сходство на споменатите общности всъщност отразява един по-развит стадий в процеса на етнокултурното им обособяване, което има за основа една по-ранна обща култура и (вероятно) език. Разбира се, такава постановка трябва внимателно да бъде прилагана към всяка една от общностите, тъй като сигурно не всички имат еднакво отношение към общата основа.

ВТОРА ГЛАВА

Древна Тракия и индоевропейският гроблем

1. Извори и реконструкции

Анализът на процесите на формирането и развитието на един етнос е възможно най-сложното нещо,тъй като изисква използуването на всички видове извори, включени в една стройна система. Струва ми се обаче, че би било неправилно да се смята, че използуването на целия обем извори ще гарантира пълна достоверност на изводите. На първо място, това не може да стане поради относителната пълнота на наличните извори,която се променя непрекъснато. На второ място, много неща зависят от целите и задачите, поставени пред изследвача, тъй като от това пък зависи изборът на изворовата база. На трето място бих поставил непрекъснатото увеличаване на обема на информацията, която ученият добива в непрекъснатия диалог с извора. На следващо място може да се постави зависимостта на изследването от метода на работа и т.н.

Съобразно възприетите в науката класификации на изворовата база при изследването на състоянието на тракийския етнос необходимите извори могат да бъдат разделени на три големи групи:

- археологически
- лингвистични
- писмени.

Но такова класифициране е само едната страна на проблема, защото много често при такъв вид анализ се използуват не самите извори в техния чист вид, а изводите от дадена частна област, които са изведени на базата на тези извори.Един пример. В траколожката литература е извършен анализ на възможните изиори и е очертан пътят на изграждането на Одриската държава. В своето изследване на политическата история на траките Ал. Фол казва, че ролята на катализатор на политическите процеси от завършен вид е изиграл походът на персите през Тракия; същото впрочем отбелязват и някои съветски учени за Боспорското царство. Но за анализа на състоянието на тракийския етнос не е толкова важно да се имат предвид всички извори около този процес, а по-скоро следното:

- изведеният и обоснован извод, че в недрата на одриската общност са се развивали и са намерили крайна формулировка политически процеси, довели в крайна сметка до формирането на държава; това дава възможност да се говори и за успореден етнически процес

- откриването на катализатор на държавообразувателния процес дава възможност да се види задействуването на механизма на отношението "ние-те", което е от съществено значение за доказване на наличието на етническо съзнание, макар и в етап на изграждане,

С други думи, тъй като етническият анализ е от по-високо ниво, съгласно постановката за "пирамидата" на степените на обобщения, показана по-горе, основата му няма да бъде съставена от емпирични факти изобщо, а от някое от средните нива. В конкретния случай тук очевидно не възниква нужда от привеждането на всички археологически, лингвистични и писмени изходни данни. По-долу ще бъде показана една сравнително обща картина на развитието на тракийските земи, построена последователно върху археологически и лингвистични данни, извлечени от научната литература, упомената тук накрая. Тъй като част от разглежданите процеси се развиват във времето преди писаната история, то самостоятелна картина, построена върху писмените извори, няма да бъде дадена, това би означавало да се преразкаже отново всичко, което тракологията е постигнала до днес - то е известно.

* * *

Възникването на неолита на Балканите е все още дискусионен въпрос. Н.И. Вавилов включва Балканите в състава на средиземноморския център - един от седемте първични центрове на зараждане на земеделието. Като първичен земеделски район виждат Балканите и някои археолози - В. Милойчич, Й. Боснек, М. Хопф, Р. Роден, Д. Теохарис и др. Някои от тях смятат, че първите земеделски селища се появяват в Тесалия още в докерамичния неолит - не по-късно от VII хил.пр.н.е., други предполагат определени въздействия на близкоизточните центрове, както и пряка инфилтрация на човешки групи - В.С. Титов, С. Уайнбърг и др. През 1978 г. Н.Я. Мерперт предположи (по Ст. Пигот) един първичен център в Тесалия и други - вторични, като смята, че миграции е имало и по-късно, но за времето на раннокерамичния неолит вече може да се говори за самостоятелно развитие на балканските "огнища"; по-предпазливо той потвърди това и през 1985 г. Според Г.И. Георгиев у нас също е имало предкерамичен период, но още не е открит, а наскоро В. Николов предположи миграция на малки групи от Мала Азия.

Преходът към произвеждащо стопанство трябва да се вижда преди всичко в развитието на оръдията за производство и най-напред - на ония,свързани с обработката на земята и дървото. Изтъквам на преден план тях, защото съдържанието на промените в начина на производство е свързано с началото на земеделието на Балканския п-в. Косвено, но убедително доказателство е появата на керамиката, обусловена от продуктите на земеделието. Малкото аналитични изследвания върху оръдията на труда не позволяват да се проследи ясно развитието им, но може да се отбележи появата на огладените каменни оръдия през неолита. Наред с тях и кремъчните се използуват и костените. Вероятно поради по-лесната обработка те твърде рано са достигнали своята най-функционална форма и продължават да се използуват и след появата на метала.

Общото развитие на Тракия и на човека тук може сполучливо да се долови в местоположението на селищата и формата на жилищните планове. Наблюденията върху развитието на селищата през неолита показват някои общи черти за цялата територия на Тракия:

- всички селища се групират край извори или течаща вода;
- селищата в Югоизточна Тракия (по-рядко в Североизточна) слагат началото на селищни могили;
- селищата в останалите части на Тракия са от открит тип, наколни или разположени на защитени височини;
- още отсега можем да говорим за селищни струпвания, които са характерни и за следващите епохи. Такива се разполагат около устието на Морава, в района на Нишкото поле и Белоградчишко, Врачанско, Софийско, Хасковско и Тракийската низина; по-слабо е изразено това явление в северните части (карта 6).

Относително спокойният ход на развитието в земите на Тракия, добре отразен в дебелите културни напластявания на селищните могили, довежда до промени в плановете на жилищата. През неолита те имат овална форма в североизточните и северните райони, преминаваща в неправилен трапец или правоъгълник в останалите. Средните размери варират в границите на 4-6 х 5-4 м, или 10 до 25 $м^2$.

Това развитие, което поразява с единството на общите черти и с многобройната си вариантност при отделните страни на характеристиката, е твърде изразително както за неолита, така и за енеолита. И както характерните черти и тяхнотс единство са показател за общата основа, така регионалните биха могли да бъдат предпоставка, която ще позволи да бъдат излъчени отделните племена. Засега обаче само се забелязва, че очертаните райони на селищни струпвания са в засилени връзки

помежду си, предизвикани и от необходимостта от обединяването на усилията за усвояването на нови земи. Благодарение на развитието на активни социални процеси и вътрешни разместванията при овладяването на нови райони вероятно се извършва и групирането на населението в тях.

По-горе споменах, че една от вероятните причини за появата на керамиката е земеделието. Изследванията върху зърнените култури и тяхната употреба показват, че в консумирането им има три периода, единият от които се отнася за тук разглежданото време. Той е характерен с употребата на най-старите видове зърнени храни във формата на каша, което подсказва, че керамиката за ежедневна употреба е създадена поради нуждата да се консумира храната по-удобно.

Ще се въздържа от описание на керамичните комплекси през неолита, тъй като това ще ни отдалечи твърде много от главната цел. Ще спомена само, че разположението им, както и характерът на някои елементи и връзки между тях дават възможност да се очертаят два големи меридионални пояса, без това да е опит да се пренебрегнат реално съществувалите връзки и относително самостоятелното им развитие.

От юг на север западният пояс включва:

Протосескло - Врьшник - Старчево - Кьорош - Криш (западен район) - Кремиковци - Градешница (неолит). Поясът достига на изток до реките Искър и Олт най-общо на север от Стара планина, и между Струма и Места - на юг.

Източният пояс се дели на две части - южна, която включва Караново и Цонево (Овчарово, Усое I-II), и северна, която включва Буго-Днестровската, лентестата керамика и Криш (източен район).

Познато е мнението, според което Европа и Азия се делят на два големи пояса според начина на погребение и погребалния инвентар. Северният пояс обхваща севера на Централна Европа, почти цяла Източна Европа, Урал и Сибир до Прибайкалието вкл.: южният - Централна Европа, Балканите, Деснобрежна Украйна, Анатолия, Кавказ, Средна Азия и по-южни земи.

Погребението като елемент на етническата характеристика крие големи възможности поради особеностите и устойчивостта на белезите, които носи. За разглежданите земи изследванията показват, че погребенията са ставали чрез трупополагане, а на изолирани места и чрез трупоизгаряне. При първия случай тялото е било поставяно в свито положение (като ориентацията не е била твърдо установена) и с малко гробен инвентар.

Някои типове погребения, напр. тези под пода на жилищата, които са разпространени през неолита (напр. в Караново I) позволяват да се свържат с култа към дървото. Според поза-

бравеното изследване на Д.К. Зеленин, когато бъдело отсечено дърво за строеж на дом, за да омилостивят духа на дървото, е трябвало да бъде принесена жертва. В най-ранния период на този култ в жертва е бил принасян първият, който влезе в новопостроената къща - обикновено стари хора или малки деца. По-късно култът получил развитие и в жертва били принасяни някакви животни, които били пускани да влязат първи в дома, за да падне гнева на духа върху тях. Ингересно е, че обичаят да се излива кръв от жертвата в четирите ъгъла на къщата също може да се свърже с начина на строеж през праисторията - обикновено ъгловите колове са били по-дебели, а между тях изплитали плетове от тънки пръти.

Един съществен елемент на характеристиката на епохата е идолната пластика, която се смята за отражение на активно развиващите се процеси в социалната среда в древна Тракия. Свързана с плодородието, през неолита пластиката има много общи черти както с много райони на Югоизточна Европа, така и със земите на Мала Азия. Някои автори смятат, че в тази пластика може да се открие отражение на някои антропологични особености на населението поради явни разлики между идолите от южните и северните земи на тракийския район. Различията между антрополозите обаче са твърде големи - според О. Некрасов и М. Кристеску костният материал от погребенията показвал движения на носители на грацилни черти, присъщи на населението от Югоизточна Русия,в посока североизток-югозапад. От своя страна Т.С. Кондукторова счита, че процесът на грацилизация е протекъл по-рано при южните племена.

* * *

Краткият преглед на археологическата картина на неолита позволява да се направи изводът, че след зараждането на неолитни огнища на Балканския п-в е последвал процес на усвояване на удобните за земеделие и за отглеждане на някои животни райони, както и едно бързо развитие на елементарните сръчности за такава дейност. В социален аспект този процес довел до разрушаването на ловно-събирателските дружини и оформянето на земеделско-скотовъдни общини. На основата на общите за целия район типологически особености животът протичал сравнително спокойно, което позволявало да се постави началото на постепенното зараждане на регионални особености.

* * *

Откриването и въвеждането на медта в трудовата дейност и бита на човека бележи нова степен в усвояването на природните богатства и постепенно става основен белег на епохата.

Металът внася изменения във всички страни на човешкия живот, но може би те се виждат най-добре при оръдията на труда. Наред с усъвършенстването на каменните (появата на отвор за дръжка) и повтарянето на формите им от метал сега се зараждат и нови видове оръдия, създадени под влияние на възможностите на метала. Новите предмети очевидно получават регионални белези в зависимост от произхода на суровината, както това добре се вижда в изследванията на Е.Н. Черних, Н.В. Риндина, Х. Тодорова, Б. Йованович и др.

Не е задача на автора да изследва отделните групи оръдия за производство, но две неща могат да бъдат отбелязани. Преди всичко изводът, че тенденцията, подета от неолита, се е запазила, и списъкът на функционално диференцираните оръдия продължава да се увеличава. На второ място може да се отбележи, че разширяването на гамата от типове оръдия през енеолита като че ли е свързано главно със земеделието и някои други дейности, напр. дървообработването. Това изглежда вярно, тъй като е известно, че през тази епоха земеделието изживява своя разцвет, за да отстъпи постепенно водещото място на другия клон на стопанството - скотовъдството.

Бурното развитие на Тракия и активният процес на овладяване на нови земи и райони добре се вижда в селищната мрежа от енеолита. Ако през неолита напр. в района на Североизточна България има малко селища (стига това да не е плод на недостатъчни проучвания), то през енеолита той е покрит с гъста мрежа от селища; същото е и в други райони на древна Тракия.

Тази гъста мрежа от селища може да бъде обяснена с демографския взрив, който изживява енеолитна Тракия. Според В.С. Титов увеличаването на броя на населението се отразява не толкова на размерите, колкото на броя на селищата; разбира се, тук трябва да отчитаме и ония селища, които възникват при завладяването на нови земи за обработване. Характерът на селищата от енеолита показва че в различните райони типът им е различен. На юг от Балкана и в североизточните райони преобладават селищните могили, докато на запад преобладават селищата,разположени на естествено укрепени височини и тераси; в Македония съжителствуват и двата типа. Малко по-специфични са селищата от енеолитните археологически култури в Румъния и Молдавия. Тук селищата се разполагат по островите в блатистите места около течението на Дунав, върху терасите на височините, издигащи се стръмно тук-там в равнината до 200 м, или направо в равнината,защитени от дълбок ров и вал.

Плановете на жилищата от енеолита позволяват ясно да се види напредващата социална диференциация. Отбелязвайки дъл-

бокия традиционализъм в градоустройствените планове, Х. Тодорова посочва, че основните промени в тях за това време се дължат на демографските и социално-структурните промени сред населението и че това може да се види в плановете на почти всички разкопани селища от това време.

Формата на жилищата през тази епоха е правоъгълна, като размерите варират от 6-7,50 х 9-12 м, но през втората и половина те като че ли започват да намаляват. Изглежда, че това е свързано с пренаселването на едно укрепено място - напр. Поляница, Г. Делчево, а напоследък и Долнослав, макар и там това да е спорно. Къщите, изградени нагъсто и по цялата площ на селището,са имали двускатен покрив и подпори от греди в средата на жилището, а подът, както пише Л. Перничева, е бил от трамбована глина. Интерпретацията на размерите на жилищата би могла да върви по два пътя, единият от които беше показан. Вторият ги свързва с непрекъснатото засилване на ролята на скотовъдството в енеолитното стопанство. Изследванията на Ст. Иванов, В. Василев, О. Некрасов, С. Хаймовичу, Г. Георгиу и др. показват следната картина:

Селище	Диви животни	% Питомни животни
Овчарово	38.1	61.9
Г. Делчево	43.8	56.2
Вилица	22.4	77.6
Езеро	14.8	85.2
Ясатепе	5.4	94.6
Траян (Кукутени)	52.47	47.53
Извоареле (Гумелница)	17.59	82.41

Нарастването на дела на питомните животни позволява да се приеме мнението на А. Фол, че къщите често са служели и за прибиране на животните нощем; етнографски паралели могат да се намерят и в българската къща много по-късно, където долният етаж бил определен за животните а горният - за хората.

Керамиката е един от основните материали, чрез които се дефинират археологическите култури. Без да се спирам на някои спорни моменти, ще отбележа, че в обобщаващото изследване на енеолита на България Х. Тодорова е представила една панорамна картина на тази епоха, което облекчава задачата ми (карта 7). Ще подчертая само, че по-важни са активните и многопосочни връзки между добре очертаните райони, култури и население. Това добре може да се проследи въз основа на разпространението на металните изделия.

При пластиката от енеолита можем вече да говорим както за едно активно развитие, така и за наличието на ясни белези

на регионално диференциране. Могат да бъдат разграничени две големи меридионални зони с една междинна контактна зона. На север от Стара планина границата минава между Искър и Осъм и по долината на река Олт, а на юг - вероятно между Места и Струма. Тази граница е определена на базата на типа украса върху глинените идоли. На запад от нея преобладава украсата с черти, пресичащи се под остър ъгъл, особено при гърдите. На изток идолите са с пластично оформени тела без украса или с волутообразни елементи, опасващи цялото тяло; особено характерни са елементите около тазовите части.

Докато западният пояс изгубва постепенно своята изразителност, източният продължава да се развива и се откроява още повече с появата на костните идоли. Ако имаме предвид нарастването на дела на скотовъдството, ще трябва наред със зооморфната пластика да свържем и костните идоли с промените в стопанството. Ще допълня само, че костните идоли продължават да съществуват и след енеолита - такива са открити в пластове от римската епоха, а вероятно съществуват и през средновековието, тъй като ги виждаме като реликти в българската етнография отпреди 40-50 години, и което е най-интересно; отново само в източните български земи (според В. Маринов).

Появата на костните фигурки обаче не означава ликвидиране на идеята за плодородието, вложена във фигурките с подчертана стеатопигия. През втората половина на енеолита срещаме т.нар. двойни идоли, които могат да се свържат с някои нови изследвания. През 1975 г. М. Станчева публикува трите съда от едно погребение - глинен, бронзов и златен, които бяха интерпретирани от Ал. Фол като тройно божество. След него Д. Попов публикува изследване върху Копенхагенския релеф, чието изображение той интерпретира също като тройно божество - майката, нейния оплодител и дъщерята; според него корените на такава система от възгледи се откриват в неолита. Бихме могли да затворим кръга - оформянето на тройното божество очевидно започва още през неолита, когато е съществувала само майката като богиня на плодородието. Разширявайки смисъла, влаган в този култ, човекът е потърсил и резултата от плодородието - вероятно през енеолита, когато се появява и двойният идол. Третия елемент на божеството трябва да търсим отново през енеолита и може да се види във фалоса, чиято поява е вероятно отражение на промяната в положението на мъжа в обществото. Така корените на тракийската триада ще се отнасят към времето на неолита и енеолита. Тя ще бъде осмислена през VIII-VII в.пр. н.е. в трите съда от Казичене а по-късно - персонифицирана в Копенхагенския релеф.

* * *

Спокойният ход на живота през неолита и енеолита позволил на населението да достигне висока степен на социално-икономическо и политическо развитие, добре отразени в енеолитния некропол край Варна. Заедно със символите на жреческа и владетелска власт появата на т.нар. скиптри във формата на животинска глава, костните идоли,зооморфната пластика и т.н. ни задължават да мислим, че скотовъдството започва да играе все по-голяма роля. Бързото увеличаване на значението му довежда до оформянето на земеделско-скотовъдни или само скотовъдни общини, което от своя страна ускорява процеса на военно и политическо консолидиране; това позволява да се виждат в каменните "скиптри" символи на власт в едно скотовъдно общество.

* * •

Бронзовата епоха в земите на древна Тракия, пък и на целия Балкански п-в се свързва от почти всички учени със съществени изменения - културни и етнически. Счита се, че това е епоха, в която има силно спадане на равнището на културата, като обикновено се посочва липсата на богато орнаментирана керамика, наличието на горели пластове в селищните могили, което се приема за свидетелство за прекъсване на живота и т.н. Един от основните белези, по които се съди за промените в балканските земи, е появата на погребения под могила, в които скелетите са оцветени с охра. На територията на Румъния това явление е толкова широко разпространено, че посочването на цялата литература е практически невъзможно.

Разпространението на погребенията под могила с охра над хвърля рамките на Балканския п-в и това дава основание на някои изследвачи да виждат в носителите им първите индоевропейци, а в появата им в балканските земи и другаде - разселването на и.е. народи.

През 1974 г. Р. Катинчаров публикува една обобщена характеристика на бронзовата епоха, затова тук само ще повторя за пълнота някои неща в най-общ вид, още повече, че някои черти от тази характеристика ще бъдат използувани и по-нататък.

През бронзовата епоха продължава употребата на каменните оръдия на труда, особено през ранната бронзова епоха, когато производството на метал не е било достатъчно, за да измести камъка. Наред с онези каменни оръдия, които са били в ежедневна употреба, срещат се и полирани каменни брадви с дупка, които според автора са имали култово предназначение. Като тип оръдията от това време са близки с тези от енеолит-

ната епоха. Ролята на каменните оръдия постепенно намалява, като в края на епохата те постепенно изчезват, заместени от металните. Най-ранните метални образци изцяло повтарят каменните, но овладяването на качествата на метала позволило да се създадат нови форми, като това особено добре се вижда при производството на оръжия. Като цяло навлизането на метала в производството на оръдия на труда оказало съществено влияние особено върху земеделието, където процесът на овладяване на нови земи за обработка силно се активизирал.

Проблемът за развитието на историческия процес в Тракия през бронзовата епоха е тясно свързан с този за селищната мрежа. Главният проблем тук е този за намаляването на броя на селищата в сравнение с този на селищата от енеолита. Според Р.Катинчаров в Южна България селищата от ранната и средната бронзова епоха се изграждат все още върху селищните могили от предишните епохи. През късната бронзова епоха обаче животът тук е прекъснат, възникват нови селища, които заемат по-широки площи в равнините и долините, като разстоянията между новите селища са от 3 до 10 км. В други райони на Тракия селищата се разполагат върху естествено укрепени местности и възвишения, особено през по-късните епохи. Археологическите проучвания показват, че жителите са укрепявали с каменни стени селищата си, като при разширяването на селището се е строяла и нова стена.

Жилищата от началото на бронзовата епоха имат по-лека конструкция в сравнение с тези от енеолита. Изградени са от колове и преплетени пръти, обмазани с глина. Обикновено имат правоъгълен план, но в края на ранната бронзова епоха се появяват и жилища, на които стената срещу входа е дъгообразна и прилича на абсида. Размерите на жилищата варират от 7-11 х 3,5-5 м, или от 20 до 50 $м^2$. Една вътрешна преградна стена разделя жилището на две части, едната от които според Р. Катинчаров е служела за живеене, а другата - за стопански нужди.

През бронзовата епоха силни промени се наблюдават при керамиката. Изчезва рисуваната, богато орнаментирана керамика от енеолита и се употребява предимно керамика в тъмни цветове - сивочерна или сивокафява, изработена на ръка или на примитивен кръг. Украсата й е релефна, врязана или щампована и в края на ранната бронзова епоха е по-богата. Особен проблем тук е този за шнуровата керамика, която според изследователите свидетелствува вече не за връзки с Анатолия, а "за културен контакт със северните области, преди всичко със Северното Причерноморие". От средната бронзова епоха започва едно по-самостоятелно развитие на културата, която не прекъсва връзките си както с Анатолия, така и с по-северните земи.

Карто-схема 1

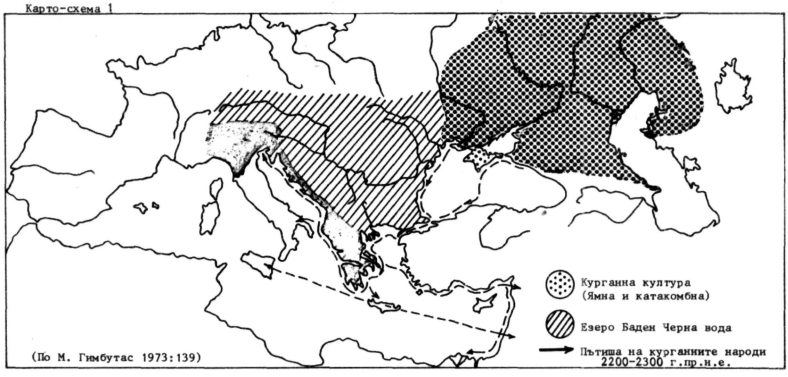

* * *

Едва ли е възможно и нужно да се привеждат всички езиковедски и археолого-езиковедски изследвания върху развитието на Балканския п-в, още повече че такова изследване е направено в книгата на М. Сакелариу от 1977 г. За нуждите на нашата работа тук ще приведа само ония положения, които имат пряко отношение към разглежданите проблеми.

Интересът към езиковите данни от Балканския п-в и Анатолия се заражда още в XIX в., когато през 1850 г. А.Ф. Пот изказва идеята за важността на имената, съдържащи суфиксите *-SS-* и *-nth-,*По-късно с езиковите данни се занимават множество големи учени^като Ж. Мейе, Х. Киперт, К. Паули, С. Райнах и В. Томашек. Те, заедно с П. Кречмер са ония, които поставят на здрави основи изучаването на езиковите следи от старите народи на полуострова. А. Фик увеличава списъка на предгръцките топоними и ги свързва с определени народи, но неговите изследвания са подложени на остър критичен разбор. Така тезата на П. Кречмер, че имената със суфиксите -es-, *-nth-* и др.са следи от предгърците в Мала Азия, заема господствуващо място докъм 1925 г., когато самият автор възприема становището, че те са индоевропеидни; за означаването на този първоначален език той създава термина "ретотиренски".

В края на 30-те години формулира своята теза Вл. Георгиев, според когото предгръцкото население на Континентална Гърция и по островите е било изцяло и.е. и "покрита" от гърците към края на бронзовата епоха. Така всеки от палеобалканските и малоазийските езици се формирал на територията, която е заемал в момента на засвидетелствуването му в историческия процес - в Гърция - "пределинският" или "пеласгийският", илирийският - в Илирия, тракийският - в Тракия, малоазийските - в Мала Азия; само етруският се е преместил от егей-

ските брегове на Анатолия към Етрурия. Развивайки своята теза, Вл. Георгиев търси доказателства на мнението, че всички думи и имена, съдържащи споменатите вече суфикси,са наследени от "пределниския" или "пеласгийския" и търси съответните им и.е. етимологии. Тази теза е възприета от А. Карной, А.Й. ван Виндекенс, В. Мерлинген, О. Хаас, Й. Хармата, Л.А.Гиндин и др., но всеки от тях търси свой път, издирвайки и предлагайки обяснения на незабелязани факти и явления. Между колебанията на тези учени за мястото на тракийския и за връзките между тракийски и "пеласгийски" заслужава да се отбележи, че А, Карной е този, който въвежда термина "трако-пеласгийски", а за Л.А. Гиндин тракийски и "пеласгийски" са езици на племена, наречени по-късно траки.

Направеното от Вл. Георгиев разделение на и.е. езици на северна и южна група, в която влизал и пеласгийският, често е било предмет на критика, която сумирано изглежда така: ако южната група се е формирала в Гърция и Анатолия, а северната на друго място, общите белези в двете групи щяха да бъдат по-малобройни. Ако пък допуснем, че е имало някакъв твърде продължителен период на и.е. единство, ще бъдем принудени да приемем, че племената от южната група са завладели късно Гърция и Анатолия. Такова решение предизвиква, според М. Сакелариу други възражения: 1. територията на най-голяма концентрация на пределински езикови факти съвпада с тази на една култура, разпространена от Югозападна Анатолия, която се характеризира със значителна степен на урбанизация; 2. самите индоевропейци пък са дошли в Гърция и Мала Азия от територия, разположена на север, и са започнали да строят градове едва след своята миграция в тези територии. Следва да се каже, че тук М. Сакелариу се присъединява към мнението на Фр. Шахермайер.

Както се вижда, формирането на южната група и.е. езици се свързва предимно с миграционни движения, отдавани на различни етнически групи. Л.Р. Палмер, Г. Хъксли и Й. Зафиропуло смятат, че населението, което мигрирало от Мала Азия в континентална Гърция и Крит преди идването на гърците, било лувийско, докато А. Хойбек го свързва с лидите. На базата на някои думи, теоними и топоними, срещащи се в Мала Азия и Гърция, Л.Р. Палмер достига до заключението, че една първа вълна лувийци е достигнала Гърция около 1900 г.пр.н.е., а втората се е отправила към Крит два века по-късно. Първите той нарича "минийци" а вторите - "минойци".

Г. Хъксли приема всички аргументи на Л.Р. Палмер и изтъква някои други езикови доказателства, като се интересува предимно от втората вълна. Без да привеждам всички данни, ще

отбележа, че той например свързва Диктина с лувийското Телепинус/Телипинус, а имената на *-ss-* според него се срещат често на Крит. Според този автор обаче миграцията на лувийците на Крит се е осъществила около два века по-рано от датата на Л.Р. Палмер.

Лувийската теза е била предмет на доста обстойни критики, като най-важните сред тях са тези на М. Поп, Г. Милонас и Фр. Шахермайер. Особено впечатление прави подходът на Фр. Шахермайер, който въпреки критиката си на аргументите на Л. Р. Палмер и Г. Хъксли не изключва възможността за лувийски миграции към Гърция и Крит. Но той с право отбелязва, че най-напред би трябвало да бъдат очертани характерните за лувийците белези, посредством които да се доказва присъствието им в Гърция и на Крит; срещу всички останали доказателства - археологически и езикови, в научната литература са издигнати определени и ясни възражения.

В тезата на А. Хойбек картината е подобна. Като използува определен брой думи и имена, запазени чрез гръцки, както и факти, почерпани от текстове на линеарното В, А писмо и на етеокипърски, той определя известен брой техни фонетични и морфонологични белези. Според автора той бил открил за всички тях паралели в и.е. езици от анатолийското семейство и най-вече в тези от западната подгрупа (лидийски, ликийски, карийски). Оттук той се присъединява към Л.Р.Палмер в твърденията за двете миграции, достигнали Гърция и Крит. Трябва да се каже, че всички пунктове на неговата теза са били критикувани от Фр. Шахермайер, Е.Й. Фюрне и Д.А. Хестер и при това така сериозно, че разклащат самите основи на тезата.

* * *

Изследванията на северната група и.е. езици не показват такава богата гама от хипотези, но и като че ли не дават възможност да се очертае една солидно подкрепена от различни по характер данни, теза за тракийския език и оттук - за етногенезиса на траките. За тази група водещо е мнението на Вл. Георгиев, който формулира върху езикови данни тезата, че в северните земи на Балканския п-в са съществували тракийски и дакийски като два различни и.е. езика, а южно от тях - фригийски. Един от главните аргументи за разделянето на тракийската езикова област на две части е географското разпределение на селищните имена с различни съставки: -бриа, -диза, -пара, -дева и др. Друг аргумент за твърдението, че това са два езика, е обстоятелството, че в такава "огромна област, силно насечена от многобройни големи планини, далеко в първобитно-общинния строй, когато икономическите отношения между отделните племена са били незначителни, когато не е имало една

обща държава, не е вероятно да е имало един общ език"; но авторът смята, че те са "все пак близко сродни помежду си". Тази теза той разработва в продължение на десетки години. Тя намери поддръжници както у нас, така и сред чужди учени.

В своето изследване върху най-старата ономастика на Източните Балкани Л.А. Гиндин изоставя предишните методи на изследване (ортодоксално-генетическия и комбинаторно-етимологическия) и се обръща към ареално-етимологическия. Този метод му дава основание да направи сравнения и анализ на множество езикови данни от Тракия и Мала Азия. Изводите на Л.А. Гиндин, които имат отношение към темата тук, изглеждат така.

Езиковите данни показват, смята той, че в преданатолийския си период носителите на хето-лувийските езици живеели в земите северно от Черно и Каспийско море. Тук те били в контакти с арийците, от които заимствували редица думи, термини и имена. Някои от думите, които авторът разглежда, показват определена близост между населението от Балканите и носителите на хето-лувийските езици в техния преданатолийски период. Така например Л.А. Гиндин смята, че епицентърът на разпространението на думата *išša* е бил именно Балканският п-в, където още от неолита е било развито земеделието; след разпадането на и.е. прародина и попадането на хетите и индоарийците в други културно-исторически условия (миграции, коневъдство и т.н.) променили значението на думата от "плуг", "прицеп на плуг" в "аръш". Локализирайки хето-лувийците североизточно от Балканите, авторът настоява за виждането на широко простиращи се ареални взаимодействия на хето-лувийските езици с прототракийския през втората половина на III хил.пр.н.е. Що се отнася до пътя на хетите и лувийците до техните местоживелища в историческо време, Л.А. Гиндин отбелязва, че този въпрос се усложнява от практически пълното отсъствие на хето-лувийска топонимия в Северозападна Мала Азия.

След началото на II хил.пр.н.е. започва анатолийският период в трако-хето-лувийските езикови отношения, макар и някои паралели да не се поддават на и.е. етимология. Авторът смята, че източникът на трако-троянски изоглоси, отличаващи се с вътрешно единство, трябва да се търси в лингвистическото пространство на Тракия, откъдето тъждествените основи са били пренесени от траки-преселници в Северозападна Анатолия. Носителите на раннобронзовата култура в Тракия изглежда са прототраките, а проникването на траки, респ. на балкански преселници в Троада, може да се датира още в края на XIV в.пр.н.е. Очевидно в резултат от тези два периода на

контакти между тракийския и хето-лувийския Л.А. Гиндин смята, че трябва да се постави въпросът за наличието на два топонимични пояса, отличаващи се с определени диалектни особености. Първият пояс обхваща Егейска Тракия, а вторият - посеверните области на Балканския п-в, като това разделение отговаряло и на данните с културно-исторически характер, така напр. на двете племенни групи в Илиадата. Според Л.А. Гиндин, ако се приеме датирането на Троянската война в 1260 г. пр.н.е. (по К. Блеген), допустимо е да се мисли за контакти между траките и ахейците още преди Троянската война поради някои данни от табличките с линейното Б писмо, които се датират между XV и XII в.пр.н.е. До такива изводи достига и Е. Акургал, изследвайки микенската керамика в Троя.

Към изследванията на трако-малоазийските езикови контакти принадлежат и работите на Ю.В. Откупщиков. Още през 1973 г. той писа, че основното огнище на разпространение на балкано-малоазийската топонимия са централните и северните области на Балканския п-в, а разпространители на тази топонимия били носителите на ранноеладската култура. Основната вълна на ранноеладски племена вървяла от север на юг, а покъсно по същия път минали гърците, които изместили своите предшественици от Континентална Гърция на островите, а след това в Мала Азия. Етническата принадлежност на тези догръцки племена не може да бъде установена, но гърците ги наричали пеласги; езикът им обаче не може да бъде смятан за обособен отделен език. Ако се съди по ареала на балкано-малоазийските изоглоси и по картата на споменатите вече топоними с предгръцки суфикси и др.под., в състава на ранноеладските народи водещо място заемали карите и племената с тракийски характер.

Втората вълна от мигранти, зародила се в същия общ център - Балканите, била насочена не на юг, а на югоизток - към Мала Азия (арменци, фриги и др.). Една неголяма част от трако-малоазийската топонимия в централните области на Анатолия дължи, според автора, своя произход на тази втора вълна. Основната маса изоглоси обаче се пада на северозападната част на Мала Азия, която послужила за "плацдарм" на арменофригите при проникването им във вътрешните райони на М. Азия.

Изследванията на тракийските езикови остатъци във вътрешна Анатолия са все още в своето начало. Специално внимание в последно време им отделя О.О. Карагезян, който сумира мненията до него и наличните данни, пръснати в клинописните извори, Библията, вавилонските извори от времето на Дарий II (V в.пр.н.е.) и др. На базата на тези данни още А. Гьотце, Н. Адонц, И.М. Дяконов и др. учени отъждествиха трако-фриги-

те с мушките, които нахлули в западните области на Арменското плато, и между XII и IX в.пр.н.е. живеели по бреговете на Западен Тигър в съседство с местните хуритски и др. племена. Като анализира съвпадението на множество езикови елементи, авторът прави една уговорка към хипотезата на Ю.В. Откупщиков, спомената по-горе. Уговорката засяга местоположението на индоевропейците и техните контакти със семитите, които датирали от много стари времена. Това би могло да стане, смята авторът, ако прародината на семитите била в Месопотамия, а на индоевропейците - в Анатолия и Арменското плато. "Следователно, казва той, миграцията на и.е. племена от Югоизточна Европа или Югозападните части на Мала Азия в Централна или Източна Мала Азия е предшествувала тази от Мала Азия в Европа, миграция, която се доказва както с историко-археологически, така и с лингвистични данни и изследвания."

От обширната литература, която третира по един или друг повод тракийските езикови остатъци, следва да бъдат отбелязани изследванията на В.П. Нерознак и В.В. Иванов.

В.П. Нерознак формулира проблема за т.нар. малки езици, сред които той поставя фригийския, мизийския, дакийския, тракийския, "пеласгийския", древномакедонския, илирийския и т.н.; в малоазийския хинтерланд в периода XII-X в.пр.н.е. се образували протоарменската, фригийската, тракийската (витино-мизийската) и дарданската зона на палеобалканския езиков ареал. В същото време авторът отбелязва, че въпросът за езиковата принадлежност на редица палеобалканеки етноси не е съвсем ясен - напр. за дарданите, пеоните и мигдоните мненията се колебаят между илирийския и тракийския език затова такива езици той нарича "ономастични".

Като има предвид особеностите на езиците от палеобалканския ареал, В.П. Нерознак смята, че на границата между III и II хил.пр.н.е.е съществувала особена "палеобалканска" диалектна зона в южната част на централната и.е. езикова област, т.е. зона, която се е намирала на границата между двата диалектни масива *кентум* и *сатем* ("източна" и "западна" по В. Порциг). Авторът подчертава обстоятелството, че възможността да се намерят сходства между палеобалканските езици дълго време е била считана за несъществуваща и затова търсенията на ареалните и генетическите връзки на всеки език са били насочени извън палеобалканския ареал. При съществуващото състояние на проучванията върху отделните езици обаче комплексното им изучаване позволява да се открият редица важни изоглоси, което именно дава възможност да се говори за палеобалканските езици като за особена диалектна преходна зона на и.е. езикова област. Според В.П. Нерознак палеобал-

канизъм може да се нарече и известното явление "лаутфершибунг", т.е. наличието на преместване на съгласните в тракийския, фригийския и догръцкия (а също така и в арменския, германския и хетския! език), което в светлината на най-новите изследвания трябва да се разглежда като архаизъм. Затова авторът смята, че тракийският, фригийският, протоарменският, и догръцкият били съхранили, а не са развили тази черта на и.е. фонология, и то в рамките на цялата палеобалканска диалектна зона, а не поотделно.

Разбира се, В.П. Нерознак отбелязва, че мисълта за междинното положение на палеобалканските езици в членението на и.е. езикова област е била изказана още от Дж. Бонфанте през 1931 г. но смята, че тогава данните за обосноваването ѝ не са били достатъчни.

В.В. Иванов не се е занимавал специално с мястото на тракийския и траките в цялата широта на и.е. въпрос, а само дотолкова, доколкото данните на палеобалканистиката имат отношение към локализирането на и.е. прародина на Арменското плато. Тази нова хипотеза даде повод за дискусия, в която аргументите на И.М. Дяконов и Л.А. Лелеков внушават повече доверие.

Внимателното вглеждане в хипотезите за мястото на Тракия и тракийския език в общата и.е. картина позволява да се извлекат няколко по-общи извода, имащи отношение към анализираната тук тема:

1. Тракия и тракийският език са били съставна част от една обширна културно-езикова общност - индоевропейската;
2. Езиковите данни и интерпретирането им позволяват да се мисли за наличието на сигурни връзки между Балканите и Мала Азия, а в някои отношения - и със земите до Арменското плато$
3. Съществуват сериозни езикови основания за наличието на връзкк между самите езици, съставящи палеобалканеката езикова зона;
4. Особеностите на палеобалканските езици позволяват да се вижда на Балканите една преходна езикова зона, диалектна за индоевропейската общност.

Различията в мненията на отделни учени, понякога достигащи до противоположни твърдения, очевидно се дължат на липсата на достатъчно изходни данни, което не позволява тракийският и съседните му езици да бъдат реконструирани в нужната пълнота. Затова може да се каже, че предлаганите етимологии от тракийския са твърде вероятни, но все още несигурни.

Недостатъчната база от изходни данни очевидно е в основата и на различията за пътищата на формирането на отделните и.е. езици и в частност - езиците на Балканите. Както се вижда, тези различия се простират от отричането на каквото и да е значение на миграциите до абсолютизирането им. Тъкмо това положение обаче подсказва, че трудно бихме могли да определим и приемем един или няколко точно очертани пътя за формирането на всички и.е. езици. А това означава, че при всеки език трябва да се търси специфичният път и да се отчитат всички фактори, оказали съществено влияние върху формирането им.

В руслото на избраната тема може да се каже още нещо. Трудността при датирането на отделните езикови явления .и процеси, възможността за разнопосочно интерпретиране на езиковите данни и др. изправят висока преграда пред всеки опит да се използуват езиковите данни в тяхната съвкупност при изследването на най-сложните исторически проблеми от типа на етногенетичните. В такива случаи изглежда трябва да се използуват твърде внимателно отделни, потвърдени по други пътища изводи, построени върху анализа на езикови данни. Ще дам един пример.

По-горе беше приведено мнението на Л.А. Гиндин за доанатолийската родина на хетите. Макар и с уговорка, неговото мнение е, че те достигнали своите исторически местоживелища през Балканите; очевидно така му подсказват езиковите данни. Но един интересен паралел може да ни отведе в друга посока. В лезгинския фолклор битува образът на героя Шарвили, който е заченат от муха, влетяла в ноздрата на майка му. Асоциацията може да ни отведе към анатолийските хетски митове, където изгубилият се млад бог Телепин е намерен от изпратена от майката-богиня пчела (по някои версии - муха), която, влетяла в ноздрата на младия бог, го събужда и извежда от преизподнята. Като имаме предвид, че лезгините обитават Югоизточен Дагестан (най-общо), т.е. Източен Кавказ, вижда се огромното разстояние между доанатолийската родина и пътя през Балканите, по който минали хетите и територията на споменатата легенда. Остава да се мисли, че или подобна легенда е обща за населението от по-голям район в индоевропейската общност, или пътят на хетите е минавал по-близо до района на лезгинската легенда. Подобна легенда като че ли не се среща в балканския фолклор. Тук трябва още един път да спомена, че по думите на Л.А. Гиндин в Северозападна Анатолия няма хетска топонимия: вж. възраженията на В.Л. Цимбурски в БЕ(30,1).

2. Териториални, типологически и генетически общности

Както стана ясно от изложението по-горе, наличните данни позволяват да се формулират различни работни хипотези за формирането на и.е. народи и езици. Някои от тези хипотези са построени само или предимно върху археологически, други - върху езикови данни. По понятни причини реконструкцията на историческото минало скоро няма да разполага с всички необходими данни за категорична достоверност и затова всяка хипотеза очевидно трябва да се разглежда именно като работна.

Да се изследва формирането на и.е. общност, е почти непосилна задача, затова очевидно усилията трябва да се съсредоточат върху изучаването на отделните райони на тази общност и постепенно да се разкрива общата картина. При такава постановка изследването на ранните етапи на тракийския етнос следва да бъде извършено в светлината на достигнатото по общата картина на и.е. проблем. Това ще позволи от многото възможности да бъде избрана най-вероятната както спрямо тракийския етнос, така и спрямо и.е. общност като цяло,

Индоевропейският проблем възниква като езиковедски проблем. В последните десетилетия обаче тази му характеристика започна бързо да се променя и в разностранната дискусия се намесиха и историците и археолозите. Причините са две. Първата - тезата за съществуването на индоевропейската прародина - съществува отдавна, но археолозите дълго време не я бяха забелязали. Когато това стана, естествено възникна втората причина. Щом се говори за прародина и жителите на тази прародина са човешки индивиди, то те обитават определена територия и създават материална култура. Следователно всичко това може да бъде локализирано, хронологизирано и съпоставено. Свързано с проблемите на самото езикознание, това даде възможност да се предложат и потърсят множество миграции.

От събраните и обобщени тези в археологията се вижда, че съществениият момент в разрешаването на въпроса за индоевропейците е времето на III и II хил.пр.н.е., или, според археологическата терминология, бронзовата епоха, Това е повратен момент не само за Балканския п-в, но и за почти всички цивилизовани райони на Евразия. Отделните райони обаче биват въвлечени по различно време в процеса на индоевропеизация. Само за пример ще посоча, че ако съществените изменения в Тракия се извършват през ранната бронзова епоха, то такива не се отбелязват в Анатолия през това време - тази област се свързва с хето-лувийците в по-късно време - през средната бронзова епоха.

И така, след едно бурно развитие на вторични, създадени благодарение на самостоятелното развитие на Тракия, неолитни огнища и след тяхното стабилизиране започва относително самостоятелното развитие на земеделските общества от Балкано-Дунавския район. Овладени са нови земи, започва разработването на медните рудници при Ай бунар и Рудна глава, появяват се нови селища, ускорено се развива, макар и на втори план, скотовъдството. Археолозите очертават съществуването в края на енеолита на големи археологически комплекси, които са в постоянни контакти - от Тесалия до Южен Буг. За интересуващия ни район е важно да бъдат отбелязани такива комплекси като Кукутени-Триполие-Караново VI - Коджадермен-Гумелница-Криводол както и Салкуца, Винча-Плочник, Бубани-Хум I, Ленгел, Бодрогкерестур и др.

В същото време в степните райони особеностите на географската среда позволили да се развие по-различна стопанска система. Както отбелязва Н.Я. Мерперт, в разглежданото време степните райони не позволявали да се развива земеделска дейност поради ограничените възможности на земята и земеделската техника, докато за скотовъдството тези райони предлагали практически неизчерпаеми ресурси. Истинското усвояване на тези райони започнало с формирането на групи население, "в стопанската система на които скотовъдството било доминиращ елемент". Най-старата от тези групи население формирала ямната културно-историческа област. Тук трябва да се подчертае нещо, което често се изпуска от очи, но естествено се подразбира. Едва ли някой смята, че е съществувало "чисто" номадско скотовъдство, при което скотовъдите да не са практикували в някаква форма земеделска дейност. Изследвачите на най-значителния паметник на ямната археологическа култура - Михайловка, отбелязват, че това е било "общество, в стопанството на което скотовъдството вече е играело основна роля, но при несъмненото значение и на земеделието".

Тази кратка характеристика на двата района - балканския и степния, върху които съществува огромна литература, беше нужна, за да достигнем до ключовия момент в модела, изграждан върху археологическите данни. Този момент се разполага в прехода от енеолита към бронзовата епоха, който археолозите датират в края на IV хил.пр.н.е.

Към края на втората половина на IV хил.пр.н.е. развитието на земеделските общности на Балканския п-в е смутено. Засегната била цялата енеолитна система, която според Н.Я. Мерперт прекратила съществуването си и била заменена от нова. Пред въпроса, каква е причината за тази промяна, мненията на учените, главно археолози, се разделят и понякога са диа-

метрално противоположни; сумарно те са известни и **няма да ги** повтарям. Заслужава обаче внимание обстоятелството, че в последните години в тези промени се виждат както участието на неголеми групи дошло скотовъдно население, така и ролята на местното население.

За да имаме по-ясна картина, бих припомнил някои от свидетелствата за присъствието на външни групи. Тези свидетелства освен керамичния материал обхващат уникалните находки от инвентара на ямната археологическа култура - т.нар. скиптри, надгробните могили с типични отново за тази култура погребения под могила, както и някои смесени по характер доказателства - т.нар. погребения с охра, особено широко разпространени в Румъния; в последно време продължава разкопаването на погребения от типа на ямните в Североизточна България (Ив. Панайотов). Същевременно следва да се направи съществената уговорка, че преобладаващата част, ако не и всички характерни белези на едно ново население в балкано-дунавските земи се разполагат предимно на север от Стара планина.

Тъй като свидетелства за нахлуването на скотовъдно население в земите на юг от Стара планина почти липсват, някои учени виждат присъствието му там във възникването на гъста мрежа от каменни укрепления, построени от местното население за защита от пришълците; става дума за формулираната от Н.Я. Мерперт циркумпонтийска укрепителна система. Като следствие от разрушаването на енеолитните комплекси е т.нар. *хиатус* в стратиграфските напластявания на селищните могили.

И така, данните от изследванията на материалната култура на населението от края на IV - началото на III хил.пр.н.е. дават основание на повечето археолози да приемат, че в посоченото време тракийските земи са засегнати от нахлуване на неголеми групи скотовъдно население, което обаче не довело до едностранно влияние върху новите процеси. Заедно с тези групи в тези процеси участвували и представителите на местното население и всички те съвместно изграждали новия тип култура.

* * *

Според обобщенията на езиковедите етно-лингвистичните слоеве в егейския район се подреждат така: най-рано се разполага един доиндоевропейски, неиндоевропейски слой; между него и говорещите гръцки индоевропейци има още един или два индоевропейски негръцки слоя. Според Л.А. Гиндин това са анатолийски и пеласгийски пластове, като първият е свързан с анатолийската група езици - хетски, лувийски, палайски и т.н., а пеласгийският - със севернобалканските езици. Според други изследвачи негръцкият индоевропейски слой е само един -

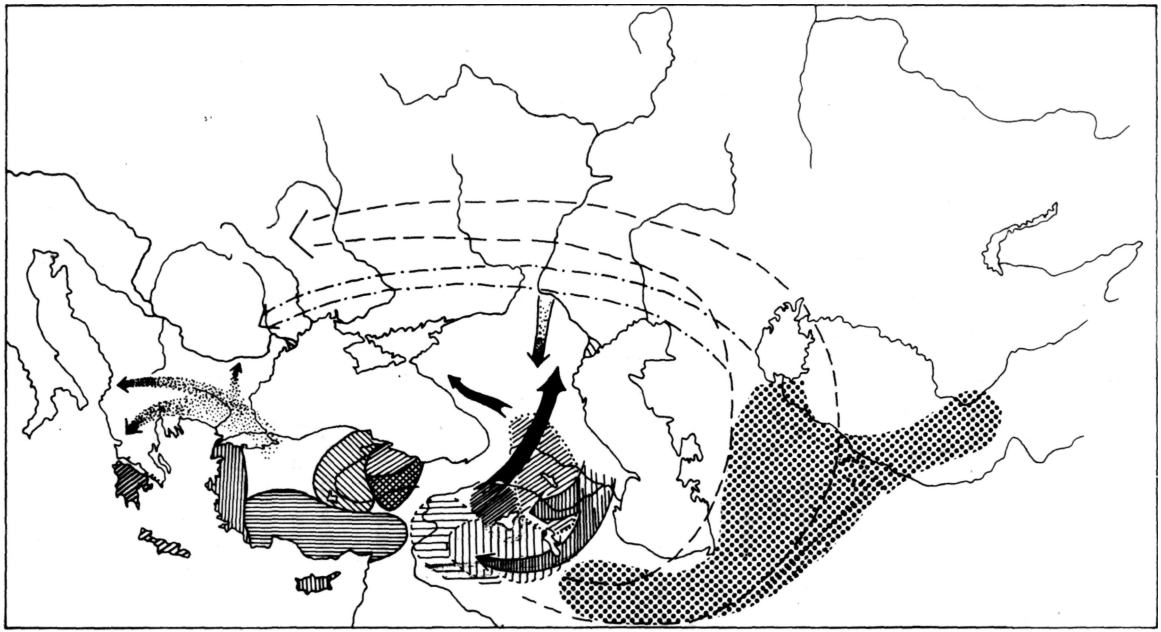

(По Т.В.Гамкрелидзе, В.В.Иванов, 1984)

Миграции на и.е. диалекти

пеласгийски.

Самият факт на стратифициране на езиковите пластове в разглеждания район е успех, но остава да се постигне най-важното в езикознанието - убедителни датировки на отделните пластове и езикови явления, обясняващи или доказващи развитието, заимствуванията и миграцията чрез езиковите данни.

Още когато проблемът бе само в ръцете на езиковедите, бяха формулирани и основните хипотези за образуването на индоевропейеката езикова общност и езици:

- наличието на прародина, от която чрез миграции са се отделили групи население, създали по-късно отделните и.е. езици;

- наличието на индоевропейско езиково огнище, от което чрез препредаване са се формирали отделните и.е. езици - т.нар. вълнова теория;

- наличието на прародина, съставена от диалекти, които са в силно взаимодействие.

В последните години преобладаващо място в езиковедските изследвания заема първата хипотеза - наличието на и.е. прародина. В порядъка на общи забележки трябва да кажа, че тази теза е атакуема поне в два пункта. На първо място тази въображаема прародина трябва да е съществувала доста дълго време, за да може да излъчва често носители на и.е. езици. Нещо повече, тази общност трябва да е била особено стабилна, за да съществува толкова дълго време. Тя трябва да е била особено стабилна вътрешно, като етническо или предетническо образувание, за да може да се формира стабилен език, иначе при тези миграции на големи разстояния един недобре развит и стабилизирал се език ще загуби специфичните си черти.

По-горе стана дума за това, че големите тези и изследванията по тях са събрани и, бих казал, разумно подредени и огледани от М. Сакелариу. През 1980 г. се появи и една нова хипотеза - тази на Т.В. Гамкрелидзе и В.В. Иванов, които локализираха за пореден път и.е. прародина, сега на Арменското плато (макар и с уговорката, че тя е обхващала и земи до Балканите). Не е работа на автора да анализира правомерността на езиковите доказателства, които тези учени привеждат в полза на хипотезата си, това читателят може да намери в статиите на И.М. Дяконов и Л.А. Лелеков по повод родилата се дискусия. Не мога обаче да не се спра на един очевиден факт. Разполагането на и.е. прародина на различни места само по себе си е красноречиво доказателство за две неща. Първо, за това, че няма да бъде намерена една точка върху земната повърхност, за която всички доказателства и учени да бъдат единни, че може да е мястото на и.е. прародина. На второ мя-

сто, че не бива да се свързва и.е. проблем с въпроса за една въображаема прародина, щом като всеки избран досега район може да предложи достатъчно изходни данни за локализация. Очевидно трябва да се мисли за една значително по-широка географска област, което се приближава до известна степен до третата хипотеза. След Н.С. Трубецкой, който в 1936 г. се обявява против отъждествяването на носителите на и.е. праезик с някоя от археологическите култури, в 1964 г. Б.В. Горнунг писа, че всички данни подсказват наличието на две или повече огнища на езикови типове.

По-горе споменах, че стратифицирането на езиковите данни в егейския басейн е само по себе си успех, но той като че ли свършва дотук, защото не се прилага и към възловия проблем - индоевропейския. Изглежда, че е нужно той да се схваща като процес със своите етапи и огнища, родили отделните звена от процеса, за да може по-голямата част от проблемите да бъдат обяснени по-приемливо. Такава постановка по-добре и полесно се обяснява с вариабилността на всеки етнокултурен комплекс в и.е. езикова и етнокултурна общност, защото е естествено участвуващите етнокултурни и езикови общности да са се развивали неравномерно. Тъкмо тази неравномерност в развитието извежда на преден план в различно време различни етнокултурни групи. За да илюстрирам мисълта си,ще припомня, че в края на енеолита в земите на Украйна се появяват внушителни с размерите си селища, а по на юг - забележителният Варненски некропол. Тези два факта могат да служат за основа на твърдението, че районът изживява период на разцвет и е естествено да мислим, че той е оказвал културно (и вероятно езиково) влияние върху съседните райони и народи. Но този район може да оказва влияние тогава, когато е набрал достатъчно вътрешни сили и вероятно това влияние е било излъчвано, а не пренесено от мигранти, каквито не са засвидетелствувани за разглежданото време. Затова бих си позволил да допълня мнението на И.М. Дяконов, който смята този район за и.е. прародина, без, разбира се да е формулирал това категорично; допълнението позволява районът да се разглежда като едно от огнищата на индоевропеизация, но не единственото.

* * *

След тези кратки характеристики на основните направления в и.е. проблем редно е да се запитаме в какъв аспект и доколко могат да бъдат приложени те при търсенето на мястото на древна Тракия в него в рамките на работна хипотеза и основа за бъдещи дирения.

И така, спокойният ход на живота през неолита и енеолита в земите на древна Тракия позволил на населението да достигне до висока степен на социално-икономическо, културно и политическо развитие, добре отразени в енеолитния некропол край Варна. Един съществен факт за насоката на анализа е появата в тракийските земи на т.нар. скиптри с форма на животинска глава. Появата на тези предмети ни задължава да обърнем поглед към скотовъдството, чието развитие в това време е интензивно. Нещо повече. Изследванията на костния материал в археологическите комплекси, показани по-горе, позволяват да се види как постепенно нараства процентът на питомните животни и това прави приемливо мнението на онези учени, които смятат, че увеличаването на дела на скотовъдството в стопанството довежда до оформянето на земеделско-скотовъдни, скотовъдно-земеделски и скотовъдни общини. Оформянето на скотовъдни групи население от своя страна ускорява процеса на военно и политическо консолидиране, защото, както смята А.М. Хазанов, на скотовъдните племена е присъща повишена агресивност.

Вероятно все в същата посока трябва да се разглежда и ролята на мъжа в Причерноморския ареал (според Х. Тодорова, по гръб са били погребвани само мъжете и то още от времето на енеолита), многобройни находки на глинени фалоси, особено през енеолита, появата на мъжкия елемент в тройното божество - майката, нейният оплодител и дъщерята. Появата на фалоса би могла да се разглежда като белег на идеята за мъжкия елемент, силно развита през енеолита и свързана именно със скотовъдството и водещата роля на мъжа в него.

Не на последно място трябва да се има предвид разпространението на зооморфната пластика. Едно по-детайлно изследване на това разпространение би очертало и вероятните райони на определени типове животни. Безспорно тази пластика не се появява за първи път през енеолита, но сега, ако имаме предвид развитието на скотовъдството като водещ клон, можем да кажем, че тя се превръща в култова.

Показаните по-горе проценти могат да ни убедят, че процесът на постепенно преминаване към скотовъден/скотовъдно-земеделски начин на живот в тракийските земи е естествен и закономерен. И ако той е по-ясно изразен в началото за североизточните части на тракийския район, то причините бързо могат да се открият в две посоки. Първата засяга хилядолетните контакти на населението от разглеждания район с това от степите, където развитието на скотовъдството е закономерно по-напреднало. Тези контакти могат да се открият в различни страни на материалната .култура, но като че ли най-ярко се изявяват в разпространението на металните изделия. Изследва-

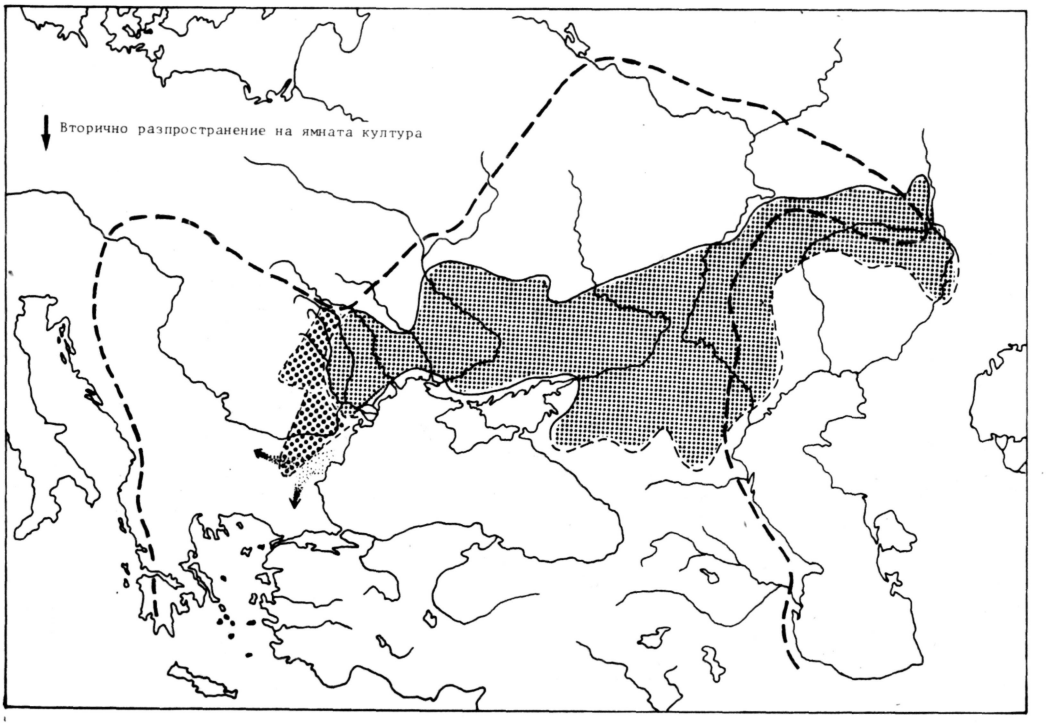

(По Н.Я.Мерперт, 1974;
Е.Н. Черных, 1978)

Циркумпонтийската металургична провинция
Ямната културно-историческа област и вариантите ѝ

нията на Е.Н. Черних ясно демонстрират наличието на добре очертани металургични провинции, от които за нас най-важната е Циркумпонтийеката. Оживената обмяна на информация от всякакъв характер е основният път на взаимодействие и обогатяване, творчески преработвано и прилагано съобразно местните условия. При такова състояние на вътрешното развитие вливането на групи степно скотовъдно население,малки спрямо местното, може да окаже само катализиращо, въздействие, без да бъде решаващо за насоката и изхода на процеса. При това беше вече отбелязано, че ако за земите на север от Стара планина това въздействие е по-ясно изразено, то в земите на юг следи от такова вливане почти не се усещат. Тази разлика е във връзка с втората група причини - съществуването на различия в географската среда на север и на юг от Стара планина. Известно е, че Долнодунавската низина е свързана географски със степния район, докато земите на юг имат друг характер и не позволяват да се развиват процеси, твърде близки до тези в степните райони.

Голяма част от явленията в праисторията на древна Тракия бива обяснявана с миграциите, които безспорно са играели голяма роля в тези времена. В последните години мненията около миграциите в интересуващите ни райони бяха систематизирани от В.С. Титов, което улеснява до голяма степен работата ми. Нека видим каква картина рисува археологията за ранната бронзова епоха в Тракия.

Според Р. Катинчаров сред керамиката от това време в Югоизточна България се забелязват елементи, общи за Анатолия, Егейските острови, Тракия и Източна Европа. Характерен белег е цветът на керамиката - сивочерна, кафява или черна, като някои от типовете съдове са с излъекана повърхност (напр. аскосите), а други - с по-слабо полирана повърхност (напр. паниците). Жилищата от това време имат по-лека конструкция от тази на енеолитните, а в края на периода се появяват и абсидните жилища, свързвани със скотовъден начин на живот; подобни жилища са открити в Троя, Терми, о-в Лесбос и др. Успоредно с тези характерни белези някои данни позволяват на археолозите да различат традиционни съдове, украсени с типични за северните земи мотиви и техники, и да смятат,че връзките между Тракия и Мала Азия през първата половина на ранната бронзова епоха са нарушени. Но тези връзки не са прекъснати, защото през втората половина на ранната бронзова епоха се появяват нови форми и орнаменти, свързани здраво с Троада. В края на този период, смята Р. Катинчаров, започва едно по-самостоятелно развитие на Тракия, а Е.Н. Черних поставя първата фаза от развитието на Циркумпонтийската мета-

лургична провинция също в ранната бронзова епоха. При това той дели провинцията на две големи части, съобразно използувания метал:

- южна зона - Кавказ, Мала Азия, Егея и Североизточен Балкански п-в

- северна зона - Северозападен Балкански п-в, Карпати, степите на Югоизточна Европа, Поволжието и Южен Урал.

Нека сега видим какво става в Анатолия. Според наблюденията на изследователите на този район началото на бронзовата епоха в Анатолия настъпва спокойно, без особени културни изменения и взрив с енеолитната епоха. Само в равнината Кония се появява ново население, което употребява грънчарското колело. Населението води уседнал живот в неголеми селища от типа на Троя I, Терми на о-в Лесбос, Емпорион на о-в Хиос и др. В края на ранната бронзова епоха настъпват силни изменения. Разрушени са Троя I и IIа, изгорен е Емпорион, опустошенисаТерми и други селища по островите. Според В.С. Титов много факти подсказват, че враговете са дошли по море и той споменава за мнения на изследователи, които смятат, че пришълците били дошли от Тракия. Нещо повече, археолозите виждат две вълни на миграцията - през първата и втората третина на ранната бронзова епоха. Смята се, че след разрушаването на селищата Троя I и IIа се създали силните династии в Троя II и Полиохни V, а миграцията в края на РБр 2 е рожба на създателите на Троя II. Важно е да се отбележи, че при втората миграция били силно засегнати югозападните малоазийски райони, Киликия и Кония. Някои археолози предполагат, че първата миграция е дело на първите индоевропейци, проникнали тук в началото на III хил.пр.н.е. (около 2900-2600 г.пр.н.е.) и създали в Анатолия трите родствени езика - лувийски, палайски и хетски. Но тази хипотеза, както отбелязва В.С. Титов, среща възражения от страна на лингвистите.

Ако имаме предвид казаното за силните връзки на Тракия със Северозападна Мала Азия през ранната бронзова епоха, бихме могли да мислим, че тези разрушения, които се отдават на морски пришълци, са резултат от движения, вътрешни за споменатия район. По-важен обаче ми изглежда вторият момент - събитията след края на РБр 2, времето на селището Троя III. Този период съвпада с втората половина на ранната бронзова епоха в Тракия, когато започва да се чувствува началото на едно раздалечаване между Балканите и Мала Азия, едно по-самостоятелно развитие на Тракия. Това явление би могло да намери известно обяснение, ако видим едно ново активно огнище на културни идеи и импулси за развитие, тръгващи от Северозападна Мала Азия към западните райони и в по-малка степен -

към вътрешните райони на Анатолия. Според изследванията на археолозите културата, която се разпространява след разрушаването на местните селища от периода РБр 2, показва връзки със Северозападна Мала Азия. В.С. Титов отбелязва, че новата култура са могли да разпространят само носителите на културата на Троя II.

Тук следва да направя едно отклонение, тъй като в тази картина се вмества проблемът за фригите. На този проблем е посветена значителна по обем книжнина, която за нуждите на изследването не е необходимо да се привежда - тя може да бъде намерена в трудовете на Вл. Георгиев, О. Хаас, И.М. Дяконов, В.П. Нерознак и др. Всички изследвачи обаче са единодушни в едно - че фригите идват в Анатолия от Балканите, че имат връзка с мушките и оттук — с арменците. Чрез мушките се прави връзка и за родството на фригите с малоазийските мизи (мълчаливо несподеляно от И.М. Дяконов). Най-стройна хипотеза за движенията на фригите напоследък намираме у И.М. Дяконов, формулирана ясно през 1982 г. Според нея след разпадането на хетската държава под ударите на "морските народи" в Анатолия настъпил истински хаос, в който нахлули балкански племена. Това нахлуване ставало на последователни вълни, като всяка следваща проникнала все по-малко навътре. Така най-източно се оказали "източните" мушки, които участвували във формирането на арменците, а фригите, които създали фригийската държава, достигнали само до Къзъл Ърмак; най-ранното засвидетелстване на мушките е през XII в.пр.н.е. в асирийски източници.

Родството между мизите и фригите обаче трудно може да се заобиколи поради убедителните езикови доказателства, привеждани многократно от почти всички езиковеди. Вл. Георгиев изказва и едно интересно наблюдение върху териториалното разположение на етнонимите, споменати в египетски документи от XIV в.пр.н.е. Според него, m'ś'(w) се разполагали между дарданите (Северозападна Мала Азия) и кашкайците (Северна Мала Азия) наред с хетите, Арцава, Кицуватна и др.

Работата става още по-сложна поради противоречията в сведенията на Херодот по този въпрос. На едно място той съобщава, че още преди Троянската война мизите и тевкрите преминали в Европа (VII, 75). В същата седма книга Херодот разказва, че според македоните фригите, докато живеели с тях в Европа, се наричали бриги, а когато се преселили в Мала Азия променили името си на фриги; арменците пък били преселници от фригийската земя (VII, 73). Допълнителна информация по този въпрос внася и разположението на бригийските места, засвидетелствувани на балканския п-в и събрани още от Г. Ка-

царов (карта 14). От тази карта се вижда, че териториално тези топоними се разполагат от най-северното крайбрежие на Адриатическо море до планините в древна Македония, без да образуват компактна маса.

Съществуващите противоречия между изходните данни вероятно не биха изглеждали неразрешими, ако предположим следната картина. След края на РБр 2 период Северозападна Мала Азия, съставна част на балканската и.е. общност, се превръща в активно огнище. Предложената от археолозите вторична ("верижна") миграция (карта 12) разширява териториалния обхват на индоевропеизирано население. Относително спокойното развитие на този район след посоченото време довело до създаването на споменаваните след XV в.пр.н.е. страни, обединени под името ***Арцава***, в които бихме могли да виждаме ранните етапи на малоазийските мизи, дардани, фриги. След вътрешно стабилизиране след края на XV в.пр.н.е. хетската държава започва своята завоевателна политика, продължила успешно докъм средата на XIII в.пр.н.е. Почти през целия този период хетите предприемали походи към югозападна Мала Азия, т.е. срещу Арцава, в състава на която според някои учени влизала и Троя. Предполага се, че при Мурсили II Арцава била завладяна и сключени мирни договори с взаимни задължения. Нека напомня, че Л.А. Гиндин привежда и някои данни за предполагаемо участие на хети в Троянската война. Струва ми се, че тъкмо тези събития довели до изселването на групи население от Мала Азия (мизи, тевкри и с тях - дардани и фриги), които при преминаването в Европа и усядането си оставили топонимия, пръсната на различни места.

Тези изселвания, станали под натиска на хетската експанзия на запад, не обхванали цялото население от страните Арцава. Като оставям настрана въпроса за състава на "морските народи", сред които бихме могли да виждаме и население от западна и северозападна Мала Азия (според Ал. Ниби напр. "морските народи", проникнали в Египет, са азиатци по произход, което други автори напълно отхвърлят), можем да направим извода, че след разпадането на Хетската държава мизите и фригите получили възможност за самостоятелно съществуване, което личи от наличните данни. Фригите образували самостоятелна държава, а част от тях се придвижила в смутните времена на XII в.пр.н.е. на изток ("източните" мушки). Мизите също изживявали период на самостоятелно развитие и възход - у Аполодор е разказано как тръгналите срещу Троя елински кораби се заблудили и спрели на мизийския бряг, където мизите им нанесли такова сериозно поражение, че им трябвали цели осем години, за да се съвземат и тръгнат отново срещу Троя *(Apoll.*

E. III, 17, 18, 19). Като имаме предвид разположението на страната Арцава и лувийците, наличието на някои лувийски заемки в арменския, отбелязани от И.М. Дяконов, Дж. Грепин и др., би било обосновано още по-добре.

Паралелно с предположения по-горе процес подобен протича в Централна и Източна Анатолия и Арменското плато. Засега не е известно откъде хетите са достигнали исторически засвидетелствуваните си територии, трудно се реконструира и ранната история на лувийците, които заемат южните райони на Анатолия. Но след началото на II хил.пр.н.е. контурите на хето-лувийската и.е.общност започват все по-ясно да се очертават в изворите, особено след XV в.пр.н.е.

Казаното има за цел да потърси обяснение на споменатото раздалечаване между Тракия и Северозападна Мала Азия в края на ранната бронзова епоха, но и да ни насочи към още нещо - към търсенето на пътя за индоевропеизиране на малоазийското население и от запад на изток. Че тази посока би могла да бъде вярна, подсказват и някои други проучвания.

Кавказкият енеолит според Р.М. Мунчаев представлява в културно-историческо отношение твърде самобитно явление. Неговата отличителна черта е липсата на рисувана керамика за разлика от Предна и Мала Азия, Източното Средиземноморие, Балканския п-в,Дунавския басейн, Украйна, Туркмения и др. области. Следователно, ако допуснем, че степните райони са били едно от огнищата на индоевропеизиране, то би трябвало да смятаме, че носителите на и.е. езици са проникнали на юг през Кавказ, както това е станало по време на разпространението на ираноезичното население по-късно. Това обаче не ще да е станало, тъй като арменоидната група е свързана от антропологическа гледна точка с територията на Предна Азия, главно със земите на Иран и Турция. Другата антропологическа група, която е заемала централните предпланини на Главния Кавказки хребет, Западен и Централен Дагестан, също се е формирала без участието на северни елементи. В резултат до границата между III и II хил.пр.н.е. В.П. Алексеев проследява консервация на антропологическите особености. Тъкмо тази антропологическа "непроницаемост" и археологическата картина на кавказкия район позволяват да се мисли, че индоевропеизирането на някои райони на Мала Азия (а вероятно и етническото им формиране) е получило подтик от запад - от Балканския п-в и Северозападна Мала Азия.

В такава светлина, ако трябва да се търси движението на хетите през Кавказ, то при всички случаи това е станало след края на III хил.пр.н.е. С тяхната поява в Анатолия се слага началото на втори процес на индоевропеизация, този път от из-

ток на запад, като най-вероятната граница между двете зони изглежда е р. Халис, за което у Херодот има многобройни сведения.

Предложената тук работна реконструкция не е единствено възможната. Множество учени, предимно археолози, отричат възможността хетите да са мигрирали на юг през Кавказ поради липсата на археологически доказателства, т.е. разрушения и материални следи. Но трябва да отбележа, че трудно бихме могли да определим характерните черти на хетската материална култура в нейния доанатолийски период. Редица автори начело с И.М. Дяконов, В.В. Иванов и др. в последните години последователно и все по-убедително очертават една кавказко-анатолийска общност, особено в езиково отношение. Един може би доведен до крайност извод е постулираната от Т.В. Гамкрелидзе и В.В. Иванов и.е. прародина в пределите на Арменското плато и Източна Анатолия, тезис, срещнал сериозна съпротива. Като имам предвид това, както и обстоятелството, че хетите все по-ясно се очертават като добре оформена етническа група, то появата на и.е. хетски и на хетите на тяхната територия изглежда внезапна независимо от различните варианти на формиране (миграция от север или северозапад, като местно развитие или мирно взаимопроникване). При всички случаи трябва да се има предвид мисълта на Л.А. Гиндин, че в Северозападна Мала Азия не се среща хетска топонимия, което не позволява да се търси пътят на хетите към Анатолия през Балканите (ако те са се придвижвали).

При разглеждането на този проблем обикновено се привличат още две групи факти. Първата засяга внезапната поява на т.нар. кападокийска рисувана керамика, която рязко се отличава от местната керамика от предходния период и която някои западни автори свързват с и.е. влияние. Дж. Маккуин смята, че тъй като тази керамика се появява в пластовете в Бейдже-султан, непосредствено следващи след тези, свидетелстващи за "лувийското" нахлуване, то тя може да служи като белег за идването на индоевропейци, дори и да не е свързан с хетите. Още през 1960 г. Дж. Меларт свързва края на културите Гумелница и Караново VII с лувийското нашествие в Западна Анатолия, но по-късно се отказва да съпоставя Гумелница с Троя и говори за прото-анатолийски индоевропейци само в Караново.

Втората група факти засяга употребата на колесници. По този въпрос има натрупана значителна книжнина, но в общи линии появата на колесниците се разглежда като процес. Колесниците, в които бил впряган едър рогат добитък, се появяват в Древния изток още в халафската култура (V хил.пр.н.е.), глинени модели има намерени в Унгария и в Долнодунавската

низина, с други думи - в почти целия земеделски свят. Колесниците са засвидетелствувани още в Шумер (по техни модели) в Тел Аграб, от царските гробници в Ур (XXVI в.пр.н.е.) и в Шумер и Елам. Г. Чайлд предполага, че наличието на колесници в погребенията, интерпретирани от него като бойни, е трябвало да символизират "въплащението на държавата... в лицето на земния владетел и юридически да обосноват определянето на тези гробници като царски". Според В.М. Масон този обред се е родил в Шумер още в IV хил.пр.н.е. В Заддсавказието традицията да се извършват погребения с колесници датира от III хил.пр.н.е. и същият изследвач смята, че именно тук (Източна Анатолия, Арменското плато и Задкавказието) е било извършено обединяването на тази традиция с по-северната, скотовъдната - погребения под могила; така предположението на Дж. Меларт, че в Аладжа Хююк има подмогилни погребения с колесници, може да се окаже правдоподобно. Общността, използуваща (бойни) колесници, включва като най-западни територии гръцките земи. Става дума за микенските шахтови гробници, върху покриващите ги каменни плочи на някои от които могат да се видят изсечени релефно колесници с впрегнати коне и спираловидна украса, срещаща се на някои от колесниците в Армения от същото време. Мненията по въпроса, кой народ най-напред въвежда бойните колесници с използуването на конска тяга, са различни. Някои смятат, че в Гърция се усеща силно малоазийско влияние, други - че във всички случаи може да се отдаде първото място на хуритите, а трети са за хето-хуритско явление. За Балканския п-в такива подробни изследвания (за III - началото на II хил.пр.н.е.) не са правени, но ако имаме предвид общия процес на преминаване към скотовъден (номадски) начин на живот и откриването на модели с главини от глина в РБр, то можем да смятаме, че използуването на колесниците (дори само като транспортно средство) е било известно.

И така, очертаха се два големи района. Първият обхваща земите от двуречието Днепър/Днестър до Северозападна Мала Азия заедно с Егейските острови; западната граница засега остава твърде неясна. Показаните по-горе два етапа в индоевропеизирането на този първи район позволяват да се направят някои съпоставки с разпространението на суфиксите -ss- и *-nth-*. Изследванията на Д. Хейли и К. Блеген, както и на Фр. Шахермайер и др. позволяват тези два етапа да се съгласуват добре с напомнянето на Ю.В. Откупщиков за наличието на два отделни езика (според Св. Янакиева - райони) с тези суфикси - западен и източен. Вторият голям район обхваща земите на Анатолия и Арменското плато и вероятно Кавказкия район.

Сумираните наблюдения върху развитието на живота в земите на Континентална Гърция показват, че егейският ранен бронзов период е еднообразен и възхожда според повечето учени към западноанатолийско влияние или миграция от края на IV - началото на III хил.пр.н.е.; някои учени смятат, че е по-добре да се търсят неговите корени в самата Гърция. Около началото на втората половина на III хил.пр.н.е. в Егейския басейн се наблюдават разрушения, някои от селищата прекратяват съществуването си, в други се появяват непознати дотогава абсидни жилища, подмогилн погребения в сгънато положение и т.н.; повечето учени отдават тези изменения на миграционни движения. Краят на III и началото на II хил.пр.н;е. е всъщност не само граница между две хилядолетия, но и между два големи периода в развитието на тракийските земи и Балканския п-в. Около това време Дж. Хейли и К. Блеген виждат идването на протогърците, пак в началото на II хил.пр.н.е. Р. Катинчаров поставя появата на фрагменти с украса от инкрустирала бяла боя в Кносос, като ги свързва убедително с материалите от тракийските земи. След този момент през целия среден период на бронзовата епоха животът на Балканите и Егейския басейн изглежда не е бил нарушаван сериозно. Едва около средата на II хил.пр.н.е. някои процеси, развиващи се в Източна и Централна Анатолия оказват влияние и върху Тракия.

Забелязват се два момента, в които южните балкански земи са засегнати от някакви промени. Първият се разполага малко след средата на III хил.пр.н.е., като повечето изследвачи споменават 2300 г.пр.н.е.

Вторият момент се разполага в края на III хил.пр.н.е. и началото на II хил.пр.н.е.,с което време Р. Катинчаров свързва едно движение на население от тракийските земи към Крит.

Споменатият по-горе първи момент на промени в южните балкански земи много често се свързва с един спорен проблем - този за т.нар. минийска керамика. Казвам "така наречена", тъй като засега не е доказано тъждеството между споменатите от античните автори минийци и носителите на един вид керамика; тук този термин ще се употребява по силата на традицията.

Минийска керамика е намерена на различни обекти - Лерна, където според Дж. Кески се появява през XXI в.пр.н.е. и е правена на колело. В Дорион тази керамика се появява, по думите на М.Н. Валмин, едновременно с един явен регрес на материалната култура. Жълта минийска керамика се появява и в Зигуриес, но според К. Блеген - през XVII—XVI в.пр.н.е. Дискусионен е въпросът за появата на тази керамика в Анатолия, където се среща само в Троада, в Троя VIa заедно с къщи, строени по нов план - абсидни, същите както и в Лерна от ран-

ноеладската епоха. През 1972 г. Вл. Милойчич съобщава във връзка с резултатите от разкопките при Певкакия-Волос, че намерил там фрагменти, орнаментирани с шнур, "от типа Городск-Усатово, без съмнение импорт". Тези фрагменти били намерени в пласт, "изцяло принадлежащ на края на РБр и началото на СБр". Под него били намерени останки от две къщи, в които били изкопани паници троянски тип и фрагменти с шнур, които "в Тесалия се датират в периода на селището Троя III". Според П. Роман обаче керамиката от Певкакия-Волос и от други селища в Гърция не са внесени от Усатово, а са свързани със земите на България, където този тип има дълга еволюция, за което (в светлината на проучванията в България) е очевидно прав. Нещо повече, Р. Катинчаров например смята, че става дума за разпространяването на специфична орнаментална техника, а не за нов керамичен комплекс, внесен отвън. Тази украса според него е непозната за селищата в Троя и Егейските острови и се среща съвсем рядко в Гърция и Югославия. "Свързана в началото на бронзовата епоха със земите на Северното Причерноморие във формата на културни контакти, в началото на средната бронзова епоха шнуровата керамика продължава своя живот, но сложните мотиви сега се опростяват и постепенно изчезват."

Подобна керамика, наречена "псевдоминийска" е открита според М. Гарашанин в селището Бубани Хум. Според П. Роман и И. Немети там тя се явява в пласта Бубани II, след пласта с материали от типа Костолац 1б. Съдейки по хронологическата таблица на П. Роман от 1976 г., тези материали трябва да бъдат отнесени към времето на ранно-еладския II период, т.е. въпросната "псевдоминийска" керамика ще да се е появила в това селище по времето на ранно-еладския III период - с други думи - в края на ранната бронзова епоха.

Разглежданата дотук "минийска" керамика носи името си от споменаваните от античните автори минийци. През 1980 г. Бр. Гавела събра за пореден път в едно кратко съобщение известните данни от писмените източници по този въпрос. Бедата обаче е в това, че:

- не може да се докаже връзката между минийците и т.нар. минийска керамика

- въпреки дългия период на употреба на това название въпросната керамика не е събрана и анализирана като комплекс.

В този смисъл мисля, че имат право ония учени, които смятат, че тази керамика изобщо не може да служи като доказателство за етнически промени в южните балкански земи и е по-разумно въпросът, свързан с формирането на гръцкия етнос,

да се отдели от този за минийската керамика. Например Д. Френч предлага изобщо да се откажем от идеята за "миграциите" като универсално обяснение на подобни проблеми. Така той се присъединява към К. Ренфрю, разглеждащ развитието на тези земи без особени сътресения, т.е. един постъпателен процес, и не вярващ в анатолийската (според Дж.Меларт - лувийска) инвазия.

Към това бих могъл да добавя съвсем малко.

Античните автори споменават два етнонима, които обикновено се третират при разглеждането на горния проблем - пеласгите и минийците. От всички най-подробен е Херодот (VI, 145). Смисълът на неговия текст е следният: аргонавтите заселили о. Лемнос и станали родоначалници на минийците; последните били прогонени от острова от паласгите и по море достигнали Лакедемон в Пелопонес, където поискали земя за заселване. В обзора си върху миграциите В.С. Титов обръща внимание върху обстоятелството, че минийската керамика била разпространявана в голяма степен по морски път, че археологическите култури, паралелни на протоминийската, възникват в края на III хил.пр.н.е. на Кикладите и на Евбея и че керамиката там имала явно анатолийски произход.

Състоянието на изворовия материал позволява да се видят три варианта на разсъждение:

1. Минийската керамика и топоними са рожба на местно развитие.

2. Някои характерни белези на керамиката поставят под съмнение първия вариант и позволяват да се мисли за миграция от север.

3. Наличието на "протоминийски" елементи в някои селища позволява да се формулира третият вариант, при който керамиката и топонимите са създадени от смесването на два етнически масива - местен и северен. Вероятно такива факти са накарали А. Уейс още в 1962 г. да се отдръпне от теорията за разрив и да тълкува появата на минийската керамика според този трети вариант.

Накрая ще се спра и на отношението между минийци и пеласги. Наблюденията върху данните на античните автори ме карат да мисля, че пеласгите се споменават обособени най-вече във връзка с говорения от тях език, докато споменаванията на минийците са свързани с елементи на материалната култура. Затова не изглежда странно, че Б. Хрозни често нарича пеласгите минийци.

Карто-схема 2 Разпространение на "минийските"находки

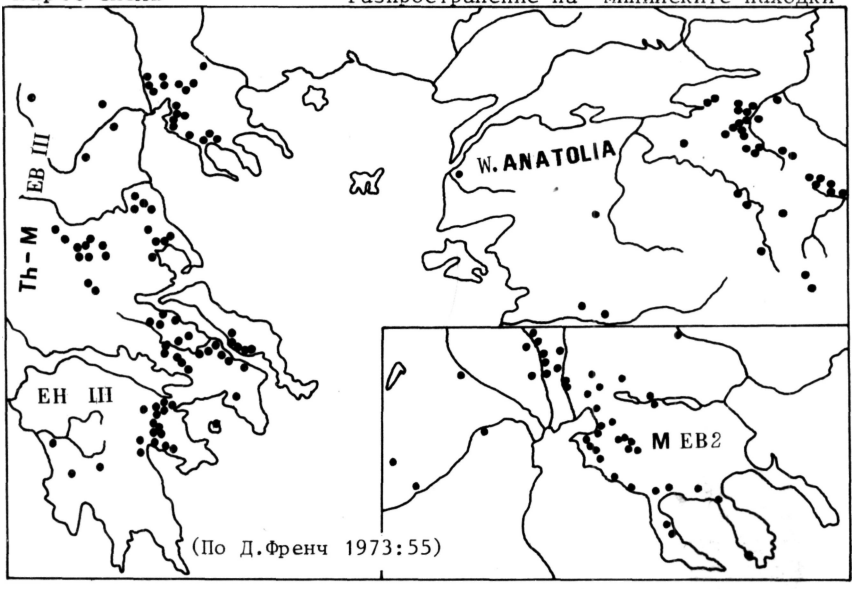

* * *

Някои изследователи смятат, че в Предна Азия индоевропейците са проникнали от Мала Азия, където през II хил.пр.н. е. вече живеели хето-лувийците със свои и.е. езици. Според повечето изследвачи ираноезични имена се явяват в асирийските писмени извори едва в XI-X в.пр.н.е. и се свързват със Западен Иран, но заимствувания се срещат и в каситския език, появил се в северните райони на Предна Азия не по-късно от XIX—XVIII в.пр.н.е.; имена и думи с и.е. характер са известни и в Северна Месопотамия - в Митани, по горните течения на р. Ефрат и сред хуритите още в XVIII-XVII в.пр.н.е. Следователно един от въпросите тук е дали индоевропеизирането на Източна Анатолия и Иран се е извършвало от запад, от Мала Азия, или това е ставало по друг път. Съмненията очевидно се пораждат от обстоятелството, че изследванията на срубната и андроновската археологическа култура показват тяхната принадлежност към ираноезичната група. На тази основа изглежда Е. А. Грантовски формулира мнението, че иранизирането на разглежданите райони е станало след едно движение през Кавказ, въпреки че някои археолози не могат да открият материални

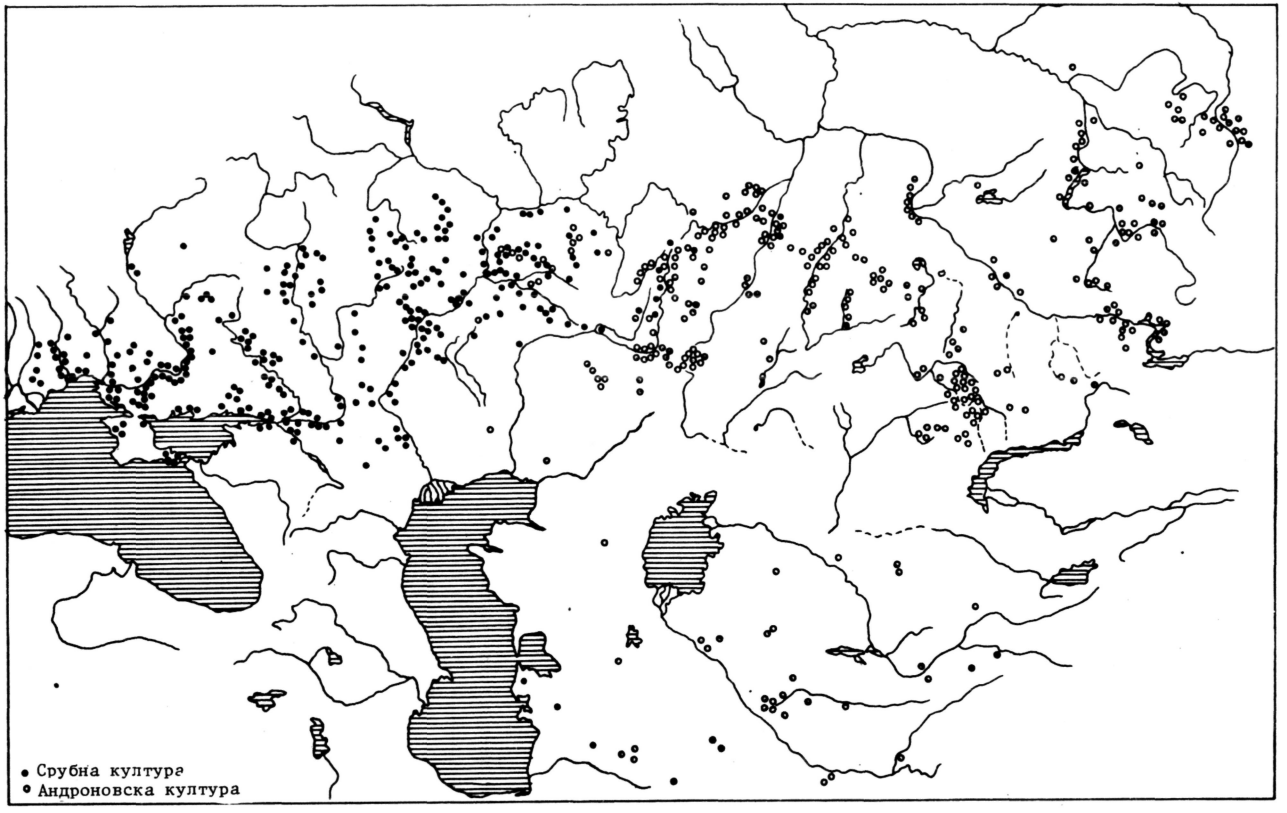

(По Н.Л. Членова, 1984)

Паметници на андроновската и срубната култура

следи за такова движение.

Още през 1939 г. Р. Гиршман в резултат от разкопките на селището Сиалк изказва мнението, че в пласт V се чувствуват нови елементи, а в пласт VI има вече явни следи от нова цивилизация, която може да се свърже със Задкавказието, Северен Кавказ и Южна Русия. Тази нова цивилизация той отдава на появата на нов етнос, идентифициран с ираноезични племена.

По-нататъшните археологически прручвания на север от Каспийско море позволиха на някои археолози да свържат с тях и андроновците. През 1977 г. К.Ф. Смирнов и Е.Е. Кузмина публикуваха резултатите от своите археологически проучвания и направиха опит да изяснят произхода на индоиранците на базата на археологическите материали от Новокумакския могилен некропол. Според тях проникването на ираноезично население на юг се свързва с навлизането на коня в бита на населението от Задкавказието (карта 3).

Всички данни говорят, че в района на Задкавказието и Армения от средата на II хил.пр.н.е. в бита е навлязъл конят. В стопанството настъпили изменения, като превес в скотовъдството имал подвижният тип. От своя страна преместванията стимулирали и развитието на въоръжението поради нуждата от защита - както лична, така и на добитъка. Променил се и характерът на селищата. Освен старите, уседнали сега се появили и нови, съставени от жилища от лек тип, служещи, според М.Н. Погребова, за временни обиталища. Можем да се съгласим с Б.В. Техов, че в Кавказ конят бил свързан главно с развитието на пастирското овцевъдство.

Наред с появата на коня в кавказкия район започва използуването на колесниците. Според споменатата изследвачка на Задкавказието М.Н. Погребова най-ранните двуколесни колесници са намерени в Лчашенските некрополи заедно с бронзови модели. Авторката споменава и мнението на Б.Б. Пиотровски, че колесниците, представени от бронзовите модели, са свързани с хуритския свят и че колесниците от Лчашен са по-архаичен тип от тези в Сирия, датирани в IX в.пр.н.е.

Наблюденията са довели археолозите до извода, че от всички типове колесници, известни в древния Изток, най-близки до моделите от Лчашен и Лори-Берд са хетските. Един надпис на цар Анита гласи, че още в XIX в.пр.н.е. в хетската армия имало отряд колесници. Тъй като погребенията в Лчашен са датирани в XVI в.пр.н.е., то връзките им с хетския свят са очевидни. Интерес представлява и един още по-северен паралел на колесниците от Лчашен - от погребенията при р. Синташта в Челябински р-н, определено свързан с индоиранците.

Всички данни показват, че евразийските колесници са се разпространили масово през втората половина на II хил.пр.н. е., но по въпроса за пътищата на разпространение на коня мненията се раздвояват - едни смятат, че той прониква в Анатолия през Балканския полуостров, докато други виждат този път през Кавказ.

В най-стегнат вид данните за употребата на коня са събрани в едно изследване на Р.М. Мунчаев. Според този обзор, за най-стар се счита конят от селището Дереивка на десния бряг на Днепър, датиран във втората половина на IV хил.пр. н.е. В селището при с. Репина (на р. Дон) костите от кон обхващат 80 % от костния материал. В Михайловка в най-ранния пласт конят заема 7,3 %,а в следващия - 17,9 %; в други селища, подобни на Михайловка - 18,2 %. Според Н.Я. Мерперт в различните варианти на ямната култура конят заема съответно:

- в долноднепърския - 14 %
- в приазовския - 12 %
- в предкавказкия - 7 %.

На юг от Кавказ в IV-III хил.пр.н.е. конят е бил известен, но основно средство за придвижване и тяга е било магарето. Според И.М. Дяконов в един химн на шумеро-акадския цар Шулга (XXI в.пр.н.е.) се съобщава, че той изминал с колесница за един ден около 150 км, а по данни на един документ от архива на Мари цената на 1 кон в XIX-XVIII в.пр.н.е. е била 2,5 кг сребро (= 5-6 роби или 10 ха земя!).

Не на последно място трябва да се постави и археологическата картина, която ни показва едно широко разпространение на псалиите в селищата от срубната и андроновската култура, и то именно през II хил.пр.н.е. В споменатите култури са били разпространени глинени модели на колелата и схематични изображения на колесници върху съдове. На един съд от срубно погребение от с. Политотделско са изобразени 4 колелета с по 4 спици. Подобни са изображенията от с. Лвово от Поднепровието, от музея в Жданов. Впрегнати коне, части от колесници и яреми очевидно са изобразени и на съд от алакулския Спаски некропол и на съд от некропола Полянски. Според изследователите една от най-изразителните рисунки на колесница е тази върху съд от срубния некропол при Сухата Саратовка (могила № 2), на която с подробности са надраскани колесница и два впрегнати коня.

По данни на предноазиатски източници е установено, че по-рано от средата на II хил.пр.н.е. в Северна Месопотамия и в южната част на Арменското плато проникнала група ираноезично население, която заела господствуващо място в Митани. Изследванията на М. Майрхофер, А. Каменхубер и др. учени по-

Карта 4

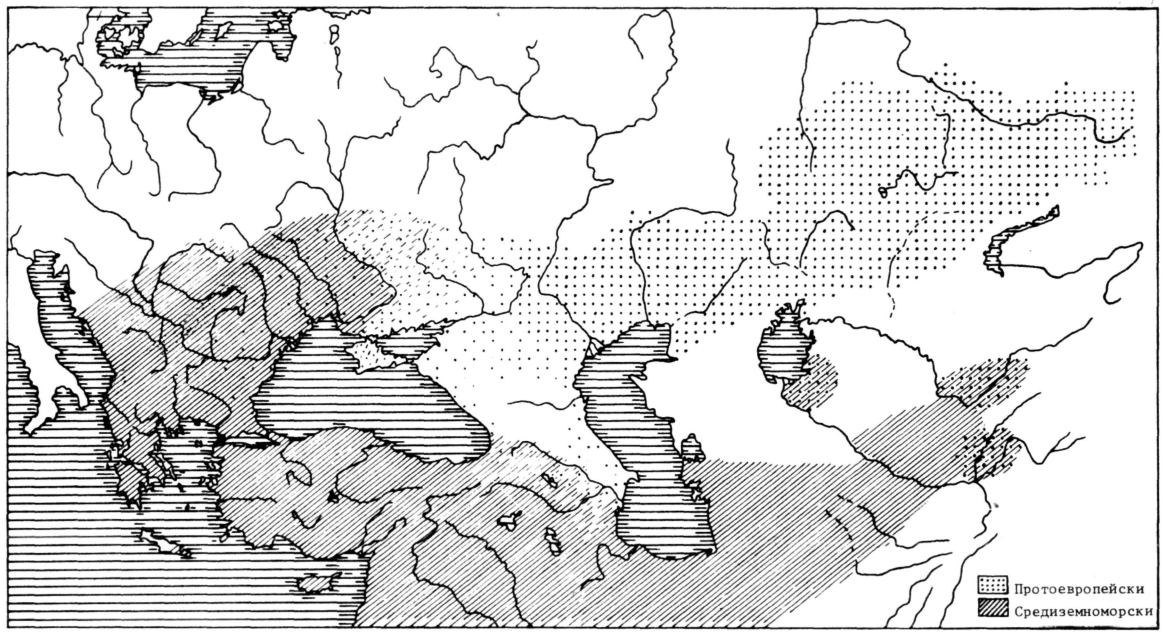

(По В.П.Алексеев, 1974; М.С.Великанова, 1975; Т.С.Кондукторова, 1973; В.В.Гинзбург,Т.А,Трофимова, 1972; Антропология, 1986; С.И.Круц, 1984)

Антропологичните типове през енеолита и бронзовата епоха

казват, че в езиковия материал преобладаващо място заема терминологията, свързана с коневъдството, като иранските термини се повтарят и в хетските, и в асирийските трактати; най-старият сред тях е този на митаниеца Кикули от XIV в.пр.н.е. Въпреки някои съмнения относно ролята на ираноезичното население за въвеждането на коня във военното дело мнението на П. Мури, че съществуващите дотогава начини на запрягане не са позволявали това поради неефикасността си, изглежда достоверно.

В светлината на споменатото покоряване на страните Арцава задължението им да предоставят на хетите отряд бойци с колесници и краткият преглед на проблемите около навлизането на коня в бита и военното дело бихме могли да мислим, че проникването на коня в района е станало през Балканския п-в с посредничеството на показаните по-горе териториални общности, но това се отнася за използуването му като теглителна сила за бойните колесници; в последно време следи от такива бяха открити и в Североизточна България. Използуването на коня като бойно средство очевидно трябва да отдадем на ираноезичното население, което проникнало на юг от Кавказ. Данните от археологическите разкопки дават основание да се мисли, че това проникване не е било еднократна масирана атака на разглеждания район, а постепенно "просмукване"; така би могла да се обясни и липсата на ярки паметници, принадлежащи на нашествениците. Подобно мислене се подкрепя и от антропологичните данни (карта 4), макар да са непълни. На юг от Каспийско море земите са обитавани от представители на средиземноморската раса, докато на север, където се поставят земите на индоиранците, е разпространен протоевропейският тип. Можем да предполагаме, че ираноезичното население не е успяло да наложи своята материална култура, а срещайки близка и.е. езикова среда, постепенно е наложило езика си. Така в източния край на онова и.е. огнище, което беше предположено по-горе (Анатолия-Арменско плато), настъпват изменения.

* * *

И така, съчетаните данни позволяват да бъдат очертани няколко общности. В началото те ще бъдат разграничени като териториални, а по-късно ще се потърси дали между тях, и между кои точно, не съществува друг вид родство - типологическо, генетическо и т.н.

Приложените карти позволяват да се започне от времето на неолита. Ако приемем, че балканският неолит има своите стабилни културни връзки със земите на Мала Азия, то за това

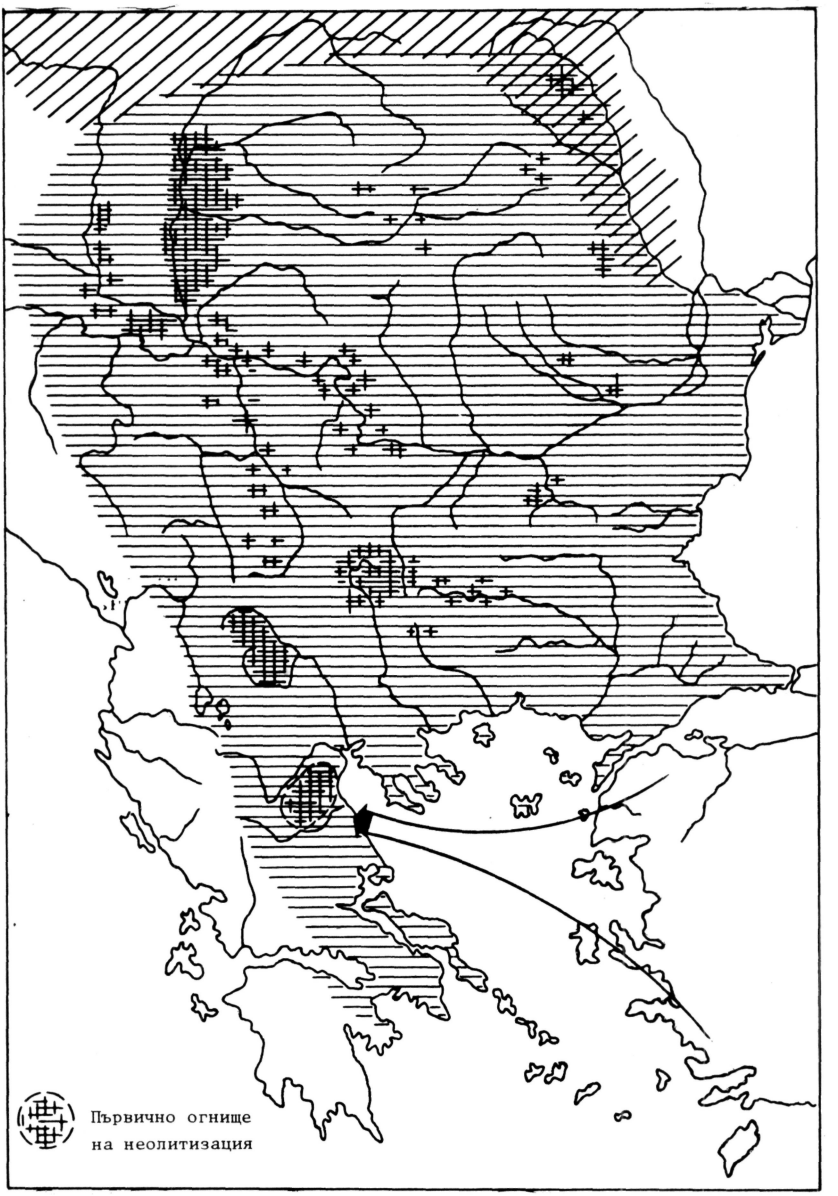

(По Н.Я.Мерперт, 1978)

Възникване на балканския неолит

Карта 6

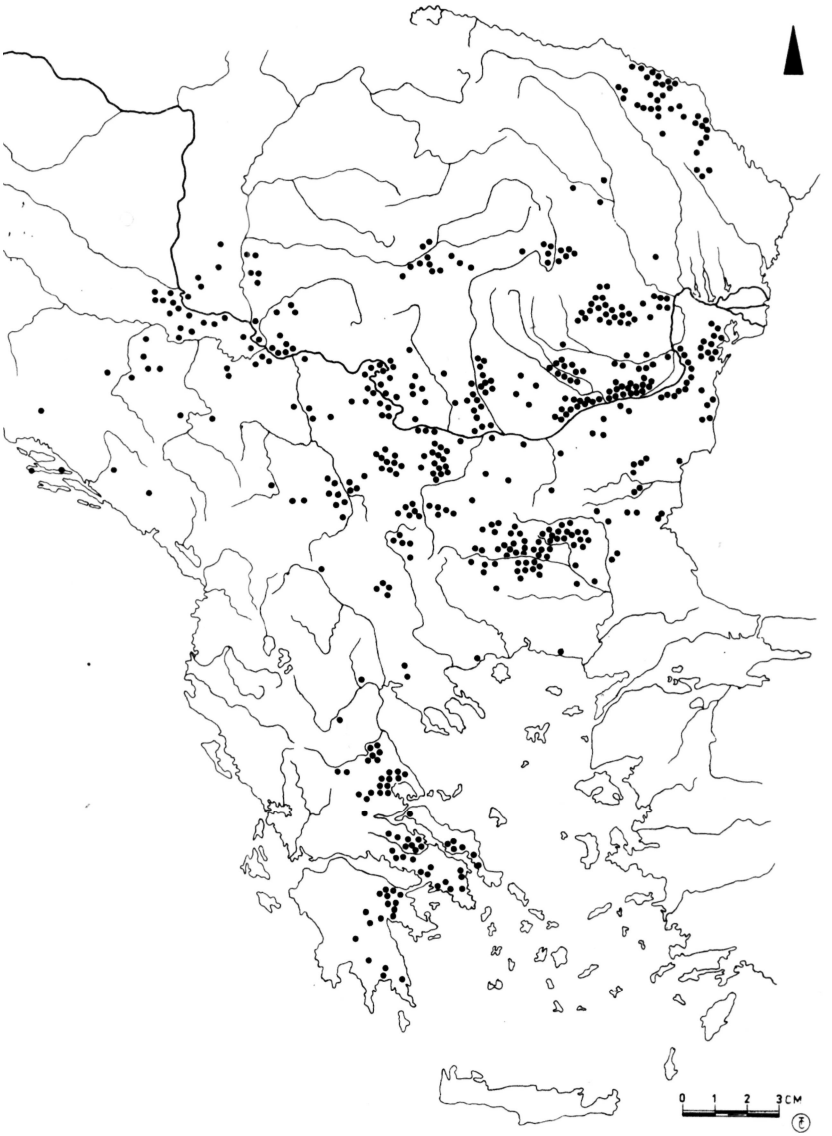

Неолитните селища на Балканския п-в

време между двата споменати района очевидно съществува определена общност. Тази общност би могла да се разглежда до оня момент, от който насетне развитието на балканските неолитни култури тръгва по самостоятелен път. Ясно е, че в случая не става дума за териториална общност, тъй като двата района на общността се разполагат върху два разделени от морета континента (карти 5 и 6).

Самостоятелният път на развитие, който поема неолитното население в тракийските земи, както и населението от съседните райони, довежда до формирането на няколко археологически култури, върхът на чието развитие можем да видим през енеолита а между тях . най-важни за нас са Караново и Триполие-Кукутени; по-горе бяха посочени и някои други, които също имат значение за анализа.

Ако се доверим на археологическите изследвания, можем да приемем, че тези култури се очертават на базата на особеностите на общата им културна характеристика. В същото време тези изследвания напълно закономерно дават възможност да се видят и някои типологически паралели особено между двете, посочени току-що. Тъй като литературата върху тези въпроси е огромна, а за някои от разглежданите тук култури има и обобщителни изследвания, то такъв извод може да бъде обоснован с достатъчно убедителен археологически материал, известен на науката. Трудно би било, разбира се, да се твърди, че тези археологически култури са с еднакви черти по цялата си територия, което добре личи от многобройните териториално помалки деления, предлагани от археолозите в последните петнадесетина години (карти 7 и 8). Впрочем, това също е един белег на типологически паралелизъм. С други думи, в този случай става дума за съществуването на типологически сравними общности, заемащи Балканския п-в и съседните му земи. Ако имаме предвид силните вътрешни връзки (напр. разпространението на медни изделия от Ай бунарска мед), някои типове идоли и др.под.можем да кажем, че пред нас е една балканска общност на типологически сравними енеолитни археологически култури. Ако имаме предвид Варненския некропол, би могло да се твърди, че в тази типологическа общност важна роля е играела археологическата култура Караново като източник на идеи и влияние. Л.А. Гиндин привежда като доказателство една общоиндоевропейска лексема - *išša,* която е имала значение "плуг", "прицеп на плуг", а по-късно - "прицеп на кола/каруца", "аръш". Второто значение авторът отдава на заемка от др.инд. в хетския, изменена при попадане в друга културна среда. Що се отнася до по-старото значение, Л.А. Гиндин го свързва с района на споменатите балкански енеолитни археологически

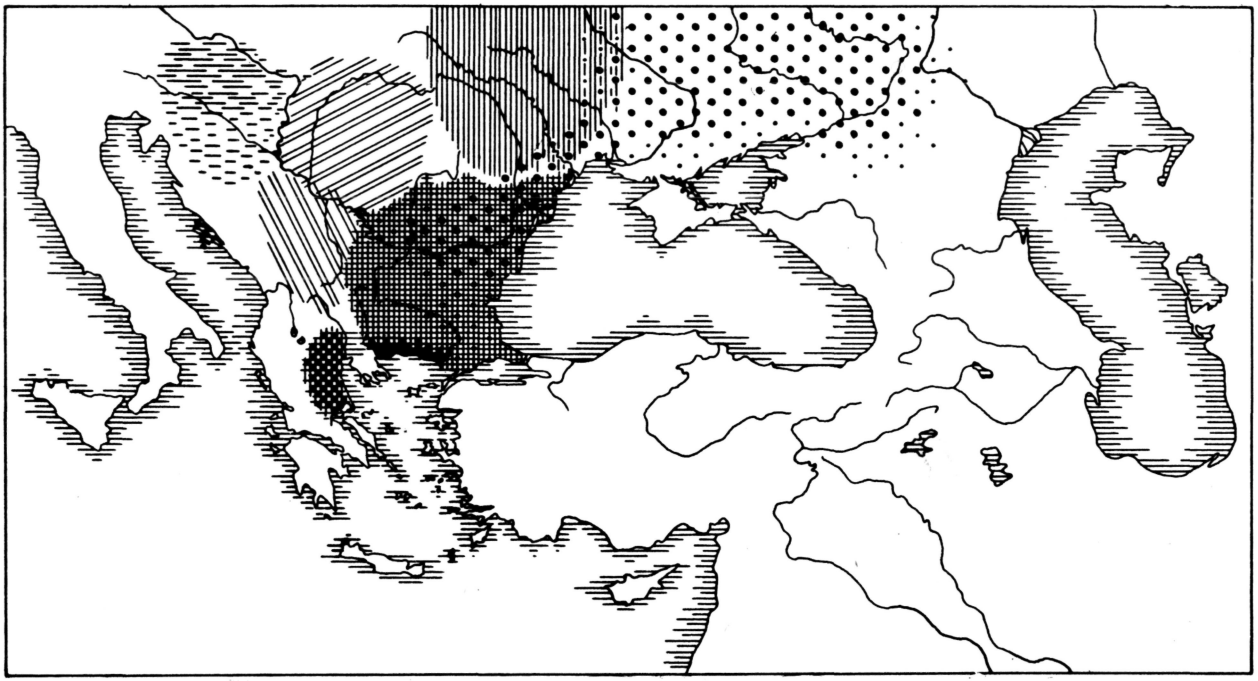

(По Х.Тодорова, 1986)

Балканският п-в и степният район в края на IV-началото на III хил.пр.н.е.

Карта 8

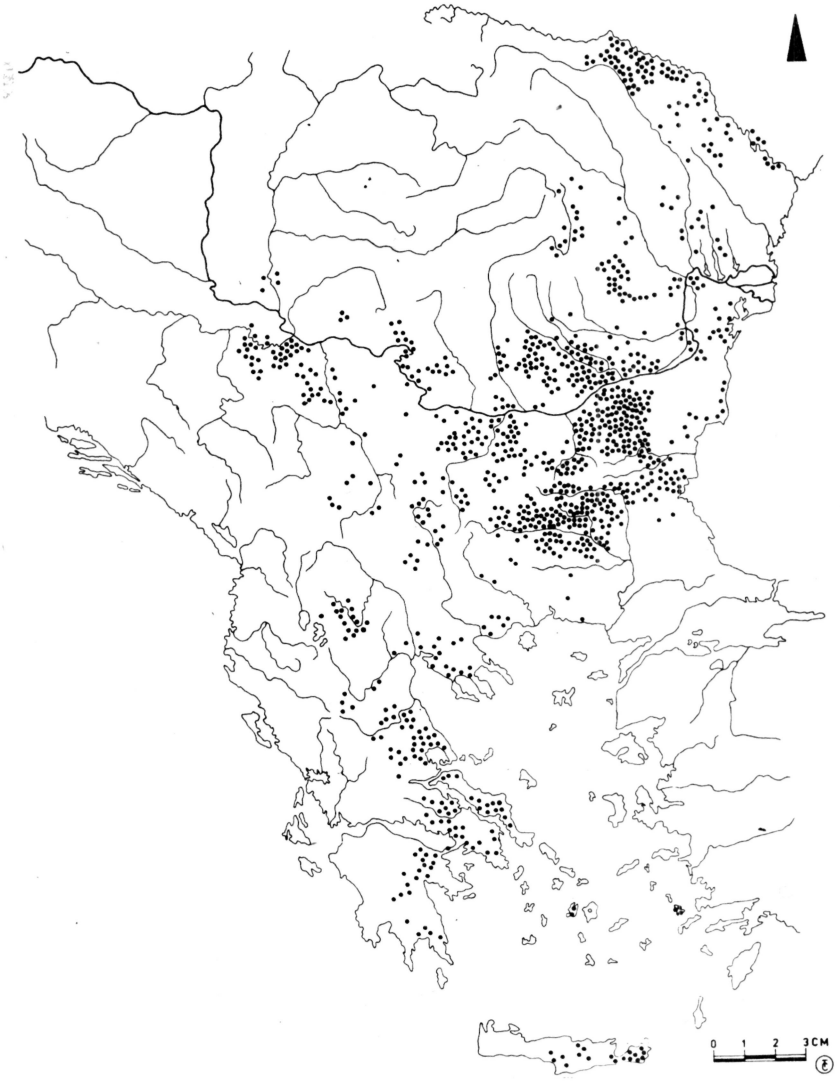

Енеолитните селища на Балканския п-в

Карта 9

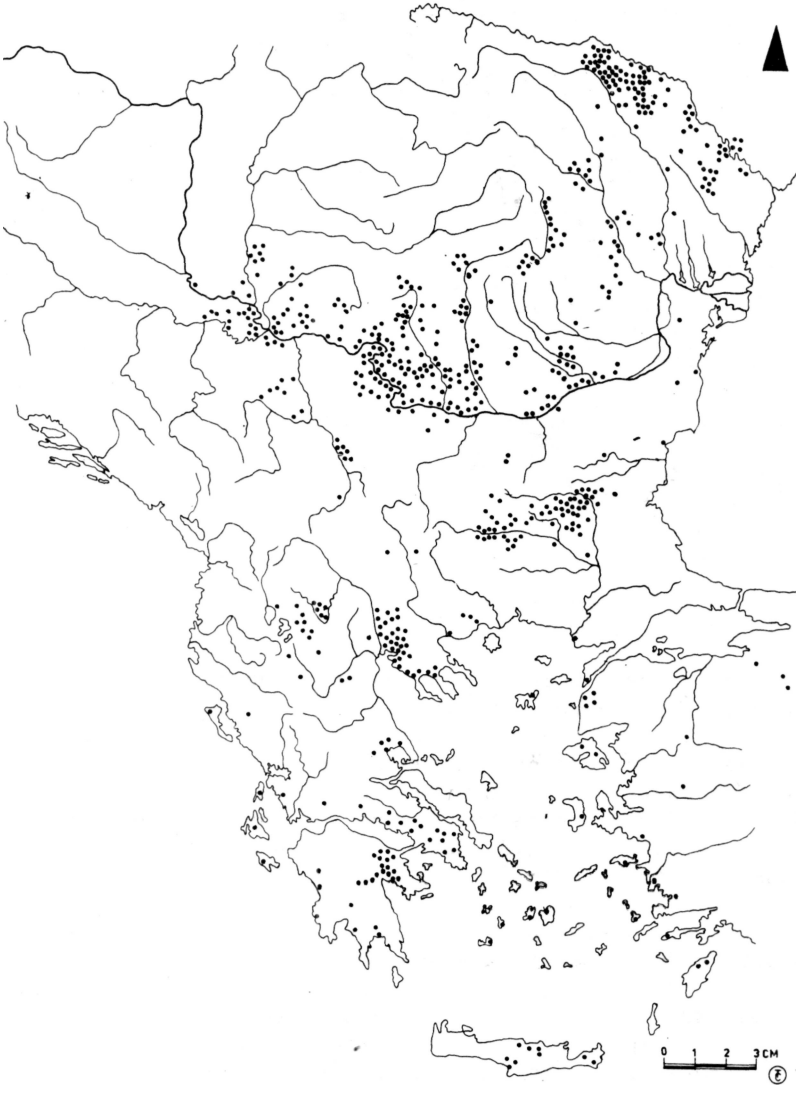

Селищата на Балканския п-в през бронзовата епоха

Карта 10

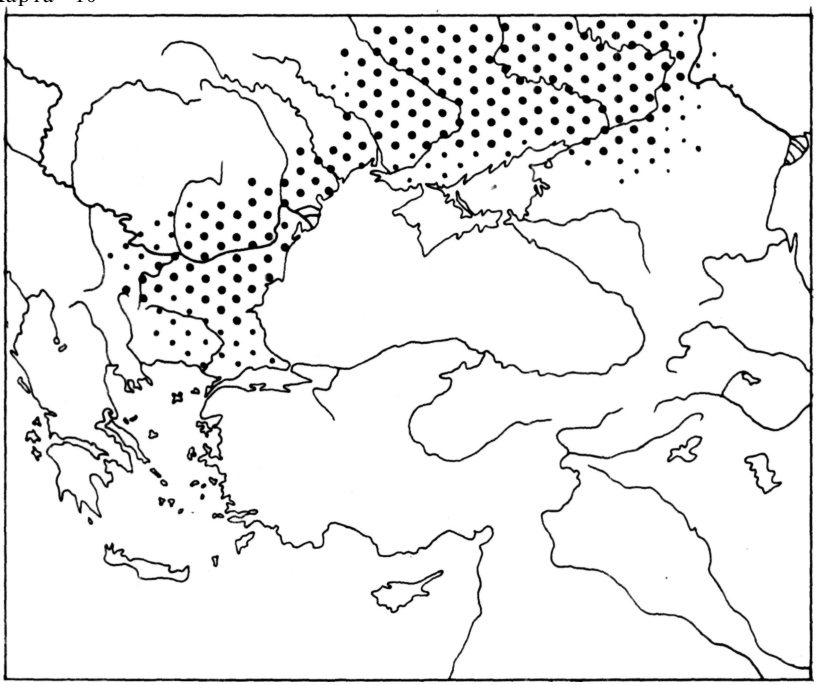

Балкано-севернопонтийската общност

култури, където поради силното развитие на земеделието се е родил, според него, въпросният термин. Можем да се съгласим с автора, че това е така, тъй като в оня период, когато се е създавала и.е. общност, различни части от и.е. езиков фонд са се създавали в различни райони на голямата територия на тази общност. Допълнителна илюстрация на това твърдение могат да бъдат изводите на В.В. Иванов за произхода на названието за желязо - хет. *ha-wa-lki*, в Омировия гръцки - *hal-kos,* в микенски - *ка-ко.* Вероятно терминът се е родил в анатолийска, хатска среда, откъдето се е разпространил сред останалите и.е. народи като название на желязото или предмети от желязо.

В края на IV и началото на III хил.пр.н.е. населението в тракийските земи се намира в засилени контакти с това от Северното Причерноморие и в това отношение археолозите и езиковедите са единодушни. По-голямата част от учените, които са изследвали този въпрос, смятат, че в този период Тракия е достигната от миграцията на степно население, с коетс се свързва появата на надгробните могили. По-горе се спрях

(По Н.Н.Терехова, 1975; А.Ц.Геворкян, 1980) Карта 11

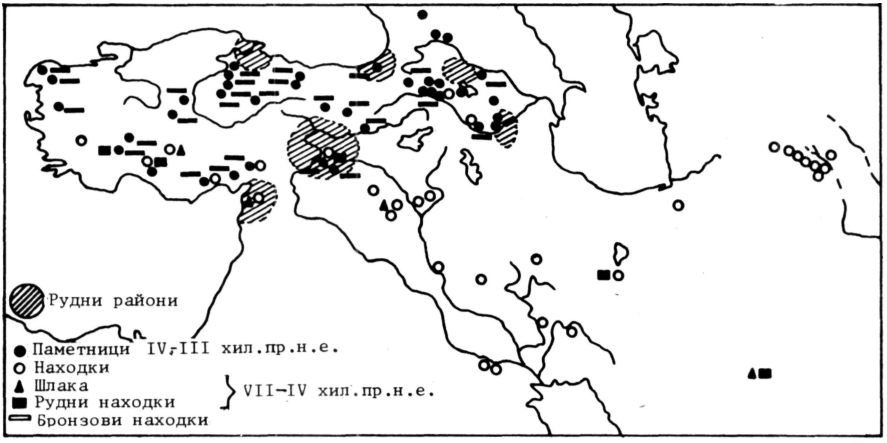

Най-старите медни и бронзови находки в Средна Азия и Близкия Изток

на този процес, който не може да бъде еднозначен, тъй като в него е взело участие и местното население; в някои райони дори можем да виждаме само влияние на степното население върху местното развитие. Независимо от процентното участие на двете споменати групи население насоката на размисъл тук ми позволява да обединя тези два района (Тракия и Северното Причерноморие) за това време в една териториална общност, без това да означава пренебрегване на регионалните особености и развитие, вътрешното взаимовлияние, връзки и т.н. От съществено значение е да се отбележи, че в тази общност двете части на Тракия, разделени от Стара планина, имат различно участие; това впрочем е като че ли валидно за почти всички периоди на тракийската история. Очевидно северният район (Долнодунавската низина) поради географската си характеристика, която е близка до тази на степния район, е предложил за по-дълго време и по-добри възможности за развито скотовъдство и употреба на коня. Южната част като че ли е взела участие в тази общност по по-различен начин вероятно поради по-добрите условия за земеделие и повечето планински райони (карта 10). В такава картина най-добре се вмества предложеният от Н.А. Гиндин период на трако-хетски езикови контакти, когато последните са обитавали земите на север от Черно и Каспийско море.

Постепенно процесът, който извежда скотовъдството на преден план в стопанството на тракийските земи, обхваща целия Балкански п-в. Наблюденията на археолозите позволяват извода, че след средата на III хил.пр.н.е. на целия полу-

Карта 12

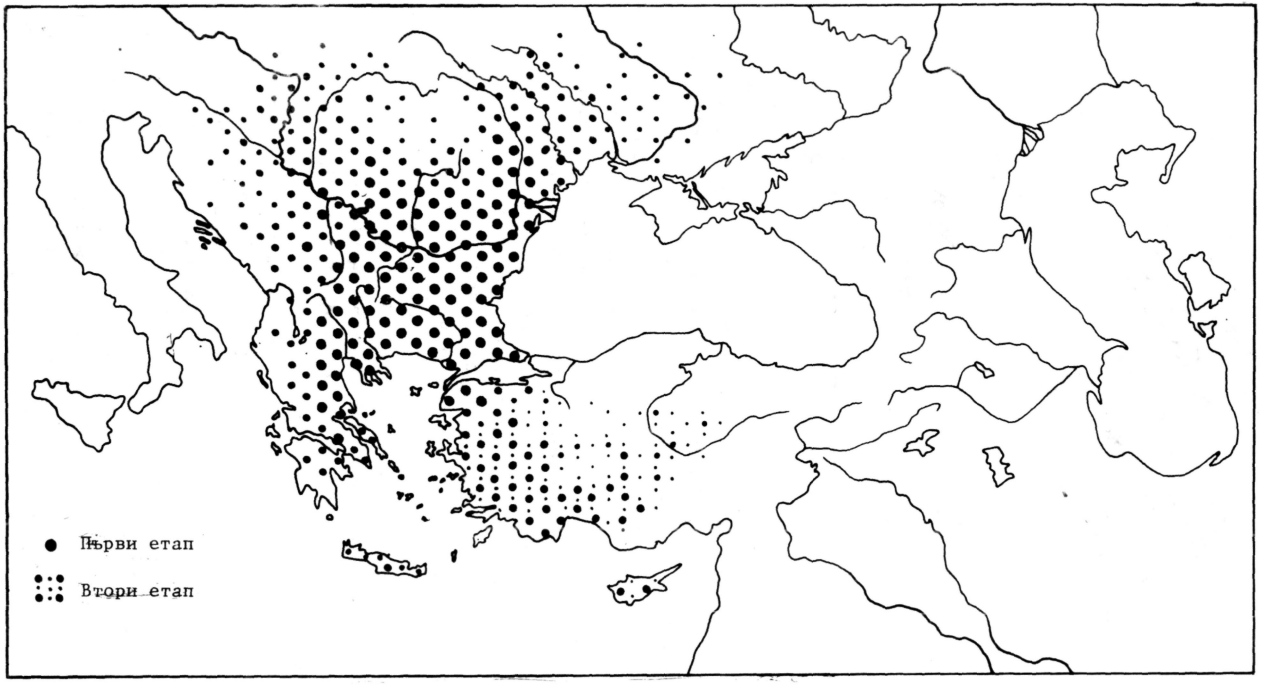

Общ (анатолийско-) балкански индоевропейски хоризонт

остров се формира един общ културен хоризонт, наречен сполучливо може би от Ян Бест "хоризонт на абсидните жилища" (карта 12). Без да прекъсва връзките си с населението от Мала Азия, Северното Причерноморие и Централна Европа, балканското население тръгва по свой, самостоятелен път на развитие. Косвено свидетелство за това е сравнително спокойният ход на историческия процес през средната бронзова епоха, което от своя страна дава възможност по-бързо да се развият някои характерни регионални особености, по-ясно различими в следващия период. В това време бихме могли да виждаме тракийския/балканския район като едно активно огнище на влияние, особено по отношение на индоевропеизирането на някои съседни райони, напр. Северозападна Мала Азия.

Ние не знаем точното време на придвижването на хетите от първоначалните им местоживелища към Анатолия. Липсата на хетска ономастика в Северозападна Мала Азия затруднява локализирането на техния път през Тракия и прави по-вероятен пътя през Кавказките проходи. В такъв смисъл индоевропеизирането на Анатолия може да се разглежда като двупосочен процес - от изток на запад постепенно усилване на хетите и от запад - "верижната" миграция (или влияние) на и.е. население от Северозападна Мала Азия. Всичко това довежда до оформянето на едно анатолийско/арменско и.е. огнище. Този процес протича главно през първата половина на II хил.пр.н.е. успоредно с още други два в интересуващите ни райони. Първият е районът на постепенното формиране, разделяне и движение на ираноезичното население.

Вторият успореден процес протича на Балканите. Спокойният живот тук допринася за по-бързото развитие на регионалните особености, благодарение на което към края на II хил. пр.н.е. започват да се очертават контурите на големите етнокултурни зони (карта 13).

Начертаната, по-горе картина за Балканския п-в наподобява само отчасти картата на двете езикови групи (северна и южна), създадена от Вл. Георгиев. Налице са паралелни явления и процеси в тези две зони, които докъм края на II хил. пр.н.е. трудно могат да бъдат очертани с твърда ръка. Нека си припомним, че в Елада, според Тукидид, и след Троянската война пеласгите, а не елините били тези, които най-често давали имена на местности. Ако се съпоставят етнокултурните характеристики на пеласгите и траките, вероятно няма да бъде изненада типологическата (а в някои случаи и генетическата) общност на някои елементи. Затова в етнокултурен аспект можем да говорим за трако-пеласгийска общност, както впрочем и за трако-фригийска, тъй като и едната, и другата са развили

Карта 13

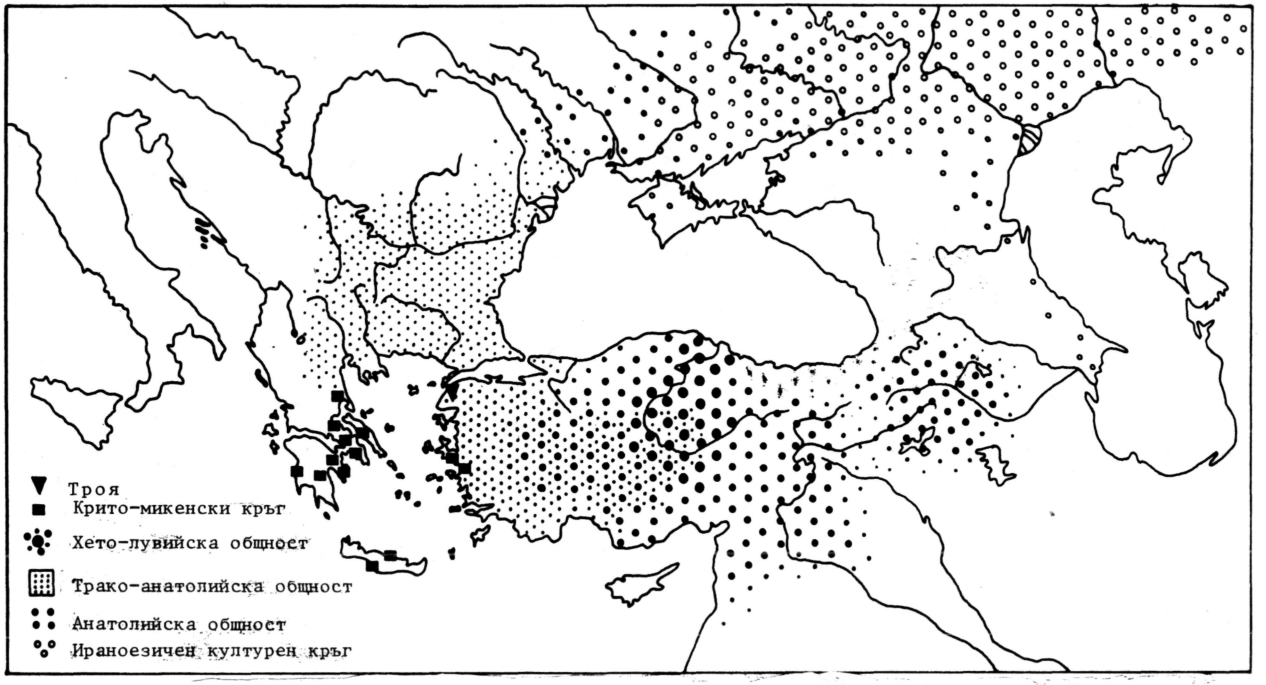

Балкано-анатолийската културна общност през II хил.пр.н.е.

своите етнокултурни особености на онази обща основа, която беше разгледана по-горе. Очевидно в това направление - разкриването на генетическите, типологическите и териториално-обшностните черти на етнокултурните групи на Балканите, предстои още много работа. В края на II хил.пр.н.е. обаче контурите на етнокултурната група, наречена по-късно "траки", вече започват да се виждат по-ясно (карта 14). Някои данни сочат, че в нейната етническа характеристика започват да се оформят специфични черти, които наред със задължителните за дефинирането на един етнос позволяват траките да бъдат различени от съседите им.

3. Произход на траките. Преглед на основните мнения

В съвременната наука проблемът е поставян многократно - както в изследванията на българските, така и в тези на чужди учени, и осветляван различно в зависимост от общото състояние на науката, специализацията на отделния учен и т.н. Литературата, в която този проблем е разглеждан, е огромна. Тя може да се види в различните библиографии, а по-важните съчинения - в една статия на Г. Тончева, посветена на този проблем.

По въпроса за произхода на траките се оформят три групи мнения, като при някои от тях има известни нюанси, които не променят съществено насоката на мислене. Ето тези мнения:

1. Траките са местно население, обитаващо Балканския п-в още от неолита.

Привърженици на тази теза са различни учени, между които и археолози, но главният защитник през последните десетилетия е Вл. Георгиев. Неговото мнение се основава на проучванията на тракийските езикови остатъци и общата езикова картина на Балканския п-в, но главна роля за това твърдение изиграва съпоставката на резултатите от езиковите проучвания с археологическата картина на древна Тракия. В последното издание на основното му проучване на тракийския език той отново повтаря тази съпоставка. В основни линии тя изглежда така. Археологическата картина на древна Тракия показва, че тук животът се е развивал относително спокойно, за което говорят дебелите културни напластявания в селищните могили. Естествено, животът е бил смущаван от време на време от вливането на различни човешки групи или от мигрирането на някои групи местно население към други райони, но това не е оказвало сериозно влияние върху развитието на Тракия.

Карта 14

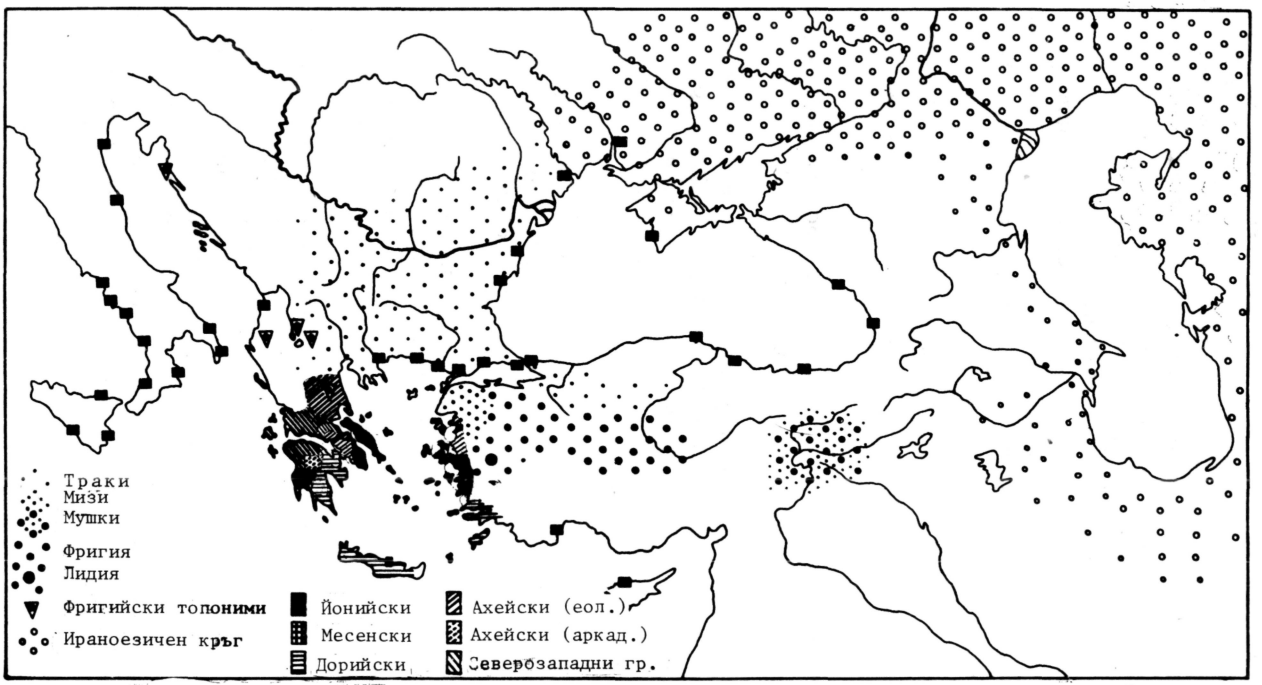

Балкано-анатолийският район от края на II хил.пр.н.е. до VIII в.пр.н.е.

Едновременно с това авторът разрешава и някои проблеми на и.е. езикознание. Анализирайки най-старата топонимия на Тракия, той доказва, че тя е тракийска и има и.е. характер. Ето защо праисторическите култури могат да се припишат на траките. Разбира се, това местно население не е напълно хомогенно и Вл. Георгиев различава два масива - дако-мизи на север и траки - на юг.

2. Траките не са местно население, а пришълци на Балканския п-в.

Тази група от мнения е най-богата на нюанси. Те са породени от множеството въпроси, на които трябва да отговори едно такова мнение, за да удовлетвори всички изисквания за научна достоверност. Измежду въпросите главни са два: кога и откъде са дошли траките?

В съгласие с теорията за "индогерманците" траките обитавали, според Б. Пач и Ед. Майер, областта около Адриатика докъм началото на II хил.пр.н.е., откъдето се преселили на Балканския п-в. Промените обаче в познанията върху древните езици на територията на Мала Азия доведоха до промени в и.е. теория и естествено - във виждането за произхода на траките. Нещо повече. Сега се намесиха и археолозите, според които траките дошли в историческите си местоживелища през ранната бронзова епоха. Главна заслуга в разработката на това мнение у нас имат Д.П. Димитров, В. Миков, Ив. Венедиков и др. Тук трябва да се отбележи заслугата на Ив. Венедиков, който пръв направи разлика между земите на сегашните Северна и Южна България по отношение на етническия състав и материална култура, използувайки археологически и езикови данни.

Втора група учени, сред които трябва да бъдат посочени В. Томашек, Т.Д. Златковска, Вл. Георгиев и др., приемат, че тракийските земи били засегнати от миграция от север (представата север се интерпретира различно, но се има предвид или района на Карпатите, или някои североизточни земи). В общи линии образуването на траките се поставя след средата на II хил.пр.н.е., но някои учени виждат един, а други - два етапа на това смесване, както например Й. Визнер, който датира втория етап в VIII-VII в.пр.н.е. Според Хр.Данов първата голяма миграция се датира около края на II хил.пр.н.е. и е засегнала както западната, така и източната половина на полуострова. Ново, значително разместване на племена, свързано с придвижванията .на кимерийците, Хр. Данов поставя в IX в.пр.н.е.

3. Траките са народност, формирала се от две главни съставки - местно население и новодошло.

При един строго историографски преглед на мненията тази трета хипотеза би изглеждала като примиряваща двете крайни, посочени дотук. Тя започна да се налага в последните петнадесетина години главно с изследванията на Ал. Фол, В. Велков и др.

Привържениците на третата теза критикуват първите две по няколко пункта. На първо място се критикува употребата на строго уточнени етноними за такива времена като V хил.пр.н.е. когато, според Ал. Фол, етногенетичният процес все още не е завършил. На критика е подложено и обособяването на племена по отделни езици, при което самите езици трудно могат да бъдат точно разграничени един от друг и точно датирани.

Третата теза е формулирана като постановка от Ал. Фол в изследването на историята на българските земи в древността. Според тази постановка населението в тези земи е индоевропейско и процесът на индоевропеизация е започнал още през неолита. Той се засилва през енеолита, когато се очертават и особеностите на някои етнокултурни ареали. Индоевропеизацията се ускорява с появата на номадски групи сред завареното население главно в земите на север от Стара планина; през това време силно влияние оказват и контактите със Средна Европа. Към средата на II хил.пр.н.е. за първи път на Балканите се появява и етнонимът "траки", разпространил се върху целия етнически масив едва към средата на I хил.пр.н.е. Към тази постановка се присъединяват, доколкото може да се съди от публикуваните изследвания, и някои съветски учени, като Л.А. Гиндин, Н.Я. Мерперт и др. Към нея се придържа и авторът тук.

ТРЕТА ГЛАВА

Тракийският етнос

1. Етнос и територия

Ролята, която играе територията в процеса на формирането на етноса, е различна в зависимост от етапа, на който се намира този процес, и от времето, в което се поставя формирането. Това различие се определя от малката контактност между отделните човешки групи, породена от своя страна от по-малките възможности за придвижване, търговия и т.н. Разбира се, тази по-малка контактност е относителна, но способствува за първоначалното сплотяване и изграждане на общи етнокултурни елементи - общи прародители, общи форми на производство, начин на живот и т.н. Изолираността също притежава известна относителност и изглежда е участвувала в първоначалния тласък, защото е доказано, че с не по-малка етнообразуваща сила е и антитезата "ние-те", т.е. противопоставянето на една човешка група на друга най-вече в психологически план. Вероятно съчетанието на тези два етнообразуващи фактора като задължителни елементи на развитието на една човешка общност е изиграло една от най-важните роли в изграждането, запазването и развитието на етноса.

Теоретичните изследвания, почиващи на богат фактически материал, показват, че след едно относително стабилизиране на формиращия се етнос постепенно територията като задължителен фактор започва да губи своето особено значение и на определен етап престава да бъде строго задължителен фактор за възпроизводството на отделни части на етноса. Това обаче не ни позволява да мислим, че територията не е играела роля в по-ранните етапи на създаването на етничността. Нещо повече, мисля, че такава роля може да се проследи в отношенията "род/територия", "община/територия", "племе/територия" и т.н. С други думи, още тук трябва да се търси стратифицирането на ролята на територията в изграждането на етническите елементи. Според В.И. Козлов това е така поради наличието на "определена форма на социално-териториална организация", отразена в горните отношения. Ето защо едва ли е разумно да се достига до крайности в отричането на ролята на географския фактор при образуването на етноса.

Ако обърнем сега поглед към тракийския етнос и заеманата от него територия, ще трябва да се приведат някои допълнителни съображения при разглеждането на отношението "тракий-

ски етнос/територия". Тези съображения трябва да започнат с припомнянето на известния факт, че във формирането на тракийския етнос участвува население,което е част от един огромен етнокултурен кръг, който може да бъде наречен най-общо индоевропейски независимо от всичките му преобразувания във времето и пространството.

На второ място следва да се отбележи, че тракийският етнос започва своето формиране по време, когато развитието на човешките общности въобще е вече напреднало, а уменията и сръчностите са сравнително добре развити. Всичко това създава условия за по-бързо разширяване на контактността, посредством която биха могли да бъдат обяснени някои от процесите в недрата на тракийския етнос и да бъдат направени паралели между процеси, развиващи се в два съседни етноса.

Тези разсъждения имат за цел да подкрепят мнението, че както при тракийския, така и при съседните му етноси територията, на която се формира той, няма (и не може да има) твърдо очертани граници именно поради развиващите се етнически процеси. Тъкмо те предизвикват представата за принадлежността или отпадането на отделни райони и населението им към територията на Тракия. В това отношение не може да не се обърне внимание на едно твърде важно явление - съществуването на "пулсиране" на границите на етническата територия. Ако бъдат съставени карти на **развитието** на праисторическите археологически култури, ще се види как те постепенно разширяват териториалния си обхват. Този процес продължава до края на енеолита, когато можем да видим един огромен ареал, обхванат от археологически култури, намиращи се в тесни връзки помежду си. Веднага следва разпокъсаната картина на ранната бронзова епоха, когато започват да се обособяват значително по-слабо териториално изразени културни комплекси. Тъкмо тук според мен е възловият момент във формирането на и.е. общност. Старите енеолитни комплекси са разрушени (напълно или отчасти) и на тяхно място започват да се изграждат нови, животът в които е подчинен на друг етнокултурен механизъм. Само за пример ще посоча, че според Т. Бадер, за времето на ранно-бронзовата епоха към тракийския етнокултурен кръг принадлежат дори земите на Северозападните Карпати. Ако обаче погледнем картите на С. Моринц за същия район за времето на късната бронзова епоха, ще видим, че те вече са отпаднали от този кръг. Същото може да се проследи и в други райони на Балканския п-в, тъй като именно бронзовата епоха е времето, когато благодарение на бурни в началото и постепенно затихващи (но никога прекъсващи) към края на епохата процеси се консолидират палеобалканските етноси. Към края на бронзовата

епоха започват да се прояснява и контурите на относително стабилната територия на тракийския етнос. Тя обаче си остава именно относително стабилна и то за целия исторически период на съществуването на траките като етнос, защото ще видим, че има едно непрекъснато изменение на границите под различни влияния. През късната бронзова епоха известни изменения могат да се наблюдават например в западните райони на древна Тракия. С какви териториални промени могат да се свържат те, засега не е ясно, но честата спорност на етническата принадлежност на населението от тези земи е показателна за нестабилността на граничните райони. Разбира се, тази нестабилност се явява поради влиянието на различни фактори - отвореността на етноида, способността на културния механизъм да интегрира някои чужди елементи, липсата на държавни граници в познатия смисъл и т.н. Не ще и дума, че на по-ниско равнище (напр. племенно) са съществували добре известни териториални граници, тъй като тук отчетливо се намесва икономическият фактор - членовете на племето са могли да развиват стопанска дейност само в племенни земи. Разбира се, теоретично съществува и възможността някои земи да са били обща, междуплеменна собственост, напр. високопланински терени, гори и земи. Като пример ще припомня сведението, че морският бряг бил поделен между крайбрежните племена, които ограбвали попадналите в съответните участъци корабокрушенци или повредили се кораби.

Трябва да се има предвид обстоятелството, че територията, на която се формира тракийският етнос, задължително предполага различия в степента на разгъването на етническите процеси дори само поради две причини - разнообразния географски терен и различните възможности за контакти. В подкрепа на казаното ще посоча, че особеностите на заеманите от одрисите земи участвуват в ускоряването на първите държавообразувателни процеси. Някои от тези особености могат да бъдат посочени - през територията им минава най-удобният път, по който са могли да минат персите в похода си към скитите, което пък позволило да влязат в действие антитезата "ние-те" и възбуждането на желанието за противопоставяне; географското местоположение давало възможност за осъществяване на военен и икономически контрол върху Проливите в двете посоки, а такъв контрол изисква нужната военна и държавна организация, отбранителна система, дипломатическа дейност и т.н.

Тракийският етноид изживява три преломни момента, които оставят сериозен отпечатък както върху етническата му характеристика, така и върху продължителността на процеса. Първият момент е свързан с преустройството на стопанството от земеделски на скотовъдни (по-късно - на скотовъдно-земедел-

ски) основи, участието на енеолитното население в тракийските земи във формирането на и.е. етнокултурен кръг и вероятното вливане на и.е. номадска група от степните райони. Това довежда и до засилване на процеса на езиково диференциране и стабилизиране на и.е. основа, дала по-късно палеобалканските езици, между които и тракийския. Не бива да се пропуска и обстоятелството, че именно на Балканите някои учени виждат ако не главното, то поне едно от главните огнища на и.е. езикова общност. Разбира се, развитието на тези процеси не може да не е свързано с още ред други етнокултурни елементи на тракийския етноид - религия, социална структура и др.

Вторият съществен момент в развитието на етническите процеси в земите на древна Тракия са последиците от въвеждането на бронза. За древния човек откриването на възможността за получаване и обработка на бронз е било свързано със социално сътресение - в началото дефицитен, а по-късно масово произвеждан и използуван, бронзът е свързан както със социални, така и с географски разместванията на цели групи население. Едни от тези групи се специализират само в производство и обработка на метала, други вероятно започнали да се занимават с търговия като пътуващи търговци, иначе не можем да си представим по какъв начин по цялата територия на древна Тракия се появяват - особено в късната бронзова епоха - сечива и предмети от бронз в големи серии. Не бива да се пропуска и фактът, че бронзът увеличил възможностите на въоръжението и оттук - на военните начинания. Ако това бъде свързано и с употребата на коня, то в рамките на предварителна работна хипотеза някои неща от социалното, военно-политическото и териториалното развитие на населението на Тракия през късната бронзова епоха могат да бъдат видени в по-друга светлина.

Третият решителен за съществуването на етноида момент е свързан с откриването и въвеждането на желязото, още повече че то е по-достъпно за получаване от гледна точка на географското разпространение на желязната руда. Като имам предвид специалното отношение към готовите метални предмети, предавани от поколение на поколение в онези времена, смятам, че добивът на желязо и неговата обработка не са представлявали нито трудност, нито рядкост и постепенно са се увеличавали.

Откриването и въвеждането на желязото в практиката довежда до нови разместванията на групи население, с което се е целяло доближаване до районите на добив на желязото - било от руда, било от пясък с железноокисни съставки. Тези разместванията са посочени в науката и не изискват доказване.

Като имаме предвид, че това са върховите моменти в процеса на етническото формиране и развитие (някои детайли ще

бъдат засегнати на съответното място), дори само те могат да ни подскажат, че такива и подобни вътрешни движения без цялостна промяна на етническия състав способствуват за неговото вътрешно укрепване, за създаване на междуплеменни и регионални връзки - постоянни пътни направления, търговски, политически, културни и езикови отношения. Територията на древна Тракия е наситена с географски обособени котловинни полета, малки, затворени долини и други подобни теренни форми, което довежда до силно разчленяване на етнокултурните и племенните групи, без да са нарушени относително стабилните връзки между тях.

Нужно е да се отбележи още, че територията на древна Тракия е била прорязана от няколко важни по своята роля в живота на населението тук пътища, или по-точно пътни направления с променящи се според сезона трасета. Това са пътищата по Дунав, Марица и някои от по-големите реки, крайбрежния черноморски път, пътят от Балтийско море през Карпатите, Стара планина и Родопите към Егейско море и Гърция (т.нар. кехлибарен път). Споменавам тези пътища, защото тяхното съществуване говори за наличието на връзки между населението от тези земи и окръжаващия го свят, а така също и за осъществяването на културни контакти вътре в самия етноид. Географският характер на древна Тракия е причина за съществуването на множество пътни връзки между споменатите микрорайони, доказано от експедиционното изследване на Тракия. Именно тези връзки са играели важна роля в интензивните процеси на етническото "амалгамиране" в цялата негова сложност. Районът на древна Тракия е благодатен за изследване на етническите процеси, защото едновременно с нивелирането на изграждащите се етнически белези съществуването на микрорайони е позволило да се запазят и някои характерни елементи, особено в планините. За съжаление именно те са най-слабо проучени и не може да се направи детайлен анализ за извличането на тези елементи.

И така, можем да направим извода, че територията, на която се формира тракийският етнос в началния период, е значително по-голяма и постепенно, с напредване на процесите се стеснява, за да получи значително по-ясни контури към VIII-VII в.пр.н.е., минавайки през три етапа на етническо обособяване. Ако избързам малко напред, трябва да кажа, че до края на своето съществуване като етническа единица на Балканския п-в Тракия не е имала твърдо определени етнически граници и това изглежда е характерно за всички етноси от този тип. При всички случаи в контактните зони с други етноси се създава една етническа смесена по-тясна или по-широка ивица, която е

подвижна. Можем следователно да заключим, че територията е необходима, не тази необходимост не е константна величина в общата етническа характеристика и в процеса на формирането.

Интересно е обаче да се види задължителна ли е териториалната цялост, за да съществува етническото в дадена общност. Множество примери от античната литература и епиграфиката показват, че за времето след Троянската война такава териториална цялост вече не е задължителна за Тракия, и това може да се види добре в данните на Омировия епос, в който различните етнически групи са представени ясно. Тук обаче има две противоречия. Първото е, че Омир никъде не употребява етнонима "елини" *(Thuc, I)*. Както сочи анализът, направен от Ал. Фол и М.В. Крюков, етническите процеси на територията на Елада продължават и след Троянската война. Можем в такъв случай да смятаме, че отразеното в Омировия епос етническо развитие на Елада е достигнало само племенното развитие.

В противовес на това в Омировия епос съществува етнонимът "траки". В последно време изследванията доказаха, че той е възникнал при контактите на траките с гърците при ранната колонизация в Югоизточна Тракия като апелатив и не е покривал цялата територия,обитавана от траки, а само района прибл. на Европейска Турция. По-късно той се разпростира върху цялата територия и племена. Интересно е, че у Херодот топонимът Тракия покрива само Югоизточна Тракия, докато етнонимът се отнася вече за цялата етническа общност *(Hdt.* IV, *89-92).* Тук не бива да пропускаме и данните на митологията, които при един добронамерен анализ ще подскажат, че в някои от районите на древна Тракия етническите процеси са още по-напреднали и картината в Омировия епос е тяхно отражение за времето на късната бронзова епоха. Очевидно това е време на спокоен ход на историческия процес, което е позволило на изграждащото се единство да напредне. Можем, струва ми се, да направим извода, че в края на бронзовата епоха етническите процеси поне в Югоизточна Тракия са или по-развити, или същите както в Елада.

* * *

Началото на втория голям период от съществуването на тракийския етноид може да се търси около края на VIII в.пр. н.е. поради появата в това време на първите тракийски укрепени места. Появата на крепостите би могла да послужи за анализ на етническите процеси, защото изграждането им предполага съществуването на организация, а такава не се създава за един ден и не може да бъде разрушена бързо. По силата на особените си закони всяка организация, носи в себе си зърното на осъзнатата необходимост, а оттук до държавата пътят е кратък.

Наблюденията върху развитието на живота в Тракия през късната бронзова и ранножелязната епоха дават някои основания да се мисли, че двете епохи могат и трябва да се разглеждат заедно. Заедно, защото историческият процес е нарушен само временно от навлизането на желязото и по-ясното диференциране на стопанството по клонове, но исторически животът в края на бронзовата епоха не е прекъснал. Мисля, че е създадена неточната представа за някакъв край на културата в тракийските земи след Троянската война и формирането на нова. Вярно е, че тази война е сблъсък между две формиращи се етнически общности - елинската и трако-малоазийската, но този сблъсък не е еднократно явление от XIII в.пр.н.е., а отражение на натрупаната информация за многократни по-големи или по-малки сблъсъци в продължение на много векове. Промените в характеристиката на материалната култура вероятно са свързани освен с навлизането на желязото, също и с все повече раздалечаващите се етнически характеристики, т.е. с все по-ясно очертаващите се контури на двата етнически масива - елинския и тракийския. Разбира се, не бива да забравяме, че в зоната на допир между двата етноса това ясно разграничаване трудно може да бъде направено, но колкото повече навлизаме навътре в масива, толкова особеностите са по-категорични, а разликите - очевидни. В същото време развитието на етнопотестарните институции и в двата етноида е близко по характер - в Елада действията на Елин и синовете му служат да означат началото на етнонимическата и диалектна картина, а в Тракия се откроява етнонимическата картина с развиване на междуплеменна генеалогична структура (напр. родството между кикони, едони, бистони и т.н.).

Вероятно няма да е пресилено крепостите да се смятат за крайния външен белег както на бързо нарастващите социални разлики, така и на нарастването на ролята на господствуващата върхушка като фактор за все по-силни центробежни процеси. Известна е ролята на политическата структура за етническото диференциране. Тъкмо в нашия случай можем да видим външния белег на съществуването на такава структура - крепостите. Анализът на укрепените места у траките като изходен пункт и място, от което се упражнява икономическа, военна и политическа власт, е направен в литературата, но ако имаме предвид етногенетичната тема, би могло да се добави още нещо.

Територията на отделните племена засега не може да бъде очертана ясно, но че такава е съществувала, не може да има и съмнение най-малкото поради наличието на териториално-съседската община. Очевидно в крепостите са живеели династи, господствуващи над една или няколко такива общини. Постепенно

на гребена на вълните на променливото море на историческия процес са се закрепвали ония, които са имали икономическа, военна и политическа далновидност, и те са налагали властта си над по-слабите местни владетели. Поради характера на тракийското религиозно-политическо мислене, при което царят е и бог и жрец, и владетел, именно от него започват да водят началото си подвластните му; така вероятно се е създавал епонимът.

Появата на крепостите показва и още нещо - че в това време вече можем да говорим за начало на организирана военна сила, поставена в услуга на един владетел или племенен вожд. Необходимостта от такава организирана сила (военна дружина или от типа на свиквано при нужда опълчение) се е наложила от формиралите се вече териториални интереси или от нуждата да се утвърждава постоянно властта на владетеля над подчиненото му население; един по-късен пример можем да видим във военния отряд на Севт, който заедно с Ксенофонт е трябвало да защитава именно териториалните си претенции. Но тези претенции позволяват да се видят в подобни територии не толкова племенни или териториално-общинни структури, колкото военни и политически зони на отделните владетели.

Според Ал. Фол в процеса на разпадането на патриархално-родовата община се е достигнало до преодоляването на племето като социална форма и този процес се долавя най-добре в разпокъсването на племенните общности. Очевидно при разпадането на патриархалната родова община и формирането на териториално-съседската на преден план за външния наблюдател ще излязат военно-административните и политическите особености на етническата общност. Но в тази общност под едно племенно название сигурно не са струпани безразборно териториално-съседски общини. Направеният в литературата анализ показва, че формирането на племенната аристокрация, на племенните вождове, от които по-късно израства фигурата на царя-жрец, се извършва именно при разрушаването на родовата община. В тракийската управленска система е позната институцията на парадинастите. За нуждите на етническия анализ ще приведа дословно текста на Ал. Фол: "най-вероятно е обаче да се мисли, че по правило парадинастите са получавали от царя онези земи, които са се считали за тяхно владение и които са били по-малки или по-обширни в зависимост от мощта на тези племенни предводители". Текстът енергично ни подсказва, че тези парадинасти са били "считани" за владетели на земите, които са получавали. От кого, струва ми се, е ясно - от всички, защото тези династи са били наследствени владетели или - както сочи приведеният по-горе текст - племенни предводи-

тели. Струва ми се, че показаното нарушаване на племенните територии, предизвикано от икономически, политически и стратегически съображения, може да бъде отнесено към времето на държавостроителните процеси в Тракия и може би най-ясно личи при Одриската държава.

Вярно е, че времето след Александър III Македонски е сложно - неговите наследници в Тракия не успяват нито да се закрепят като владетели, нито да въведат ред в тези земи. Но "безредието" има своите далечни корени в сепаратистичните тенденции, заложени именно в парадинастичеекия институт в Тракия. Това извежда на преден план въпроса за възникването на тази система на управление. Изказаното от Ал. Фол съображение, че при изграждането на стратегиите племенните територии са нарушавани поради съображения от друг характер, е вярно и очевидно се схваща като втори етап от един дълъг процес. В първия му етап можем да видим изграждането на условия за появата на базилевса и възможностите му за налагане на власт над други по-малки или по-слаби владетели. Но тъкмо поради исторически изградилите се тенденции на сепаратизъм и самостоятелност в Тракия онези владетели, които не са могли да се преборят с базилевса, са приели да бъдат част от неговата аристократична върхушка. В замяна на това базилевсът им е разрешавал да владеят земите на ония племена, над които те са властвували и преди, но сега вече като парадинасти. Този процес може да бъде видян най-ясно във времето на формирането на Одриската държава, която очевидно също е преминала през етапа на племенния съюз. От своя страна съюзът като форма на осъществяване на военните и политическите функции на племенните институции е по-ранен от държавата. Именно в реалната съпоставка на възможностите на отделните владетели в такъв племенен съюз ще израсне фигурата на царя, който ще съумее да постави началото на държавното строителство. Разбира се, теоретичната постановка е в известна степен схематизирана и голяма част от перипетиите на сложните социални, военни,икономически, политически и религиозни взаимодействия и промени не могат да бъдат доловени или не е необходимо да бъдат показани. Важното обаче е, че в реалния исторически процес от периода на формирането на тракийската (чрез примера на Одриската) държава сепаратистичните тенденции временно са били укротени и вкарани в руслото на държавното устройство посредством институцията на парадинастите.

Както отбелязват в последните години изследователите, вследствие на различните династически вътрешни връзки в периода на разпадането на Одриската държава същинските племенни граници са били нарушавани по различни съображения. Можем

да предполагаме, че част от населението на едно племе се е оказвала под властта на един парадинаст, а друга - под властта на друг. Големият въпрос тук е: ако племето като носител на етническото е разрушено като институция, то коя е етноносещата форма на социално съществуване при траките? И на второ място: ако племената са разрушени, то естествено е да мислим, че етнонимията е анахронична спрямо действителното си съдържание, т.е. носителите й носят по традиция, и то за външния наблюдател, племенното си име. В последния случай обаче трудно може да се обясни защо в надписите от римската епоха, поставени извън границите на Тракия траките-наемници се назовават с племенното си име. Ако носителите на етнонима при попадане в чуждоетнична среда продължават да носят своя етноним, можем да смятаме, че механизмът на етническото самосъзнание, изразено чрез етническото самоназвание, е заработил; това обаче е резултат от дълъг предварителен процес на етническо диференциране. Тук ми се ще да припомня още един пример на такава изява на етническо обособяване - реакцията на одрисите и племената в района на похода на Дарий срещу скитите, който изиграва ролята на катализатор в държавостроителния процес. Примерът е важен, защото е реален израз на действието на отношението "ние-те", при което реакцията е изява на натрупаното етническо в недрата на човешката група. Разбира се, трябва да се държи сметка за това, че етническите процеси в района са напреднали - широка общност на материалната и духовната култура, наличие на развита съобщителна мрежа, улесняваща езиковия и културен обмен, както и реално съществуващи военни и политически връзки. Тъкмо те превръщат бързо племенния съюз, изграден в началото вероятно за отбрана срещу временния враг, в основа на една постепенно централизираща се Одриска държава. Процеси, развили се на подобна основа, можем да видим, както сочат изследванията, и при възникването на Боспорското царство.

В една предишна работа върху историческата география на тракийските племена бяха очертани главните групи и територии в Тракия. Според изследванията от последните години етноними като трибали, гети, сатри, одриси и т.н. не са племенни имена, а са служели за означаване на по-големи групи. С други думи това са етнически единици от по-високо ниво, защото тези именно етноними срещаме в по-късните надписи извън Тракия. И ако потърсим мястото на тези големи племенни групи (или съюзи) в структурата на теоретичната конструкция, не можем да не видим, че те се вместват в понятието етно-социален организъм. Оттук до същинския етнос крачката е само една. При това изброените по-горе организми са стабилни, тъй като

възникват на основата на развивали се в по-ранен исторически етап историко-етнографски групи, каквито могат да бъдат наблюдавани по археологически път и по някои писмени сведения в районите, покрити от изброените по-горе етноними.

И така, ако наблюдаваме древна Тракия посредством териториалното развитие на Одриската държава, ще се убедим, че по цялата територия (с малки изключения) се развиват държавостроителни процеси, като най-напреднали са те при одрисите. В етнически план между VI и IV в.пр.н.е. могат да се видят процеси, които говорят за приближаването към териториално обединяване на етноса, макар и то да не е задължително за съществуването му. По силата на исторически създалата се обстановка одриските владетели не успяват да наложат властта си над останалите - гети, сатри, трибали, меди и т.н. Очевидно в тези организми все още са били в сила процеси, които не позволявали да се мисли за по-широко териториално обединение на политическите, военните и икономическите сили. Тези процеси изглежда са били насочени към вътрешноетническото (за рамките на конкретния организъм) укрепване, към изграждане на вътрешното етническо единство и институции.

Към V-IV в.пр.н.е. това вътрешно единство върви към своя връх, защото виждаме как постепенно от Одриската държава и нейната власт се отделят гетите и в одриски ръце остават само земите на юг от Стара планина. Допълнителни данни можем да почерпим и от сведенията на Тукидид за похода на Ситалк, който бил принуден по различни начини да привлича части от сатрите, а при опита да се справи с трибалите бил наказан. Както е известно, не били покорени и медите, да не говорим за пеоните, които отдавна защитавали организирано своята териториална, бих допълнил - етническа цялост.

С други думи, в навечерието на голямата криза след Котис I държавните, обединения в Тракия са укрепнали военно и политически, изградили са на нивото на субетнос етническите си стабилни елементи и особености като наследство от предишните историко-етнографски групи, очертана е вече значително по-ясно тяхната териториална цялост. Тук бихме могли да добавим и наличието на диалектни различия, но поради оскъдните данни за тракийския език това засега не може да бъде потвърдено, а само предположено.

* * *

Когато разглеждаме настаняването на римляните в Тракия, е важно да видим и какви промени внася то в политико-административната структура на Тракия. Въпросът е съществен, тъй като вече беше споменато, че формите на политически живот тясно се преплитат с развитието на етноида, а администра-

тивното деление може да отразява вътрешни етнически деления.

В траколожките изследвания по този въпрос е писано доста, натрупаната литература е засегнала всички съществени и множество по-частни въпроси. Може ли да се каже още нещо? Струва ми се, че като се съобразяваме с темата на изследването, можем да погледнем въпроса и под "етнически" ъгъл .Имам предвид преди всичко стратегиите.

За стратегиите като административни единици е писано също доста много. В последните години мненията бяха сумирани от Ал. Фол и М. Тачева-Хитова, бяха предложени и нови виждания върху датирането на появата им и тяхното развитие. От гледна точка на етническия анализ съществено е какъв е техният състав и защо са възникнали.

Тъй като стратегиите се свързват с елинистическата епоха, то ще се спра накратко върху въпроса, отнесен към тази епоха. Смъртта на Александър III ражда елинистическите монархии, но освен в Македония, където царят остава "цар на македоните", в другите части на разкъсаната империя няма "цар на Египет", а "царят Птолемей" или "царят Селевк"; тези царства (с изключение на Египет) нямат етническа основа. Смята се,че елинистическите монархии са преди всичко военни организми и че царят е преди всичко военачалник. Трябва да спомена също, че наред със стратегиите, смятани от някои автори за гръцки по произход, се отбелязва и съществуването на традиционните за завладените територии административни деления - напр. сатрапиите. Още тук можем да се досетим, че ако стратегиите са свързани определено с възникването на елинистическите монархии, то сатрапиите и др.под. са местни форми, имащи своите корени в далеч по-ранни времена. Така мнението на Х. Бенгтсон, че стратегиите са материализиран израз на организационния талант на македоните и гърците, не може да получи подкрепа най-малко по две причини. Първата е, че в завоюваните от македоните земи са съществували местни организационни форми на административно деление. На второ място, македоните и гърците нямат в по-ранната си история такава организационна форма, която да доведе в своето развитие до формирането на стратегиите.

Като имам предвид казаното за елинистическите монархии, смятам, че стратегиите са ярко изразена военна форма на местни организационно-административни структури, уеднаквени от наследниците на Александър.

Епиграфският материал от Тракия, събран от Г. Михайлов, показва, че имена на стратези се появяват едва в I в.пр.н.е. Това може да ни послужи като доказателство, че римляните кодифицират една система, позната от по-ранните епохи, а мно-

жество данни показват, че стратегиите (или поне някои от тях) не са възникнали на празно място, а са били взети предвид, както отбелязва Ал. Фол, по-стари регионални граници. Неотдавна М. Тачева-Хитова датира появата на стратегиите от Котис насетне. Тази датировка може да бъде приета, тъй като формирането на стратегиите, струва ми се, е свързано не само с институцията на парадинастите, но и със засилилата се именно след Котис децентрализация в Тракия. В тази децентрализация отделните династи, получили от владеенето на дадените им от царя области икономическа мощ, започват да проявяват политически и териториални претенции, които - съвсем естествено - налагат с военна сила. Заварени в такова положение, в очите на римляните отделните династически владения са имали формата на организирани в административно и военно отношение единици, било поради организираната съпротива, било поради съществуването на военната дружина на династа. Възприели веднъж термина Стратег като еквивалентен на консул и претор, римляните с достатъчно основание от своя гледна точка назовават завареното и дооформено вероятно от тях династическо териториално разпределение стратегии.

Тук ми се ще да кажа, че възникването на стратегиите, независимо как ще бъдат те наричани, е здраво свързано с войната и с нарастването на монархическите тенденции. Нека си припомним, че така е в елинистическите държавици - части на Александровата империя. Около III—II в.пр.н.е. вследствие задълбочаващата се криза на полиса царската власт в Спарта получава силно развитие. През III в.пр.н.е. Картаген е атакуван от Рим и очевидно преминава на военни релси, за да задържи владенията си по северния африкански бряг. Постепенно, а в I в.пр.н.е. съвсем ясно Рим отхвърля републиканските си одежди и поставя короната на главата на монарха. И ако погоре споменах, че кризата в Тракия от периода III—I в.пр.н.е. не е икономическа, а политическа, то сега мога по-ясно да формулирам мисълта си. Политическата криза освен всичко казано има като следствие засилване на монархическите тенденции в целия средиземноморски свят. На някои места това става с един удар, на други - постепенно, чрез орязване на демократичните или републиканските права и възможности на съответните институции. Едно допълнително, но твърде съществено доказателство за такъв извод е появата на династическия култ, считан от някои автори за типично елинистическо явление. Култът е непознат в Македония, но е практикуван в гръцките градове, както и от Лагидите, Селевкидите, Аталидите, от Антиох и Митридат VI; в Рим култът към императора има своето място в същата картина.

В Тракия обаче култът към династа, Характерен за елинистическите държави от Изтока,не се разпространява, защото тук религиозната действителност е изградила по-различен статут на царя. Без да се спирам на всички изследвания на Ал. Фол, Ив. Венедиков, Д. Попов, Ив. Маразов и др., в които се анализира същността на споменатото явление, ще кажа, че тъкмо този статут на царя - и бог, и жрец - създава реалните предпоставки той да бъде въплътен в образа на Тракийския конник от оброчните плочки. Това, че образът на Тракийския конник е обобщаващ, можем да видим и в обстоятелството, че на различни места той носи различни тракийски епитети. Няма да бъде чудно, ако при разкриването на семантичната същност на тези епитети част от тях се окажат имена на местни династи.

Преди да пристъпя към последния въпрос, свързан със стратегиите, нека обобщя: като имам предвид казаното в досегашните изследвания, смятам, че териториалните единици в Тракия, имащи в началото военно-политически, а по-късно военно-административен характер, са се формирали постепенно и застават пред нас най-ясно в VI-V в.пр.н.е. като династически владения. След смъртта на Котис, когато центробежните сили в Тракия се развихрят, тези династически владения вероятно запазват своите очертания в общи линии, но ожесточеният сепаратизъм позволява да се мисли, че са настъпили и някои изменения на границите им без да се нарушава напълно общата картина. В тези териториални единици са съществували (там, където е било възможно и необходимо) "полска" и "планинска" част от цялото владение. Това мнение се крепи на сведението на Херодот (VII, 173), в което се споменава два пъти Македония, разделена на Горна и Долна. В представите на Херодот, а можем да предполагаме - и на местното население, Горна е означавало планинска, а Долна - равнинна, плоска.

При настаняването на римляните в Тракия те възприели това териториално-династическо деление, което заварили. Възможно е на някои места да са нанесли поправки в границите и броя на териториалните единици с оглед на по-голямата сигурност на новите територии, но очевидно тези изменения не са основни. С оглед на характера на заварените териториални единици те били наречени с гръцкия термин стратегии в I в, пр.н.е.; предпочитанията на римляните към гръцкия език и култура са известни. Как самите траки са наричали и дали изобщо са имали термин за династическите владения (в смисъла на сатрапиите или стратегиите), ние не знаем.

И така, в основата на стратегиите лежат династическите владения от предримската епоха, в оформянето на които има три главни етапа. Първият, най-ранният, обхваща тяхното фор-

миране въобще като военна, административна, политическа и т. н. единица. Вторият обхваща времето от смъртта на Котис до трайното настаняване на римляните тук, а третият - след налагането на римската власт, етапа който отговаря на състоянието на нещата у Плиний. Тук не причислявам съобщението на Птолемей, защото съкращаването на броя на стратегиите е само етап от пътя към пълното им ликвидиране.

Става ясно, че разрешението на проблема за състава на стратегиите трябва да се търси по пътя на разкриването на измененията в границите им през посочените три етапа. Това би ме отклонило от основната задача, затова ще се опитам да посоча само някои от причините за тези изменения.

* * *

С оглед на анализа тук най-сложни са причините, довели до оформянето на династическите области. Това оформяне от гледна точка на военното, политическото и държавостроителното развитие на Тракия е в значителна степен изяснено. Ако държим сметка за това, че към времето на оформянето на династическите области родово-племенните отношения вече са разрушени и в действие са отношения между териториално-съседски общини, то логично е да приемем, че в областите са били включвани или изключвани общини. Сериозният проблем тук е съдбата на племето като форма на организирано общество. Обикновено се смята, че с разрушаването на родово-племенните структури племето е преодоляно като социална форма, а измененията, които ще доведат до запазване само на етническите белези, се виждат - според Ал. Фол - в реорганизацията на статута на племенната територия. Същинският проблем е доколко и докога територията на племето представлява фактически и организационна форма на родово-племенните отношения.

Редно е сега да се запитаме коя е социалната форма, изпълняваща ролята на носител на етническите белези. Теоретичните изследвания поставят след племето племенните обединения, но в светлината на казаното терминът е неясен. Нека си припомним, че пак според теоретичните изследвания племето е социална форма, обединяваща няколко екзогамни рода и имаща общи органи на властта, общ език (или диалект), общи религиозни представи (митове), обреди и собствено име.

Както отбелязва А.М. Хазанов, понастоящем болшинството от историците са съгласни с това, че военно-демократичните структури не са преминавали непосредствено в държавни, а са били сменяни от други, все още преддържавни форми, основани вече на отстраняване на по-голямата част от населението от управлението на обществото. В такива общества процесът на образуване на класите все още не е завършен и противоречията

не са добили антагонистичен характер. Този процес, а също изграждането на някои институции, формирането на апарата за принуда, както и териториалното деление на обществото Фр. Енгелс смята за определящи за създаването и съществуването на държавата.

Проектирането на изброените проблеми върху тракийския етноид сигурно ще покаже, че при разрушаването на родово-племенните отношения се формира общинната върхушка, която излъчва фигурата на династа. В този процес на изменения ще се формира и династическото владение. Можем ли да смятаме тези владения за етноносещи форми? Ако имаме предвид, че в докласовите общества най-важното социално звено, в рамките на което се извършва предаването на етнокултурната информация, са различните общински форми, а в класовите - семейството, в етнически смисъл отговорът е положителен. Според Ал. Фол тракийската социална форма е общинна по характер, а препредаването на натрупаната етническа информация от поколение на поколение става именно в общината, посредством общинните (племенните) обреди и обичаи.

И така, в основата на династическите области, върху които са се изградили по-късните стратегии, е легнало онова териториално деление, което се е създало в процеса на замяната на- родово-племенните с териториално-съседските общини. Тези области отразяват цялата сложност и преплитане на все още ненапълно отмрелите родови връзки с новите общински отношения и могат да дадат известно обяснение за сложността на държавостроителния процес в тракийските земи. Политическата структура на тракийската държава е задължително йерархична, тъй като, задоволявайки амбициите на местните династи (от типа на Севт), ги подчинява на центростремителния процес. Тези династи са от общинната аристокрация и е твърде възможно, като имаме предвид характера на тракийската царска и религиозна практика, имената им да са се превърнали в етноними. Но процесът на изграждането на етносоциалния организъм (в случая отделните тракийски държавни обединения), свързан с формирането на етноида на определено етническо ниво, постепенно е закрил много от тези локални етноними. Останали са само част от тях,като на преден план са излезли големите локални етноними от типа на одриси, трибали, гети и др. Вътре в тях "династическите" етноними са продължавали да съществуват, което личи от неизчезналия сепаратизъм, и са служели за означаване на територия и население, организирани от династ в хода на общинните изменения и утвърждаване на новите териториално-съседски отношения. Тъкмо те излизат на бял свят в периодите на по-слаба царска и държавна власт (например га-

лаите и бриантите след залеза на киконите или астите след разпокъсването на Одриската държава). Вероятно тях ние познаваме под термина "тракийски племена". Тук непременно трябва да припомня казаното от Ал. Фол за тракийските династи, които в хода на държавообразувателните процеси вече имали и политически функции. Това още веднъж потвърждава йерархичността на тракийската политическа структура, но то показва и още нещо - че типът на тези племена е променен. Той може да бъде разположен между социално-потестарния организъм и етносоциалния организъм по терминологията на Ю.В. Бромлей. Анализът на този тип обаче следва да бъде оставен за друго място и време.

2. Етнос и природа

Всяко обществено развитие закономерно е свързано с определено пространство и определено време. Но ако елементът "време" естествено се включва в анализа на историческия процес именно за да го превърне в процес, т.е. динамична система, то елементът "пространство" най-често се използува за локализиране на обекта на изследването. И обикновено се забравя, че пространствената характеристика на историческия процес има и една втора страна - географската среда, в която протича този процес. И самият факт, че общественото развитие протича не къде да е, а именно в определена географска среда, ни задължава да отчитаме и изучаваме взаимодействието между обществото и природата. Априорно това се приема от всички, но наблюденията върху историографията показват, че много често се изследват явления и процеси, в които природата е оказвала съществено влияние, без да се отчита факторът природа, макар и всички да са съгласни, че двата елемента са в диалектическа връзка още с появата на живот на земята.

Въздействието на природата върху обществото се проявява в две диалектически свързани форми: хронологическа и хорологическа, което според В.А. Анучин трябва да отразява конкретната проява на единството на пространството и времето. Очевидно при ранните етапи на човешкото развитие определящо е било приспособяването към природните условия, но с усъвършенстването на оръдията за производство, с натрупването на познания, умения и сръчности постепенно на преден план започва да излиза тенденцията за изменяне на тези условия. В конкретен план тези два етапа биха могли да се свържат с присвояващия и произвеждащия начин на живот.

Темата за взаимодействието между човека и природата е обширна тема, но тук следва особено да се подчертае мисълта на Маркс за единството на природното и социалното в началните етапи на човешката история (Маркс, Енгелс, т. 40:477), тъй като това единство е намерило отражение и във формите на общественото съзнание. Древните религии и народните вярвания наред с идеалното отражение на практическото отношение към нея сами играели определена роля в производствения процес. Те били призвани според Н.Е. Тихомирова или да въздействуват върху природата, или да предвидят настъпването на някои събития в нея - буря, суша и т.н. Някои автори смятат, че митопоетическия светоглед на космологическия период изхожда от тъждеството на макрокосмоса и микрокосмоса, т.е. природата и човека. Но ако човек е достигнал, както пише В.Н. Топоров, до идеята да се вижда като един от хипостазните елементи на космологичната схема (*плът-земя, кръв-вода, дъх-вятър* и т.н.), то очевидно трябва да се вижда вече началото на оня етап от човешкото развитие, в който човек осъзнава възможностите си за противопоставяне на природните сили, за въздействие върху природната среда.

Въздействието върху общественото развитие е свойство на географската среда, немислимо извън взаимодействието й с обществото. Но това взаимодействие е тясно свързано с локалните различия на самата среда. Тук вероятно е уместно да се приведат думите на Ленин: "Съгласно Маркс, географската среда влияе върху човека с посредничеството на производствените отношения, възникващи в дадена местност на основата на дадени производствени сили, първото условие за развитието на които са свойствата на тази среда" (Ленин, т. 29:456-457).

Коренът на проблема следователно е в наличието на териториални различия, на териториално разнообразие. Тъкмо това разнообразие е заставяло отделните групи население да произвеждат различни продукти и предмети и именно това разнообразие на продукти постепенно довело до междуплеменния обмен - един от важните фактори на общественото развитие. В светлината на тази постановка очевидно трябва да виждаме основата на контактите между Балканите и Северното Причерноморие през енеолита (балканска мед), далечните морски пътувания за калай и т.н. Така обществото и географската среда активно са си влияели и са придвижвали напред човешката история.

Териториалното разнообразие обаче не е влияело единствено върху икономическото развитие на обществото, а активно е участвувало и във формирането на духовната култура и езика. Това може да се проследи както по дълбоките емоцио-

нални внушения, отразени в митовете и легендите, така и по прякото участие на природни елементи в тях. Тъкмо географските особености на дадения район не позволяват на население, което никога не е виждало море, да създаде митове и легенди, имащи отношение към морето. От друга страна, езиковедите се опитват да локализират територията на и.е. прародина тъкмо по названия на географски елементи, приемайки ги за характерни само за определен район. Без съмнение това е правилна насока, но за съжаление палеогеографията все още не дава възможност за ясно локализиране на много от географските елементи, на растителния и животински свят и особено на климатичните особености въпреки достигнатото.

В ранните етапи на човешкото развитие преобладаващо е било приспособяването към природните условия; към тези етапи очевидно трябва да отнесем и споменаваните вече тенденции към вътрешно сплотяване и на междуплеменни контакти във всички сфери. Но тези две страни на взаимодействието между обществото и природата могат да бъдат наблюдавани и в по-късни етапи от общественото развитие, главно при миграционни процеси и при изменение на климата (и свързаните с това географски изменения). И в двата случая обществото изживява период на приспособяване към новите условия, през които е възможно да настъпят изменения (пълни или частични) както в стопанската, така и в културната област. Такива примери в етнографията има много. В сферата на духовната култура също има някои моменти на приспособяване на привнесената митология към тази на местното население или обвързването на елементи на новата даденост със старите представи. Подобни примери могат също да се намерят в етнографията, но последният, върху който се спира Л.С. Клейн, е засвидетелстването на Перун сред кавказките народности и е интересен заради връзката Перун - Перин - Пирин, очевидно създадена от дошлите на Балканския п-в славяни, а и заради проблема за хетите.

* * *

В историята на траките географските условия винаги са играели съществена роля. Един поглед върху географската карта на основната територия на древна Тракия ще ни убеди в огромното разнообразие. Територията е прорязана от гъста речна мрежа, няколко големи и с различна характеристика реки (различен отток, дълбочина, наклон и др.), различни по строеж и характеристика планини (за сравнение Рила и Родопите), полустепни райони, блатисти и плодородни низини, морска брегова ивица, създаваща добри условия за риболов и корабоплаване.

Това голямо разнообразие на географски форми, както и разнообразието на природните ресурси (пасища, гори, руди и др. под.) естествено са повлияли и върху развитието на тракийската народност. В последните години вече беше отбелязано от Ал.Фол, че икономическото, демографското и политическото развитие в древна Тракия е силно раздробено. Съществено влияние върху това развитие са оказвали географските, условия, които предлагали многобройни затворени, добре защитими и плодородни долини, котловини и полета (напр. Софийското, Трънското, Кюстендилското, подбалканските и т.н.). Още един пример. В научната книжнина в последните години се наложи изказаното от Ал. Фол мнение, че Одриската държава е възникнала вследствие катализиращата роля на персийските походи в Тракия, и това безспорно е така. Тези походи обаче катализират процес, който вече е започнал и една от многобройните причини е и географското разположение на одриското ядро. Естественият стремеж за излаз на морския бряг и - може би най-съществено - за контрол върху Проливите - това са все условия, стимулиращи икономическото, социалното, военното и политическото развитие на одрисите и подчинените от тях съседни племена; известно е колко усилия хвърлят одриските царе и колко дълго се води борбата за този район.

* * *

Реката

При древните народи реката играе съществена роля както в стопанското ежедневие, така и в духовното общуване. Тя е важен символ в митологията и съществен елемент на сакралната топография. При различните народи ролята на реката в митологията се проявява в различни форми, но в повечето случаи, както отбелязва В.Н. Топоров, първичен е елементът на почитането на силата на природната стихия - реката е преграда, влизането в нея е начало на важна работа, преминаването през реката бележи завършването на подвиг.

За ролята на реката в митологията на траките знаем твърде малко, макар и да ни е известно, че са почитали водата, особено в изворните места - напр. светилището при Златна Панега и др., а според Хезиод (*Theog.* 337-345) Стримон имал божествен произход наред с други гръцки и негръцки реки. У Страбон намираме още едно подобно сведение (VII, 3.15), според което най-голямото от устията на Истър било наричано "свещено". Очевидно не е необходимо да се цитират всички възможни сведения, които намираме у античните автори, за да сме убедени, че в представите на траките (не само на гърци-

те), реката е заемала важно място - било като граница между два племенни свята, било като елемент в процеса на оплодяването на земята. Спрямо последното интерес представлява мнението на някои езиковеди за интерпретиране на името на река Днепър. При разглеждането на славянското име Днепър (др.-рус. Дън прѣ) според О.Н. Трубачев, В.В. Иванов и др., могат да се отделят два елемента - първият, *Dānu* (майката на Вритра в др. инд.)= "поток", авест. *dānu* "поток", "река" и вторият, който възхожда към и.е. **iebhm-,* свързван с идеята за оплодяване; този втори елемент се интерпретира като тракийски. Още по-красноречиво е името на Днестър (др.-рус. Дън стръ), обяснявано в ЭССЯ с иранското **dānu* - "река", "вода"+**istros* - "Дунав". Красноречивостта на втория пример е в това, че името Днестър се "превежда" като "истърски, дунавски Дан", т.е. съществуването на самата река се свързва с наличието на най-голямата река в района.

Без да навлизам в по-големи подробности на езиковата страна, мисля, че в случая имаме работа с една ясно изразена езикова контактна зона. И работата не е само в това, че при двете разгледани по-горе имена на реки намираме съставки, интерпретирани като тракийски, а и в това, че тракийското присъствие тук се потвърждава и с археологически материал. Ето защо на този въпрос ще се спра по-подробно, търсейки в същото време мястото на реката в отношението на природата с човека.

В последно време множество изследвачи на Северното Причерноморие все по-често отделят внимание на материали, които интерпретират като тракийски и които се разполагат в земите от долното течение на Дунав на изток. През късната бронзова епоха такива материали били разпространени според Е.С. Шарафутдинова и на Северен Кавказ с посредничеството на кобяковската култура (по долен Дон и р. Кубан); някои автори, напр. Р. Хайне-Гелдерен и К. Йетмар, пък намират тракийски елементи дори в Централна Азия като резултат от пряка трако-кимерийска миграция. Това, разбира се, трудно може да се докаже само въз основа на археологически материали и затова други изследвачи, като В.П. Ванчугов и И.Т. Черняков, предполагат посредничеството на кимерийците, отбелязвайки родството между траки и кимерийци (идентифицирани с носителите на белозерската култура). Въпросът с кимерийците, както може да се види от изследванията (събрани у И.М. Дяконов и М. Василева), е достатъчно сложен, за да се занимавам с него тъкмо тук, още повече че той няма пряко отношение към темата. По-важното в случая е твърдението за връзката на кимерийците с белозерската материална култура, в която очевидно се забелязват

Карта 15

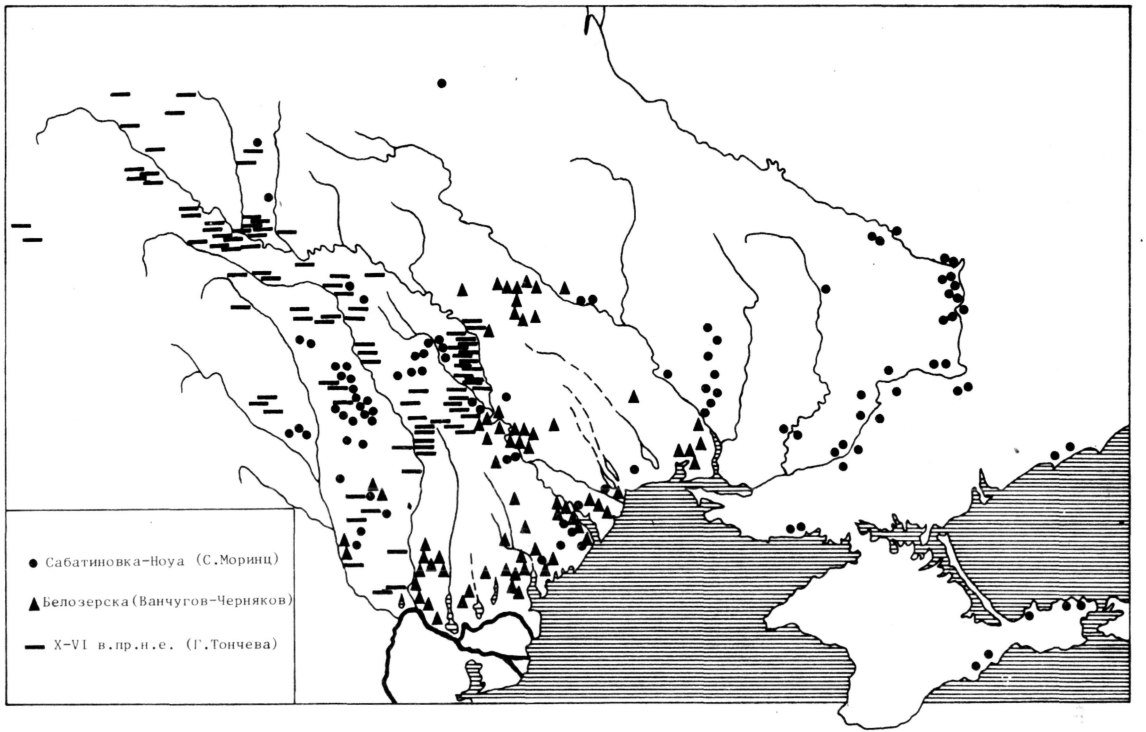

Селища и паметници в Северозападното Причерноморие

родствени на тракийските материали; в най-общи линии територията на тази култура е от Дунав до Приазовието, т.е. приблизително същата територия (карта 15).

В ранните векове на I хил.пр.н.е. на изток от долното течение на р. Дунав и р. Прут докъм р. Днестър се е развивал т.нар. "тракийски халщат", елементите на чиято материална култура са силно свързани със същинската тракийска култура. От наблюденията на К.К. Марченко, В.А. Дергачов, А.И. Мелюкова, Ю.С. Гребенников и др. върху наличните данни може да се извлече изводът, че през първата половина на I хил.пр.н.е. е започнало едно "свиване" на територията, върху която са били разпространени тракийски елементи, в посока изток-запад; през този период тя вече не е преминавала на изток от р. Днестър. Този район, до споменатата вече граница, запазва почти до края на I хил.пр.н.е. тракийския си характер. Посъществен тук е въпросът за споменатото "свиване" на територията с тракийско присъствие. Отговорът може да се търси в много посоки, но няколко от тях ми изглеждат по-съществени.

На първо място вероятно трябва да бъде поставен процесът на вътрешнотракийско консолидиране. В такива процеси, както е известно, населението от периферията на формиращия се етнически масив е възможно да преориентира изцяло или частично връзките си - етнически, културни, политически и икономически. Една от причините за такова преориентиране е и географската даденост на района, влияеща с особеностите си пряко или опосредствувано върху отделните страни на обществото. Ако разгледаме внимателно географската карта на района, ще видим, че селищата от "тракийския халщат" са били разположени в две зони - степна и лесостепна. Степната зона служи за връзка между южноруската степ и степната част на долнодунавската равнина, а лесостепната зона, разположена пò на север, обхваща леко нагънат терен, чиято надморска височина не надвишава 500-700 м. Характерно е също, че на изток от р. Днестър степната зона силно се разширява, като лесостепната се изтегля на север.

Виждаме, че разглежданият район е доста отдалечен от централното ядро на оня етнически масив, който наричаме тракийски и връзките с който са се осъществявали през един сравнително "тесен" район между Карпатите и Черно море. На изток от двуречието Прут/Днестър се е формирал в древността един мощен земеделски'център, който, благодарение на благоприятните климатични условия и високите добиви от зърнените култури, лозята и т.н. е привлякъл погледа и на елинските колонизатори. Ето защо и връзките на населението от спомена-

Карта 16

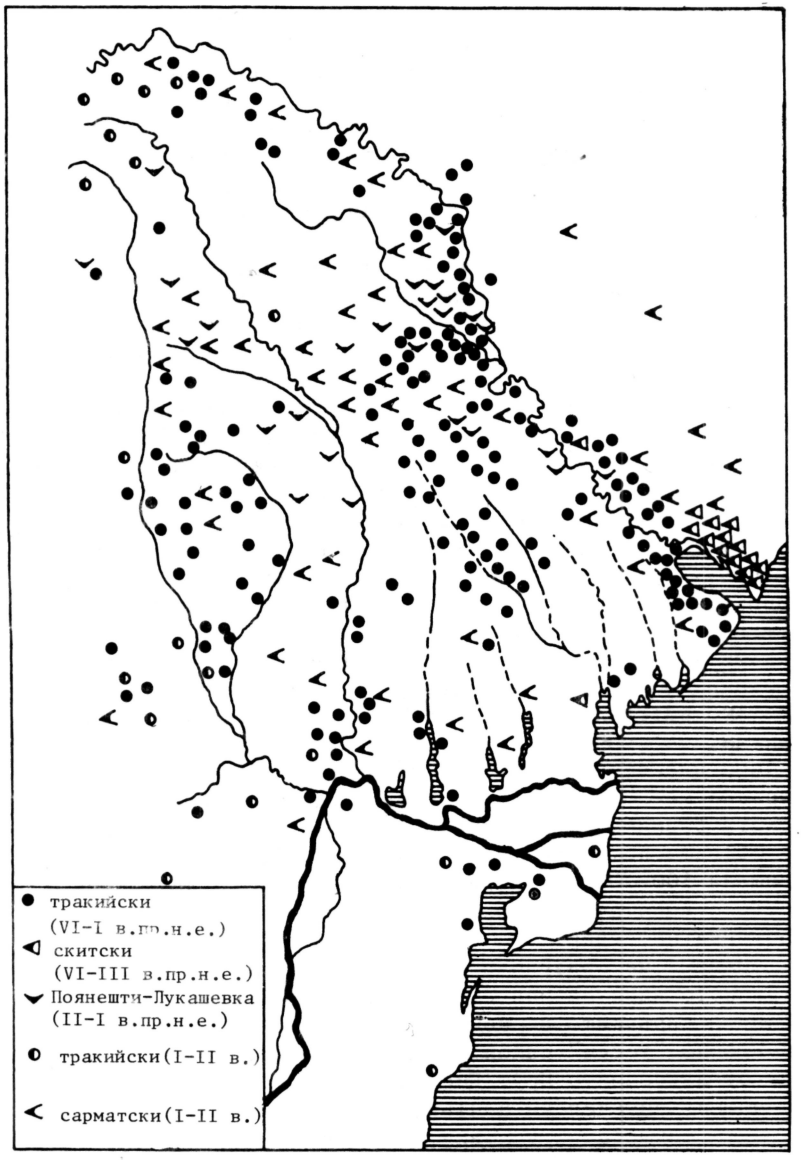

(По А.И.Мелюкова, 1969; И.Т.Никулицъ, 1977; М.А.Романовская, 1969; В.В.Седов, 1976).

Селища и паметници в земите между Днестър и Сирет/Дунав

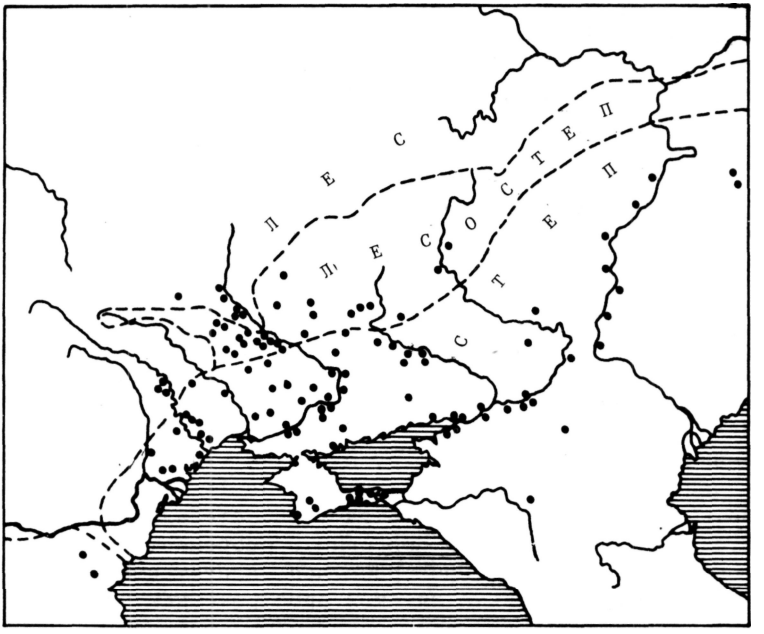

(По А.И.Тереножкин, 1976)

Разпространение на кимерийските паметници и вещи

тото двуречие очевидно са били насочени повече на изток, отколкото на югозапад. Затова и "тракийският халщат" в някои случаи се интерпретира като тракийски малко предпазливо. Но докато за началото на първата половина на I хил.пр.н.е. тракийските черти на разглеждания район са все пак доста силни, то към средата на хилядолетието тракийският характер на културата между Днепър и Днестър е силно разколебан; ако археологическите изследвания не подвеждат, то ясното тракийско присъствие (напр. според А.И. Мелюкова) достига до източния бряг на Днестър, където вече ясно се оформя селищната мрежа на скитите.

Без да навлизам в сложните проблеми на археологическата интерпретация на материалите от района, ще отбележа, че според И.Т. Никулицъ гетските паметници от IV-III в.пр.н.е. се разполагат върху територията на цяла Молдавия (карта 16) и че едва към края на III в.-началото на II в.пр.н.е. в тази единна етническа група настъпват значителни изменения, свързани с нахлуванията на бастарните, сарматите и келтите. Според В.Л. Лапушнян земите между Карпатите и Днестър били оби-

тавани от население, чиято принадлежност към тракийския етнически кръг особено ясно се очертава през IV—III в.пр.н.е. В същото време авторът разглежда главно паметниците от молдавския вариант на "тракийския халщат" и ранногетската култура в Карпато-днестровския район; за степния район той приема мнението на ония изследователи, които смятат, че тук земеделците били изместени от номадите-кимерийци, започнали своето движение под натиска на нахлуващите скити (карта 17).

От наблюденията върху изследванията, засягащи този район, могат да се извлекат няколко по-общи положения, които са валидни за цялата територия на Тракия. В късната бронзова епоха рамките на оня етнокултурен кръг, който по-късно ще наричаме тракийски, са обхващали значително по-голяма територия. В конкретния случай в нея са влизали и земите между Карпатите/долното течение на р. Дунав докъм р. Днепър, а и вероятно малко пò на изток. В началото на ранножелязната епоха тези рамки се стесняват, като след X в.пр.н.е. те не преминават по на изток от р. Днестър; тази източна граница се запазва в общи линии докъм края на III в. - началото на II в.пр.н.е. Една от причините за това стесняване на географските рамки изглежда са природните особености на земите на изток от р. Днестър. Пространствен аспект има и една друга причина - вероятно има някакъв пространствен предел на вътрешните етнокултурни и етнолингвистични взаимовръзки, зад които стремежът към едно етническо ядро е силно разколебан и податлив на външни влияния.

Прави силно впечатление в такъв смисъл обстоятелството, че докато р. Днестър е една сравнително стабилна граница (при цялата относителност на това понятие за разглежданото време), то не може да се каже същото за река Дунав - достатъчно е да си припомним сведението на Ариан за похода на Александър III, който нападнал гетски селища на север от реката (*Arr*. .Anab. I.3). И независимо от това, къде е било извършено преминаването - дали при устието или по на запад, то по-съществен е фактът, че Великата река не е била препятствие дори когато не е било построено съоръжение, както е в случая с персийската войска на Дарий. В този смисъл е показателно едно място у Страбон (VII. фрг.6): ..."През градовете Гортиния и Стоби има достъп към местностите, където тече Аксий, който затруднява прехода от Пеония в Македония, също както Пеней, който тече през Темпе, защитава Македония откъм Елада...". У античните автори има значителен обем сведения с такъв характер. Наблюденията върху тях говорят, че реката като природно явление не е била непреодолима. В същото време поради невъзможността на човека да контролира тази стихия,

която го е хранела, но го е и наказвала, реката е служела за означаване на гранични явления с различен характер - било племенно, било териториално разграничение. И въпреки че нашите сведения са от елинските автори (поради което бихме могли да мислим, че при траките това не е така), археологическата картина на гетския район между Прут и Днестър подсказва, че такава интерпретация на сведенията може да бъде отнесена и за траките.

Не бива обаче да се отминават и някои други обстоятелства, когато се интерпретират сведенията за ролята на реката. Преди всичко трябва да се има предвид, че по времето на Страбон етническата картина на Тракия, особено в нейните южни земи, е силно изменена в сравнение с тази от времето на Херодот например. Ако имаме предвид споменатия по-горе текст на Страбон, ще видим, че той позволява Македония да се локализира на югозапад от Аксий, докато на североизток и изток от него (пак според цитирания пасаж) Пеония достигала до Стримон.

Сведението отразява едно по-късно време, когато македоните вече са достигнали долното течение на Аксий. Казвам *вече*, тъй като според данните, които намираме у Херодот (VII, 123, 127), между Аксий и сливащите се тук Халиакмон и Лидия били разположени ботиеите; у Страбон ботиеите вече липсват (във въпросния пасаж), тъй като при своето териториално разширение македоните са завладели територията им и са излезли на западния бряг на Аксий.

Имаме, както се вижда, основание да смятаме подобно на Ив. Венедиков, че сведенията на по-късните автори имат повече етнополитически, отколкото чисто етнически характер. В такъв случай бихме могли отново да се върнем на въпроса, защо Истър тече през земите на гетите и не ги дели. Въпросът е дали наистина не ги дели. Отговорът вероятно трябва да търсим в твърдението на Ал. Фол, че името гети е сборно и се носи от племенни групи със свои династи и политически центрове. В такъв случай реката сигурно е служела като граница между отделни гетски племена.

* * *

Планината

За разлика от реката планината заема ясно място в стопанския живот на траките като суровинна база - напр. за добив на метали. Разбира се, не изпускам от очи и използуването като място за дърводобив и лов, но именно във връзка с металите и главно с добива на желязо планината заема полага-

емото се място. Едно от доказателствата за това твърдение е картата на селищата от неолита и енеолита, които по правило били разположени в равнинни места; факт е, че в Родопите има засега само едно селище (Ягодинска пещера, Смолянско) от енеолита и това е естествено. Настъпването на бронзовата епоха довежда до съществени разместванията сред населението в тракийските земи, продиктувани от две причини - търсене на рудни залежи и (главното за това време) развитието на скотовъдството в планинските и полупланинските райони. Второто голямо разместване, смята Ал. Фол, е свързано с въвеждането на желязото в масова употреба, което наложило и естествено довело до по-доброто опознаване на планинските масиви; за това свидетелствуват и укрепените места от средата на I хил. пр.н.е. и насетне, разположени на важни, пресичащи планините пътища. Очевидно е, че и тук е валидно казаното за реката - планината е била суров съсед на човека, но тя е била позната, почитана и използувана от него. Планината е била тясно свързана с религията на траките - достатъчно е да си припомним светилището на Пангей, светилището на бесите, светилищата при "Глухите камъни", край с. Овчево, Джебелско и др.под.

Интересни сведения за планината дава Тукидид. Когато говори за похода на Ситалк срещу Македония, той отбелязва, че тракийският цар преминал с войската си през планината Керкине, която била необитаема (*Thuc.* II, 98), и то по път, който пак той бил пробил по време на похода си срещу пеонитe. Това сведение е в контраст с думите на историка, когато говори за независимите мечоносци, които слезли от Родопите, т.е. Родопите били обитаеми за разлика от Керкине. Локализацията на Керкине е спорна поради малкото сведения. В най-общи линии локализацията на Х. Киперт я отъждествява с Беласица, докато авторите от по-ново време виждат в нея комплекс от планини - Огражден, Плачковица и Осоговска (тук вер. спада и днешното име на с. Коркина, Кюстендилски окръг). Която и локализация да приемем, сведението за необитаемост изглежда малко странно; в този смисъл то подхожда повече за Беласица, но пък противоречи донякъде на останалите данни. Очевидно трябва да разбираме тази "необитаемост" повече в контекста на граница между пеоните от едната страна и синтите и медите - от другата, още повече че в района е засвидетелствуван по археологически път активен поселищен живот.

Можем ли да намерим примери за влияние на планината върху етнополитическото развитие? Отговорът предполага едно по-разширено отклонение.

През 1958 г. Вл. Георгиев, като анализира географското разпределение на селищните имена, създаде тезата за два от-

Карта 18

(По С. Моринц, 1978)

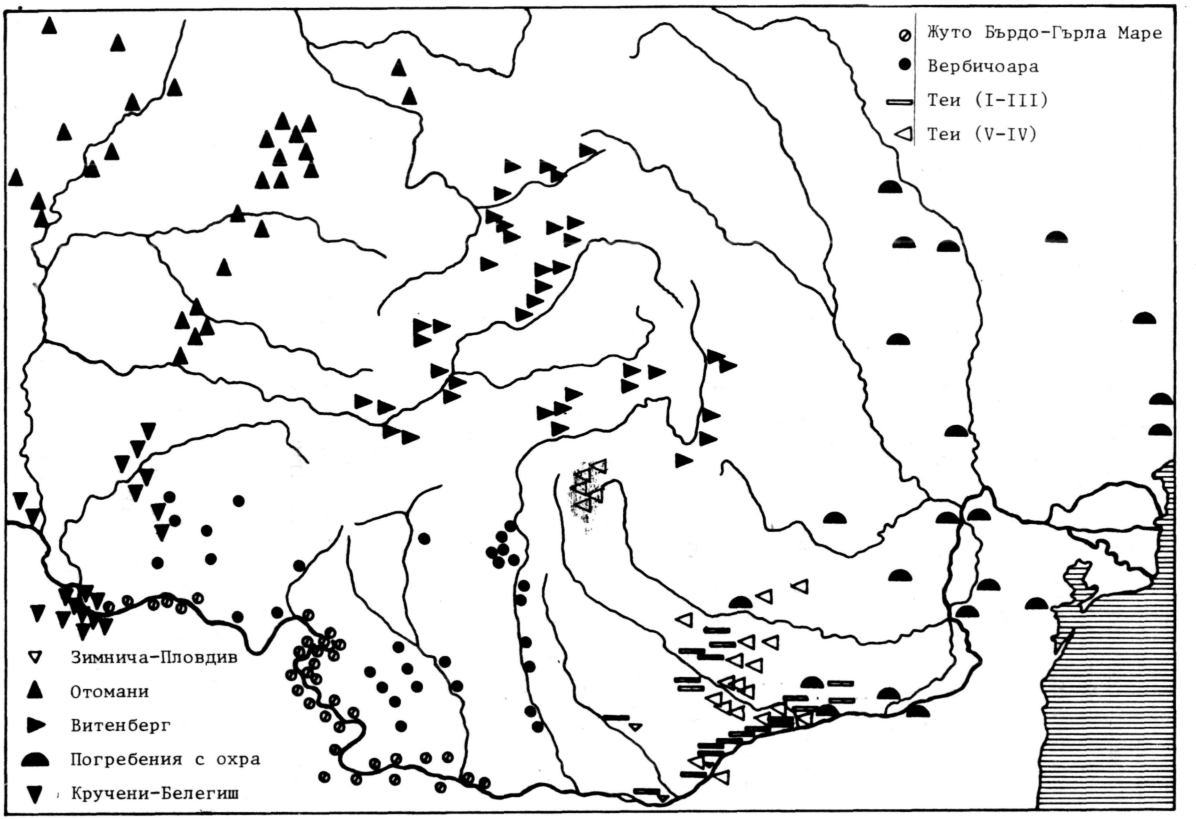

Северните балкански земи от началото на бронзовата до началото на желязната епоха

делни, макар и близко сродни, езика. Съгласно приложената карта имената очертават един значителен географски район, който обхваща различни по своята географска характеристика области - Долнодунавската низина, Карпатите, речни долини и планинските образувания в карпатската дъга; при това местните имена на север показват значително по-малко разнообразие, отколкото на юг от Балкана. Тази относително хомогенна картина на езиковите данни контрастира с данните на археологията, които показват значително разнообразие на културните комплекси, особено за края на бронзовата и началото на желязната епоха. В известен смисъл покритие на данните на археологията с данните на античните автори може да се види, ако сблъсъкът на Александър III с гетите на север от Дунав е станал някъде около о. Белене, който идентифицирах по-рано с о. Певка. Така гетите ще се разполагат, както смята Ал. Фол, на запад до двуречието Олт/Жиу, което съвпада с общото разпространение на археологическите култури в района (тук карта 18); впрочем това разпространение достига споменатата граница още през енеолита и съвпада с далеч по-късната ятова граница Както е известно, трибалите заемали земите на изток до долното течение на р. Искър, т.е. отново до същата меридионална граница.

Към това отклонение от основната тема трябва да добавя още нещо. Може да се забележи, че земите на север от Стара планина показват известна хомогенност само в още един случай - по времето на Буребиста, който, според Р. Вулпе, М. Макря, Й. Кришан и др. изследователи, около средата на I в.пр.н.е. подчинява територията от Черно море до Словакия. Тази хомогенност обаче е нарушена по времето на Децебал (тук карта № 19), за да се стигне до границите на най-ранната провинция Дакия от времето на Траян (тук карта 19).

Целта на това отклонение трябва да се търси в различни посоки. Най-напред в развитието на района можем да видим няколко локални групи - около ятовата граница, в дъгата на Карпатите и т.н., което в някои случаи съвпада с данните на античните автори. На второ място, очевидно е, че обединението на земите и населението на север от Стара планина/Дунав е политическо и е вторично явление спрямо етническата консолидация в тези земи. Политическото обединение е засегнало племенните групи, включени в два по-общи етнонима - гети и даки. Дали те са били родствени преди това обединяване, или литературната традиция е извела родството им поради по-късното политическо обединение, е трудно да се каже. Ако се съди по материалната култура, може да се направи известно разграничение, въпреки че напоследък И.Т. Никулицъ ги обедини в

Карта 19

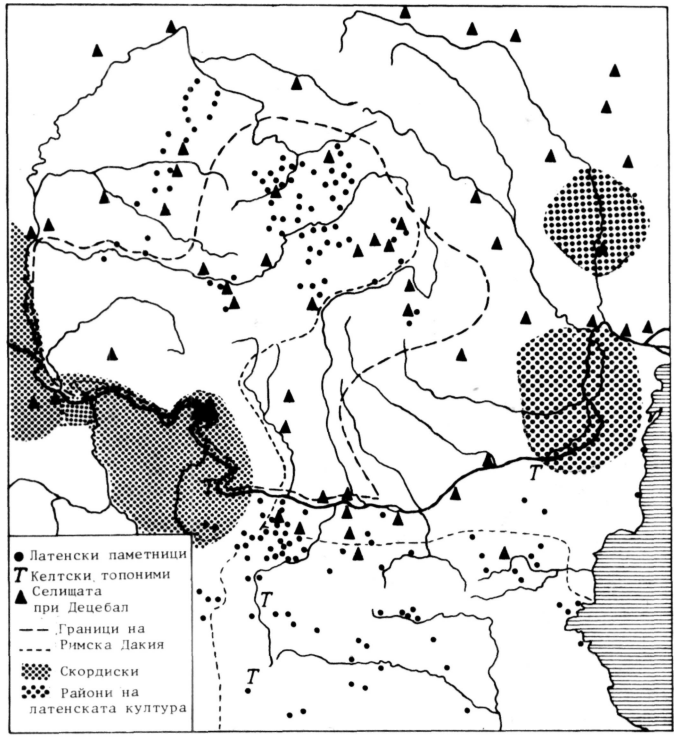

(По Й.Кришан, 1977; М.Домардски, 1984; Дикционар, 1976)

Келтите и северните балкански земи от Буребиста до III в.

отделен тракийски етнос (?). Но не е случайно, че югоизточната граница на провинция Дакия минава по р. Жиу т.е. там, където и археологически, и исторически достигат на запад гетите. Археологическите проучвания в земите, включени в провинция Дакия, показват, че наред с ония елементи, които са близки или подобни с елементи от тракийската материална култура, съществуват множество черти, които отличават двата района един от друг така, както биха могли да се различат трибалските от одриските.

Топонимията показва, че в разглеждания район повсеместно е разпространена съставката *-дава*. Тук правят впечатление

Карта ZU

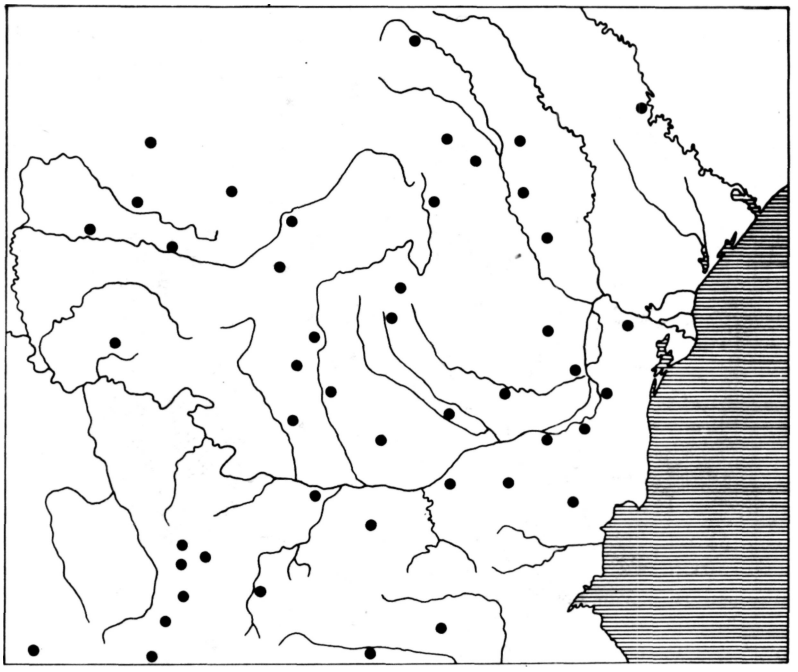

По Вл. Георгиев, 1960; Св. Янакиева, 1981)

Карта на селищата с именната съставка *-дава/-дева*

няколко неща. Най-напред сравнително късната поява на имената с тази съставка в писмените извори - според Св. Янакиева най-ранните са от II—I в.пр.н.е. На второ място трябва да се отбележи, че една сравнително голяма част от тези имена не са локализирани, което прави трудно археологическото им сравняване. На трето място следва да поставя наблюдението, че на север от Стара планина имената със съставката *-дава* формират три района - между Сирет и Днестър, между Черно море и Карпатите и третият - в дъгата на Карпатите. Ще оставя настрана тези имена, които са между Сирет и Днестър, а за останалите ще отбележа, че от южната група най-западно е разположено селището Пелендова, около Крайова (при р. Жиу). Още по на запад-северозапад е поставено името Арцидава (лок. при р. Караш, община Върждия, близо до румъно-югославската граница). Тъй като това име е географски ясно отделено от южната група, то очевидно принадлежи на карпатската група имена, която е добре отделена от южната група от веригата на Карпатите, достигаща до 2500 м надморска височина (карта 20).

Известно е, че политическият и административен център

на дакийските царе се е намирал именно в карпатската дъга, в планинския район Мунции Оръштией и можем да мислим, че и основното ядро на даките се е разполагало в този район; това е довело и до очертаването на границите на провинция Дакия. Всичко това може да ни позволи да виждаме в имената от южната група едно късно явление, резултат от обединителната политика на дакийските царе. Археологическите проучвания на М. Бабеш, Р. Вулпе, Г. Флореску, Д. Тудор и др. показват, че при повечето от селищата, идентифицирани със съобщените имена със съставка *-дава/-дева*, ясно могат да се различат два културни пласта, по-късният от които е от края на III - началото на II в.пр.н.е., което съвпада с появата им в изворите.

Съвпадението на няколко и различни по характер данни за района е в подкрепа на работната хипотеза, че "дако-гети" е всъщност едно политическо обединение на две относително самостоятелни племенни групи. Пред надвисващата опасност на римското настъпление в тези земи дакийските царе имали нужда, както казва Р. Вулпе, да бъдат наблизо до бреговете на Дунав, за да могат да се намесват в борбите. Наличните данни обаче позволяват да се мисли, че идеята и първите стъпки към създаване на дакийската държава се отнасят към по-ранно време и са свързани с келтското присъствие в този район. От сборната карта (тук 19) и особено от данните за карпатската дъга се вижда ясното присъствие на келти тъкмо в района на ранната територия на дакийската държава. Тук, главно според Й. Кришан, е протичал процесът на симбиоза между даки и келти, намерила ясно отражение в поселищната система и материалната култура, а според Ч. Погирк и в езика, макар че Д. Берчу отрича ролята на келтите. Очевидно е, че районът показва колебания откъм етническата си принадлежност - в по-ранния период той принадлежи към тракийския кръг, докато през ранножелязната епоха, макар и да показва все още такива признаци, в материалната култура, по мнението на С. Моринц, М. Гума и др., се намесват и елементи от други етнически култури (напр. илирийски).

Нахлуването на келтите в този район очевидно е довело до завладяването на дакийски земи и затова не е случайно, че първите походи на Буребиста са на запад и югозапад - срещу боите и тавриските, а по-късно и срещу Македония. На пътя на тези походи е и най-ранното име - Десудава, път, свързващ, според З. Георгиев и Я. Фогел, южните и северните балкански райони; очевидно по същото трасе римските легиони са прогонили даките зад Дунава (*Florus* I, 39, 6).

* * *

Всичко казано ми позволява да формулирам три наблюдения,

1. Селищата от типа *-дава/-дева* започват да се изграждат вероятно във връзка с настъплението на римляните на Балканския п-в (и по-точно в Тракия), затова най-ранно засвидетелстваното селище от този тип се търси тук; това добре се съгласува с мнението на Св. Янакиева, че тези селища се разполагат предимно в равнинни или леко нагънати терени. Причина за това изглежда е характерът на римския военен строй, който позволявал ефективен бой в пресечена местност, но не и в планински условия.

2. От този район (най-общо на Десудава) този тип селища (и имена) се разпространява на север-североизток към същинска Дакия, като това разпространение вероятно ще очертае и пътя на римското настъпление. В района между Карпатите и Дунав/Стара планина селищата и имената се разпространяват като следствие от военно-политическото обединение на даки и гети.

3. В контекста на казаното дотук изпъква ролята на планината като най-добра среда за реализиране на идеята за образуване на държава, независимо от нейната първоначална форма. Като имаме предвид, че одриската държава вероятно е имала своето ядро в Странджа, то може да се направи известен паралел с държавата на Буребиста - първоначален военно-политически съюз, като защитна форма срещу заплахата от Рим, който съюз много бързо преминава в организирана държава. Очевидно външният подтик - келтското присъствие и римското настъпление, е довел до катализиране на процеса на вътрешното развитие на дакииското общество и до последния етап от това развитие - формирането на държавата.

* * *

Анализът дори само на тези два от най-важните географски фактори в междуетническите отношения позволява да се формулира една работна хипотеза като основа за по-нататъшни дирения в областта на отношението "човек/общество-природа".

Хипотезата има преди всичко пространствен аспект, доколкото всяко анализирано общество, всеки етнос заема определена територия, и има две страни - географска и социална. Географската страна създава представата за разнообразието на обитаваната територия - от степни и полустепни до силно пре-

сечени и високопланински терени с много междинни форми.

Социалната страна на отношението "човек/природа" разглежда развитието на обществото в известна зависимост от характера на географската среда, тъй като посоченото разнообразие на тази среда стимулира оформянето на локални човешки групи като части от едно относително цяло. В същото време наблюденията и анализите показват, че при ясно изразената локалност на етническите форми и развитието на траките съществува определен предел на вътрешните етнокултурни и етнолингвистични взаимовръзки, зад който стремежът към едно етническо ядро е силно разколебан и податлив на външни влияния.

3. Етнос и икономика

В теоретичната литература вече е изказано мнението, че икономическата общност не може да бъде в числото на основните признаци на етноса. В.И. Козлов смята, че "икономическите връзки сами по себе си определят само икономическата общност на хората, обусловена от класово-професионално и териториално разделение на труда". Авторът отбелязва по-нататък, че връзката между етническата и икономическата общност има опосредствуван характер - чрез общността на територията и свързаната с нея държавна общност; класическата икономическа общност, създаваща се с развитието на капиталистическия пазар, исторически се е формирала не вътре в етносите, а в държавата. Но отнесено към етносите от докапиталистическата епоха и специално към тези от разглежданото време, това заключение вероятно ще претърпи някои промени. Те се налагат от обстоятелството, че икономическите връзки в древността са играели сериозна роля за осъществяването на контакти от всякакъв характер. В този смисъл твърдението на Ю.В. Бромлей, че икономическите връзки и по-специално междуплеменният обмен не са играели съществена роля, понеже са имали епизодичен характер, е неточно. Като пример ще спомена известните и многократно цитирани многобройни серии от бронзови предмети, широко разпространени в късната бронзова епоха и безусловно предназначени за обмен. Но ако времето на късната бронзова епоха е доста късно за разглежданото явление, то какво да кажем за доказаното проникване на балканска мед и медни предмети през енеолита в земите далеч на североизток. За споменатото време това е изключително постижение, а връзките между отделните райони и племена в Тракия след VI в.пр.н.е.

са значително по-силни и по-активни.

Разбира се, икономическите връзки не могат да бъдат белег на етническата характеристика, тъй като са задължителни за всеки етнос. Но те създават в периода на формирането на етноса съществена предпоставка - активни контакти между човешките групи, изграждащи етноса - контакти, които съдействуват за активен езиков и културен обмен. И независимо от принадлежността на социално-икономическите явления към нивото на лабилните етнически елементи те участвуват в изграждането на нивото на стабилните етнокултурни елементи, както и в тяхното обогатяване. Тук ми се ще да напомня, че в последно време учените все повече клонят към извода, че тракийските племена по Черноморското крайбрежие са били активни участници в колонизационния процес; една от причините за тази активност (поне на някои места) очевидно е била осъзнатата необходимост от по-широк обмен с гръцките колонии. Трудно е да се мисли, че този обмен и икономически отношения са се осъществявали без културни взаимодействиями археологическите проучвания дават добра възможност да се види как в колониите навлизат представителите на местното население.

И така, виждаме, че след изграждането на основната етническа структура икономическите връзки и отношения не могат да бъдат в числото на характерните етнически признаци просто защото са задължителни. Те играят активна, макар и опосредствена, роля в периода на развитието на етноида посредством територията и разделението на производствените дейности, а по-късно - посредством създаващата се възможност за езиков и културен обмен. Не на последно място трябва да бъде подставено и въздействието на икономиката върху формирането на богатата върхушка и оттук - създаване на възможността за натрупване на военна мощ, свързана с политическите претенции на отделните владетели.

Макар и опосредствувано, по-динамичните социално-икономически отношения оказват известно влияние върху етническата характеристика, но това влияние се проявява с известно забавяне. Така например откриването на желязото е свързано с разместванията на сравнително големи части от населението, което допринася за неговото "амалгамиране". Не по-лош пример могат да бъдат миграциите, които - често породени от социално-икономически промени - вливат другоетнични групи в тракийската среда. Друг е въпросът, какво влияние оказват вливащите се групи върху приемащия ги етноид.

Показателно е вливането на келтски етнически групи в тракийския етноид. Понеже за това ще стане дума по-нататък, тук ще спомена, че освен заимствуване в материалната култура

и някои по-слаби следи в религията не можем да открием сериозно влияние върху етническата характеристика. Обяснението изглежда е, че тракийският етноид е изградил вече по-голямата част от стабилните си етнически белези. Нещо повече, виждаме как келтските следи постепенно избледняват, което показва, че всъщност влиянието е обратно - върху етническата характеристика на келтските групи.

В духа на казаното дотук за икономическата общност, връзки и отношения следва да се зададе един съществен въпрос: можем ли да говорим за създаване (или поне за начало на такова създаване) на икономическа общност в тракийските земи след формирането на Одриската държава и останалите тракийски държавни образувания? Въпросът всъщност произтича от мненията в теоретичната литература. Засега аналитично изследване на икономиката на древна Тракия не е правено, а данните са разхвърляни в съчиненията с различен характер.

Известно е, че идеята за обединение на Одриската държава с останалите държавни образувания е била узряла у одриските царе и опити за нейното осъществяване са били правени. Доказателство за това Ал. Фол вижда в характера и смисъла на тракийските фиали с надписи от Враца, Александрово (Ловешко) и Аджигьол от първата половина на IV в.пр.н.е. Напоследък тезата беше добре защитена и от Иван Маразов. Смисъла на това обединяване авторите виждат в създаването на стабилен тил на Одриската държава от север при реализирането на военни и политически акции на юг. Следователно засега нямаме основание да смятаме, че целта е била създаване на обща икономическа система в Тракия. Такава система обаче е била близка и реална перспектива за обединяване на политическите организми в Тракия, още повече че предпоставки за това са съществували. Те се откриват в засиления обмен между отделните части на древна Тракия, активно действащите пътни връзки между отделните райони; подобни предпоставки могат да се видят и през призмата на общите за големи територии в Тракия елементи на материалната култура в цялата и съвкупност - производствени суровинни центрове.

Можем да направим извода, че въз основа на засега известните ни данни не може да се говори за изграждането на обща за древна Тракия икономическа система; бихме могли да говорим само за еднакви по характер икономически и социални връзки и отношения по цялата територия. Едва с настаняването на римляните тук се виждат елементи на икономическа общност.

Условия за навлизането на римските парични знаци в Тракия се създават от силната политическа нестабилност и от по-

степенното настаняване на римляните в Македония, Гърция и Мала Азия. Но римските монети не са първите, които стават основен знак. През I в.пр.н.е. римският денар променя пъстротата (термин на Й. Юрукова) в монетната циркулация в Тракия. Промяната на монетната единица отразява политическата раздробеност, настъпила в Тракия, и стремежа на повечето от династите, настроени сепаратистично, да водят самостоятелна политическа игра с Рим и съседните владетели. Резултатът от всичко това е ликвидирането на тенденциите за обединяване, развивали се в по-ранния период. Крачката към пълното етническо обединяване не е направена. Така тракийският етнос навлиза в третия голям период, който започва с първите сблъсъци с Рим.

* * *

Периодът на римското завладяване на траките предлага богат материал за изследване на състоянието на етноида, тъй като събитията, които се разполагат във времето от първите контакти до трайното настаняване на Рим в Тракия, дават възможност за сравнявания и типологически анализ на влиянието им върху него. Ако трябва дори само да изброя направленията, по които може да се прави този анализ, списъкът пак ще бъде дълъг: влияние върху икономическото развитие, постепенно разрушаване или подчиняване на политическите структури, изменение на териториалните очертания на административните и държавните образувания, въвеждането на нов административен и правен ред, промени в сферата на културата - въвеждането на официален език, нови религиозни елементи и иконография, нови елементи в строителството и архитектурата, в организацията на селското стопанство и занаятчийството и т.н.

Големината на този непълен списък и различната степен на важност спрямо влиянието върху етноса на отделните елементи на тази масирана атака ме карат да подбера само ония проблеми, които имат съществено значение за анализа. При такъв подход четири проблема се очертават като най-съществени:

- борбата за завладяване на Тракия и траките
- подчиняването и изменянето на политико-административните структури
- включването на Тракия в икономическата общност на Рим
- романизацията.

Струва ми се, че подборът не се нуждае от допълнителна аргументация, затова съобразно темата на анализа тук ще се спра на третия проблем.

По-горе се опитах да покажа, че макар и косвено, създаването и наличието на икономическа общност в пределите на един етнос играе значителна роля, като тази роля преминава през различни етапи в зависимост от развитието и състоянието

на етноида. В най-общи линии може да се каже, че икономическата общност чрез общност на територията, разпределението на видовете производство и формите на неговата реализация и обмен допринася за опознаване и сплотяване на населението, формиращо даден етнос. Този тип икономическа общност няма ясно очертани граници, променливи са и формите на нейната изява.

След създаването и затвърдяването на стабилните етнически белези ролята на икономическата общност за развитието на етноса намалява, тъй като той встъпва в период на формиране на етноразличителните белези от второто (лабилното) ниво в етническата характеристика. И тъй като икономическата общност е характерна за всяка група хора независимо от етническата им принадлежност, то в случая тя няма особена етноразличителна стойност. Следователно трябва да правим разлика между стойността на икономическата общност за състоянието на етноса и етноразличителната и стойност.

При съпоставяне на картината в Тракия с теоретичните постановки в марксистката историография можем да приемем, че в държавните образувания в тракийските земи е било положено началото на изграждане на икономически общности, но без те да надхвърлят рамките на тези етносоциални организми.

Завладяването на Балканите и Тракия постепенно създава условия за унифициране на някои явления в икономическата общност. Преди всичко римският републикански денар постепенно измества действуващите дотогава парични знаци. Според някои учени Рим е запазил за известно време дейността и характера на монетите, сечени в някои гръцки градове и в Македония. Постепенно тези монетарници променили типовете монети и така с течение на времето се утвърдил един общ паричен номинал. Прегледът на монетните съкровища и проблемите около тях, направен от Ив. Тодоров показва, че проникването на римските парични знаци в Тракия започва през II в.пр.н., когато всъщност се извършва преустройство на икономическата структура на Римската република и от натурално стопанство се преминава към парично-стоково, основано на по-производителния тогава робски труд. Очевидно стоково-паричните отношения не са били непознати на Балакните, за да може Рим да наложи републиканския денар като основна разменна единица, като при това успява да измести такива традиционни търговски партньори на траките като гръцките градове-колонии. Но ако навлизането на римските парични знаци е ставало главно по пътя на търговския обмен, то според Б. Геров и Ал. Фол Тракия влиза в икономическата система на Рим със земеделието, на което се е градяла икономическата мощ на тракийската племенна аристо-

крация, а вероятно и на по-големите тракийски светилища.

Икономическата история на древна Тракия все още не е написана. Но ако за земеделието все пак има отделни изследвания, то за скотовъдството може да се каже, че няма написан нито ред. Не става дума за отделни споменавания, а за аналитично разглеждане на проблема. Изследването тук няма за цел да запълни тази празнина, а само да припомни, че един от съществените елементи на стопанския живот в Тракия остава съвсем непознат. В същото време тази проблематика е многопосочна. От една страна, тя ни връща към анализа на етническата картина и ни припомня, че скотовъдството е можело да се превърне в характерен белег на населението в тракийските земи по два възможни пътя - чрез преминаване на местното население към активно скотовъдство или чрез катализиране на този процес от новодошло степно население, номадско по характер, В такава постановка скотовъдството ни свързва и с въпросите за и.е. население и неговото формиране на една огромна територия, и за т.нар. конни народи, последният от които в светлината на историческата етнография на ранната българска народност има съществено значение.

В тези особености можем да видим още един белег на близостта между Тракия и Мала Азия и на разликите между Тракия и Гърция. Впрочем тази разлика присъствува и в текстовете на античните автори от всички епохи и не е случайна представата за Тракия като страна на табуните коне, стадата овце и друг добитък. Тази представа придобива плът и образ в римската епоха и синтезира в себе си безмълвното величие на един народ, изживяващ последните си столетия.

Може да се каже, че в икономическата общност на Рим Тракия навлиза не само със земеделието, но и със скотовъдството, а занаятчийството е заемало по-малък дял. И понеже имаме доста данни както за земеделието, така и за скотовъдството, ще ми се да обърна внимание на един факт, който е известен, но като че ли е гледан повече от археологически ъгъл. Това е въпросът за конете в погребенията на богатите траки. Явлението е анализирано и описано от археологическа гледна точка в детайли. Редно е обаче да се запитаме дали това явление не съдържа и етнически смисъл. Би могло да се възрази, че конни погребения можем да срещнем и при скитите, и при други народи. Но при погребенията в Тракия има някои особености, които трябва да бъдат отбелязани. Преди всичко през епохата преди идването на римляните в погребенията се намират според Ив. Венедиков предимно ездитни коне, богато украсени. През римската епоха широко е разпространен обичаят да бъдат включвани в погребенията на знатни траки заедно с конете и коле

сници, обичай, който изглежда има своите корени също в предримската епоха. Едва ли ще бъде нещо ново, ако кажа, че конят е играел особена роля в живота на траките, но ролята му може да се разглежда както от гледна точка на стопанството, така и като съставна част от културата на траките. Ако в Елада едва след гръко-персийските войни се замислили за овладяването на ездата, то в Тракия ездитният кон вече е имал своя история от дълги столетия. Затова у Омир става дума преди всичко за колесници и коне, впрягани в колесници, тъй като за елинския свят ездитният кон не е бил обичайно явление, както за съседните "варварски" народи. Съпоставено с дългата история на отглеждането и употребата на коня от траките, всичко това позволява по-внимателно да се вгледаме в твърдението на Ф. Пецас, според когото Тракийският конник като канонизирано изображение се е появил в македонските земи. Но и в тези земи традициите в коневъдството са по-слаби и по-късни спрямо Тракия.

Тези разсъждения, както и достигнатото от изследвачите в последните десетилетия по въпросите за контактите и връзките на Тракия в различните области на културата и езика, позволяват и тук да търсим пътища в друга посока. Тези пътища ще ни отведат още един път към въпроса за и.е.. народи и по-специално към конните народи. Причините за такава постановка се крият както в солидните контакти със скитите, така и в здравите връзки с индо-иранския свят. Между тези връзки особено впечатление прави паралелът с мястото, което е заемал белият кон както при персите, така и при траките. Ив.Маразов достига до извода, че Тракия, Мала Азия, Иран и Скития са били части от една културно-историческа общност, в която близките по тип и характер социално-икономически условия са създавали обща база за културен обмен. Това подкрепя тезата за съществуването на оня голям културно-исторически район, в който се е формирала и.е. общност. Приведеният по-горе паралел с белия кон ме изкушава да спомена за българската легенда, според която, когато се появи бял елен, или държава ще се разсипе, или цар ще умре.

Още няколко думи за Тракийския конник и неговото изображение. В едно по-ранно изследване Ал. Фол формулира идеята за многопластовото съдържание на изображенията на Тракийския конник. "Дешифрирането" на информацията, кодирана в тези изображения, несъмнено ще покаже тракийската същност на Конника; тази сигурност се подхранва най-вече от извода, че едно е да се извършва промяна на стабилните елементи на етническата култура, а друго - да се "вмести" етнически определено съдържание в заета иконографска формула. От друга

страна, Ив. Маразов смята, че в своя стремеж да завладеят един пазар елинските работилници и майстори, изработващи и оброчни плочки, е трябвало да се съобразяват с изискванията на клиентите си; известно е, че не конюнктурни съображения са движели античното и специално гръцкото производство.

За да не бъде много дълго отклонението, нека се върнем към зададения въпрос: има ли етнически смисъл в погребенията с коне и коне с колесници? Отговорът е положителен, но изисква допълнителни съображения. Ако разглеждаме в светлината на етническия анализ едно погребение с коне от предримската епоха, може да ни се стори, че няма особени трудности при определянето на етническата принадлежност на погребания. Това е отчасти вярно, защото, когато погребението е разположено в периферни за тракийския етнически масив земи,трудностите са налице. Очевидно в такива случаи трябва да се вземат предвид не толкова и не само фактът на погребение с кон, колкото целият комплекс - логребални дарове, обред и т.н. С други думи, анализирането и формулирането на етническите особености на погребението, а не наличието на стабилни етнокултурни елементи, е главното в тези случаи.

По-различен е случаят, когато трябва да се анализира етническият характер на едно погребение от римската епоха. Тук вече наличието на кон в могилата на погребания само по себе си е показателно за етническата му принадлежност. В този смисъл е прав Д. Николов, според когото много от богатите траки са живеели в градовете, но са били погребвани в могили край своите имения. Иначе казано, за предримската епоха е необходимо да се прави сравнителен анализ между етноси от еднакъв тип, израснали на близка или обща основа, т.е. анализ на етническите особености. За римската епоха анализът се прави между етноси от различен тип и възможностите за сравнение са значително по-големи, тъй като в Тракия присъстват ясно изразени елементи на други етнически дадености - италийска, малоазийска и т.н.

В светлината на разглеждания проблем - включването на Тракия в икономическата система на Рим - въпросът за мястото на скотовъдството остава твърде неясен. Преди всичко не е ясна стопанската форма за организация на скотовъдството. Занимавайки се с въпросите на земеделието в римска Тракия Д. Николов смята, че в тракийските земи са съществували внушителен брой вили - повече от 1000 - с преобладаващо земевладение, но той не се спира на съотношението земеделие/скотовъдство. А известно е, че Тракия е изнасяла освен земеделски и животински продукти.

Не ще и съмнение, че скотовъдството е било съсредоточено главно в планинските и полупланинските райони, където условията за паша на добитък са били най-добри. Някои учени, напр. К. Влахов, смятат, че много от запазените тракийски селищни названия и топоними въобще се свързани със скотовъдството. Колкото и спорни да са повечето от предложените дешифровки, вероятно някаква част от имената имат отношение към стопанската дейност и в частност към скотовъдството. В последните години все по-уверено се приема, че скотовъдството в планинските райони е имало "каракачански" характер; това вероятно трябва да бъде отнесено най-вече към овцевъдството, без да бъде изключвано развитието на този стопански клон и в самите селища. Но отсъствието на дебелослойни селища в планините ме кара да смятам, че по-разпространен е бил първият тип.

В заключение трябва да кажа, че очевидно с настаняването на Рим в Тракия произвеждането за пазара излиза на преден план в стопанството и това определя и характера на икономиката. Съвсем естествено в първите десетилетия след постепенното покоряване на траките икономическата мощ на тракийските владетели и първенци силно е намаляла. Известно е например, че най-голямата площ земя, която е можело да се владее, е била 200 югера; възможно е да са съществували някакви ограничения и в скотовъдството. Постепенно обаче, мисля, че именно поради произвеждането за пазара в Тракия се появяват богати представители на тракийската върхушка, чиито права са запазени от Рим. Археологическите разкопки на могилните погребения разкриват реалното съществуване на такава върхушка, притежавала значително богатство. Ще видим по-късно как тази нараснала икономическа мощ (особено през II-III в.) позволява да се изяви открито наличието на етническо съзнание у траките

4. Етнос и култура

Разглеждането на ролята на културата в етническите процеси е задължително, макар че в нашия случай това е най-трудният проблем - труден, тъй като значителна част от културните явления в Тракия все още се нуждаят от изясняване. Въпреки това той е включен тук, защото два съществени момента от културното развитие на тракийското общество са в напреднала фаза на проучванията и могат да послужат за основа на анализа. Става дума за елинизацията и романизацията на

древна Тракия. В сравнение с целия период, за който се отнася анализът, избраните културни явления обхващат кратко време, но тъкмо в тях бихме могли да видим някои от резултатите от ролята на културата в етногенетичните процеси.

Ако имаме предвид елинизацията, то за времето, което ни интересува, може да се каже, че двете етнически групи вече са се раздалечили значително. Тук бихме могли да посочим категорични разлики както в материалната култура, така и в религиозното и психологическото преживяване у траките и гърците при възприемането на природните и социалните явления. Не може да не си припомним тук и съществуването на две нива на религиозния живот при траките - едното на аристокрацията и второто - на селяните-общинници, което е съвсем различно от религиозния живот в Гърция. Не на последно място трябва да се постави и ролята на писмеността и литературата при елините. Знае се, че писаното слово, предназначено за обществено четене или театрално пресъздаване, е изиграло ролята на катализатор на процеса, в който се изгражда етническото самочувствие и превъзходство над останалите народи, наричани отначало "варвари" поради говоренето на друг език, или, както смята Ал. Фол, поради неживеенето в полиси.

Известно е, че междуплеменните и междуетническите граници в древността са силно размити, такива са те сигурно и в сферата на културните явления. Особено ясно тази размитост се чувствува в районите около гръцките градове-колонии, там, където и траките, и елините са можели да правят съпоставки. Такива съпоставки естествено са били правени на основата на целия опит, натрупан и предаден на всеки член на дадения етнос в хода на неговото (на индивида) формиране. При хората от по-ранните епохи натрупването и предаването на етническата информация е играело значително по-важна роля, тъй като чрез това се е постигало запазване и възпроизвеждане на рода, на племето. Погледнати под такъв ъгъл, контактите между представителите на двете етнически групи им дават възможност както за разграничаване, така и за естествено взаимодействие и обогатяване.

Един характерен пример за илюстрация на казаното може да бъде този с етническата принадлежност на пеоните. В зависимост от това, коя политическа сила в района е била по-голяма, пеоните попадали под едно или друго влияние. При това те са влизали в активен културен обмен както с илирите, така и с елините, независимо че изграждането на техните стабилни етнодиференциращи белези е по-тясно свързано с това на тракийския етнос; да си припомним само, че пеоните почитали Хелиос във формата на диск върху прът (и като сравнение -

слънчевите дискове от Тракия), докато едно от главните божества у илирите била змията. Виждаме как се различават представителите на двата етноса по един от стабилните етнодиференциращи белези - религията.

Мисля, че не тук е мястото да се разсъждава върху въпроса, какво е елинизация, защото върху него има изписани тонове статии, монографии и дисертации. Бих си позволил да кажа само, че дискусията няма да завърши скоро, защото елинизацията - като всеки подобен процес е свързана с промяна на етнокултурното съзнание. Подобна промяна вероятно трябва да се разглежда единствено като процес,при който на въздействие са подложени не само особеностите на етническата характеристика, но и стабилните елементи. Доколкото това трябва да се осъществи при етнически образувания с изградена система от стабилни елементи, задължително е да присъствува действена институция, която да осигури продължителния процес на изменението на тези стабилни елементи и в крайна сметка - на цялото етнокултурно съзнание. Всичко останало би могло да бъде обяснено с отворената система на културното взаимодействие и заимствуване - характерен белег на потенциалните възможности на един етнос да търси, възприема и творчески пресъздава нови, по-прогресивни елементи и форми на развитие, без да променя етническото си съзнание.

Какъвто и да бъде отговорът на въпроса за действената институция, бих могъл да напомня, че дори построеният по елинистически образец Севтополис всъщност е едно творческо пресъздаване на първообраза заради укрепения ъгъл, носещ идеята за тюрзиса на тракийския владетел; това е, струва ми се, стабилният етнически елемент на елинистическия като градоустройство Севтополис.

Допълнително основание и подкрепа на твърдението, че елинизацията не оказва съществено влияние върху етническото съзнание на траките, ни дава религията. Изследванията през последните години ясно разкриват същността на това преплитане на тракийското съдържание с гръцка иконография в изображенията на едно или друго божество; конкретни примери едва ли са нужни, тъй като са станали вече тривиални. Въз основа на резултатите от изследванията вече става възможно да се отдели външната "заета" схема на изображение от многопластовото, често потвърдено и с тракийски епитети божеско съдържание.

За да завърша, ще, припомня една мисъл, отдавна изречена от Г. Кацаров, който всъщност много просто и ясно е казал същото: "...колонизаторската дейност на македонските царе в Тракия не е попречила на многобройното тракийско население..

да си живее по стария начин в своите села." Редно е тогава да се запитаме можем ли да прилагаме схемата на елинистическото типологизиране на процесите и явленията в Тракия, след като елинизацията е засегнала само една тънка прослойка от тракийското общество, без да предизвиква промени в етническото съзнание? Едва ли.

* * *

Вглеждането в проблемите на анализа на развитието на тракийския етнос не може да отмине този за романизацията. Но сега трябва да се пристъпва към него само от принципиална гледна точка, тъй като в тази област е извършено много и ще не ще, човек затъва в морето от по-малки или по-големи частни въпроси.

В по-ранните изследвания авторите приемаха почти пълна романизация на тракийските земи, като изтъкваха на преден план използуването на латински език, изграждането на градска и пътна мрежа, въвеждането на римска система на управление и т.н. По-късно, с дефинирането на т.нар. "варварска периферия" част от учените продължиха да защитават горната теза, докато друга част смятат, че процесът на романизация в отделните римски провинции е различен както по интензивност, така и по резултат и следователно терминът "романизация" трябва да се дефинира за всеки отделен случай съобразно обекта, към който се прилага.

При разглеждане на въпроса за романизацията на Тракия трябва да се имат предвид някои неща. Преди всичко това е обстоятелството, че огромните размери на римската империя практически не позволяват романизацията да се провежда с еднаква интензивност по цялата територия. При това изглежда, че най-силно са били въвлечени в този процес само част от завзетите територии - онези, които са били най-рано завоювани и са били най-близко до Италийския п-в или са имали важно значение за съществуването на римската държава. Най-силният аргумент ва поддържниците на тезата за романизацията на завоюваните земи е използуването на латински език. На този въпрос отговор, струва ми се, е даден - да, така е, но латинският език се е използувал главно в официалните надписи и канцеларската дейност; примери и анализ могат да бъдат намерени в изследванията на Г. Михайлов, Ал. Фол, Зл. Гочева и др. Не бихме могли да твърдим, че в тракийските села, в домашна обстановка траките са си служели с латински. Дори издигането на посветителни или други паметници с текстове на латински трудно може да служи като доказателство, защото в тези текстове личните имена на посветителите и епитетите на

божествата много често са тракийски; по-нататък ще стане дума за нарастването на процента на тракийските лични имена в надписите.

Известно е, че на север от Стара планина официален език е бил латинският, докато на юг - гръцкият. Неволно възниква въпросът - нима е възможно налагането на римската култура с посредничеството на гръцкия език? А ако тя все пак е била налагана чрез латински, то на траките са им били нужни добри познания по латински (за да възприемат предлаганата им култура) и поне прилични познания по гръцки (за да могат да се закрепят в администрацията или да се справят с проблемите си при контактите си с нея); тук не вземам предвид това, че в домашната, съседската и приятелската среда те са говорели на тракийски. Следва да прибавим и обстоятелството, че на юг от Балкана е имало доста много представители на други народности, предимно от Изтока. Една част от населението сигурно е имала определен, при това минимален обем от познания по латински, необходими за сравнително редките контакти с официалните органи на управлението. Сигурно е имало и отделни представители на местното население, които са владеели гръцки и латински, но те нито са били много, нито са можели да влияят на цялата маса население.

По-различно ще да е било положението на север от Стара планина. Тук римската власт е укрепена значително по-рано, а и наличието на голяма войнишка маса сигурно е изиграло своята роля. Времето на активно присъствие на римските войски в земите между Дунава и Балкана обаче е сравнително кратко поради преместването на северната граница на империята отвъд Дунава. С това вниманието на Рим към процеса на романизиране на граничните райони (и по този начин създаване на допълнителни предпоставки за укрепването им) се прехвърля върху Дакия, още повече поради интересите на Рим към Карпатите и равнината като суровинни бази. Затова и броят на надписите на латински от тези земи е многократно по-голям.

Обикновено при изследването на процеса на романизация се посочва, че в множество надписи посветителите носят латински имена, че много от селищата също носят латински названия. И много често се пропуска да се посочи, че наред с имената на Сексагинта Приета, Никополис ад Иструм, Марцианополис, Монтана и др.под. римляните назовават своите военни лагери с тракийски имена - Ескус, Нове, Дуросторум и т.н. Припомням тези известни неща, тъй като процесът се разглежда най-често съзнателно или не - под влияние или на римоцентристката позиция, или по инерция от натрупаната литература.

Да се говори, че романизиране на тракийското население не е имало, би било посягане върху историческата истина. Друг въпрос е обаче какво трябва да разбираме под понятието "романизация". Мисля, че за да има такъв процес с ясно изразен краен резултат, трябва да има засвидетелствувана коренна промяна на съзнанието на подложените на романизиране човешки индивиди. Това означава те да започнат да мислят с категориите и понятията на римляните, да възприемат и възпроизведат светоусещането и отношението към заобикалящото ги, характерни за римляните; наличният засега материал не дава възможност за такива изводи.

Вярно е, че траките възприемат от римляните новите строителни похвати, но планът на крепостите остава старият; вярно е, че траките издигат надписи на гръцки и латински, но след един първоначален период процентът на тракийските лични имена в надписите постепенно нараства; вярно е, че траките издигат посветителни надписи на божества, изобразени според гръцките и римските правила за изобразяване, но тези божества носят тракийски епитети, а много от тях продължават да се почитат в старите тракийски светилища при извори, скали и т.н. Струва ми се, че именно в това личи, че романизирането не е засегнало най-важното у траките - коренните им традиции, съзнанието за принадлежност към "нашия" народ. Благодарение на отворената структура и характер на тракийската културна система елинизацията и романизацията са давали богата храна за творческата лаборатория на тракийското мислене и действие.

В светлината на етническия анализ бихме могли да направим извода, че всъщност "елинизация" и "романизация" са понятия за външната черупка на процеси на културно взаимодействие между носителите на тракийската и елинистическата/римската култура. Тъкмо защото се извършва такъв процес, а не промяна на етнокултурното съзнание включените в Римската империя народи не се превръщат, както казва Р. Сайм, в "популус романус"; последният си остава само на Италийския п-в. Разбира се, не бива да се поставят двете явления на една плоскост и ако ги схващаме като взаимодействие, то разликата между елинизацията и романизацията бихме могли да видим в това, че първата се извършва чрез буферни (контактни) зони, докато втората - чрез пряк контакт между римската и тракийската култура.

Една от причините за неуспеха на елинизацията и романизацията в Тракия можем да потърсим в разликата между тях, от една страна, и тракийската култура, от друга. Спрямо нея двете културни системи могат да бъдат разглеждани като относително

единни, но и траките като етнос, и тяхната култура като система не са единни и не могат бързо и лесно да бъдат видоизменени по цялата територия, особено през елинистическата епоха. Типологизирането на държавните образувания в Тракия като етно-социални организми би ни позволило да сторим същото и по отношение на културата и езика в границите им. Трябва да кажа, че някои основания за това има - напр. обособеността на долменната култура би могла да служи като белег на един район със свои особености и в културата като цяло. Въпросът тук е доколко тези регионални, зонални особености имат обща основа и доколко те служат за основа на една изграждаща се общотракийска култура от по-високо ниво. Очевидно по време на процеса на елинизацията едни от тези райони, притежаващи свои особености, са били подложени на посилно въздействие, докато други - на по-слабо. Затова сигурно ще може да се направи карта на влиянието на елинистическата култура върху отделните райони на Тракия. Съвсем различно е положението с романизацията, тъй като в този случай, както беше казано по-горе, процесът засяга цялата територия еднакво, т.е. "крепостта" на тракийската култура се превзема "отвътре". Тази особеност на процеса наред с някои други характерни черти на тракийския етнос, напр. развития сепаратизъм, активния процес на етническото обособяване вътре в етно-социалните организми, не на последно място особеностите на римската политика спрямо покорените народи и др.под.,довеждат вместо до пълна романизация на Тракия до едно друго явление, за което ще стане дума малко по-долу.

Очевидно върху проблема за връзките и взаимодействието между културата и формирането на тракийския етнос има още много да се работи. Изследването на отделните страни от цялостната картина на културното развитие все- още не позволява да се правят по-широки изводи, но несъмнено това ще доведе до разкриването на нови аспекти в етнокултурната характеристика на траките.

5. Етнос и самосъзнание

Завладяването на Балканския п-в от Рим има съществено значение за местното население. Макар че то неведнъж е било подлагано на изпитанието да бъде под властта на чужд владетел или поне на опити за налагане на такава власт, случаят с присъствието на Рим е различен. Ако при опитите на персите, на келтите и на македоните да наложат властта си над тракий-

ските племена и двете страни са били на приблизително еднакво ниво на етническо развитие, народи от етноси, близки по тип, то в случая с Рим нещата трябва да се разглеждат на друга основа.

Преди всичко Рим настъпва в Тракия в момент, когато политическата система на държавните обединения в тракийските земи е изживяла своя апогей и не може да предложи някаква по-ясна перспектива. Мисля обаче, че някои наченки на такава перспективност все пак могат да се открият в развитието на политическата мисъл. Това може да се види в опитите на Котис и Керсеблепт да обединят различните образувания в по-голям политически и държавен организъм. Тези опити не биха могли да се основават само на желанието за формиране на по-сериозна политическа и военна сила без осъзнаването на две неща:

- че обединяването ще донесе създаването на по-големи икономически възможности, макар и само на върхушката

- че такова обединяване е възможно, защото населението на обединяващите се организми е родствено по език, религия и култура.

Сблъсъкът между Тракия и Рим е сблъсък между две различни военни, икономически и политически системи, при което всички военни и политически действия на Рим са насочени към задачата стопанството на завладените народи да бъде подчинено на нуждите на Рим. Затова и териториите, към които са насочени апетитите на империята, се разширяват непрекъснато, което в крайна сметка допринася за разпадането . Известно е, че срещу Тракия Рим използува обикновени и изпитани в практиката методи. Засиленият сепаратизъм, липсата на здрава ръка в управлението дори на Одриската държава и в нейните по-късни форми на съществуване са само част от "удобствата", създадени на римляните при техните действия срещу траките.

Не може да се отрече, че населението на Тракия води упорита борба с нашественика. Историята на тази борба е изпъстрена с ярки прояви на героизъм и различните и аспекти са достатъчно изследвани. Искам да подчертая само някои неща. Преди всичко прави впечатление разпокъсаността на племената, непосредствено застрашени от Рим, и пасивността на другите, които в този момент са далеч от огъня. Едва ли може да се мисли, че размерите на опасността не са били осъзнавани поне от част от тракийските владетели и затова тази тяхна пасивност остава още по-неясна. Бихме могли да предполагаме само, че са се надявали на непристъпността на тракийските крепости, на създаденото от миналите столетия мнение, че и римляните както персите и македоните ще минат, ограбят и заминат. И тъкмо тук е тяхната грешка, защото и персите, и келтите, и

македоните са имали същите или подобни на тези на траките цели. Разликите между тях и целите на Рим са много и големи, но ще спомена само някои от тях.

Един от феномените на Рим можем да видим във факта, че независимо от унищожаването на царската власт основните и прерогативи съвсем не са били унищожени, а напротив - наследени са от републиката и в действителност републиканските магистрати, както пише С.Л. Утченко, се оказват същото, каквото е бил преди тях царят. Целият път на развитие на Рим създава условия за едно своеобразно разположение на класовите сили в римското робовладелско общество. За разлика от Гърция в римското общество противоречията между двете основни класи са неимоверно по-големи, което поражда и характерни политически форми. Съвършено различни са и целите на икономическите и политическите начинания, които довеждат до натрупването на огромни средства в Рим. Като не забравяме и развитието на културата на Рим, тази кратка характеристика позволява да доловим бързо съществените разлики между римското и тракийското общество, военната, икономическата и политическата им структура. И може да се каже, че това всъщност е борба между два различни и по психология свята, между рационалния Рим и малко ирационалния тракийски свят, опитал се да слее в себе си небесното и подземното, за да роди песните на Орфей и Тамирис.

Не може да бъде отминат удивителният типологически паралел между упоритя сепаратизъм на тракийските владетели пред надвисналата реална опасност и сепаратизма на българските средновековни владетели пред лицето на османските турци. Очевидно заслужава да бъде извършен по-детайлен анализ на двете явления в сравнителен аспект.

За да не излизам от рамките на избраната тема, следва да бъде поставен важният въпрос - внася ли завладяването на Тракия от Рим етнически промени? Отговорът е положителен, но не еднозначен, което произтича от обстоятелството, че някои страни от явлението са повече, а други - по-малко изследвани.

Един от пътищата за внасяне на етнически промени е самото включване на Тракия в римската държавна и провинциална система, което създава възможност за културни и езикови контакти. Нахлуването на многобройна армия от всевъзможни търговци, самите произхождащи от различни етнически групи от огромната империя, постепенно започва да дава отражение върху културния живот. Не по-малка роля играе и засиленото движение в тракийските земи, улеснено от строежа на нови и удобни пътища, свързващи различните части на Тракия, както и Тракия с другите части на империята.

Друг от важните пътища на влияние върху културата на траките е навлизането на нови религиозни елементи в тракийските земи. Тук като че ли най-голямо място заемат източните култове, дошли в Тракия заедно с вълната от търговци и занаятчии от източните провинции. Изследванията на М. Тачева-Хитова върху този проблем показаха например, че в посветителните надписи на египетски божества "липсват тракийски имена сред посветителите. Имената са гръцки, много рядко романизирани; трудно е да се съди дали култът е практикуван от натурализираните елини в тракийските понтийски градове, от преселниците от Мала Азия или от египетски търговци и моряци... Както за елинистическата, така и за последвалата я епоха личи пълната резервираност на тракийското население в разглеждания ареал по отношение на египетските култове".

Разбира се, ние познаваме паметници от Тракия, от които личи изповядването на различни по произход култове, известни са и малобройни примери на траки - активни участници в тези култове. Всичко това обаче не позволява да се смята, че тези култове са се превърнали в активна част на тракийската култова практика, а там, където сме уверени, че даденото божество е било широко възприето, всички изследвания достигат до извода за наличието на синкретизъм. С други думи, в религиозното мислене на траките не настъпва рязка промяна.

Тук сигурно е моментът да се върна към казаното за възможностите на тракийския етнос творчески да преработва заетото от други народи и да го осмисля на основата на натрупания културен опит. Като типологически пример на подобно явление ще спомена разглеждания от М. Тачева-Хитова паметник от Маронея. В коментара към него авторката привежда мнението на Й. Гранжан, според когото творецът на тази най-стара ареталогия на Изида бил грък, който, смесвайки елевзинските с египетските теми, е елинизирал египетската богиня, а това я правело по-лесно разбираема за сънародниците му. Един грък съзнателно смесил елевзински с египетски теми, за да станат последните по-разбираеми. Две напълно несъвместими неща не могат да се смесят. Най-важното в такива случаи е да се намери допирната област, в която части от новото могат да бъдат обяснени с части от старото; останалото ще бъде осмислено постепенно или ще остане завинаги неразбираемо. Бихме могли следователно да бъдем до известна степен сигурни, че в повечето от случаите, когато върху паметниците от Тракия се появяват гръцки или римски божества, те - било в композиция, било поотделно - са само знаци, носещи информация от вид, познат само на траките. Тя е кодирана очевидно във всеки детайл и в композицията като цяло; засега "разчитането" ѝ е

все още трудно.

Все пак едно наблюдение може да бъде направено. Ако имаме предвид, че изображенията на божества изобщо се появяват далеч преди римската епоха, а изображенията на Тракийския конник се разпространяват най-широко през римската, то изглежда на траките, за които изобразяването на божествата поначало е непривично, им е трябвало време за да натрупат опит и да осмислят изобразяването на божеството като форма на отношение към него. Тъкмо тук можем да видим влиянието на гърците и римляните върху формите на религиозно мислене на траките. То се изразява не във възприемане на другоетнични божества от траките, а в заемането на изображение за тракийско по същност божество.

В този аспект завладяването на Тракия от Рим има особено значение. От изследванията върху различните страни на взаимоотношенията между траките и съседните народи в предримската епоха е известно, че взаимодействието в областта на културата се е извършвало сравнително бавно и без особен натиск от която и да е страна. Същевременно никоя голяма военна кампания срещу територията и населението на Тракия не е имала за крайна цел безпрекословното и завладяване, пък и агресивната страна е била различна от Рим. Затова и последиците от действията на различните нападащи страни за самата Тракия са различни. Постепенното "откриване" на Тракия и траките от гърците (колонизацията), персите (походите на Дарий, Мегабаз и Ксеркс), македоните (походите на Филип II и Александър III), келтите и скитите има за последица постепенното/ появяване в Тракия на различни по произход културни явления. В хода на продължителния културен обмен между споменатите народи тези явления са могли да бъдат преосмислени и след пригаждане към същността на тракийската етнокултурна действителност - включени в нея. По същия начин вероятно е ставало и възприемането на някои елементи на тракийската култура от съседните народи.

Последиците от настаняването на Рим са различни и поради самия характер на това настаняване. Планомерното завладяване на тракийските земи, безмилостното унищожаване на всичко и на всеки, който се изпречи на пътя на Рим към постигането на- пълна власт над територия и население, довежда до естествена реакция. Но докато външната изява на едната от формите на реакция е известна и достатъчно изследвана (става дума за въоръжената съпротива), то в Тракия можем да видим и друга форма на съпротива - нека засега я наречем етнокултурна. В какво се изразява тя?

Многобройни изследвания върху характера на римското присъствие в различни части на Европа, Мала Азия и Египет многократно и под различен ъгъл са анализирали политиката на Рим да не се намесва в по-голямата част от различните страни на живота в завладените земи. Така е било и в Тракия, но с категоричната демонстрация на сила и решимост за трайно усядане в тези земи. В такава обстановка траките не са имали друг изход освен да съчетаят тази неизбежност с вродената им непримиримост.

В епиграфските паметници от Тракия и особено от Долна Мизия до II в. липсват тракийски лични имена. В този период те са изместени напълно или почти напълно от латинските, гръцките и келтските имена. Следва да се отбележи, че много слаби следи от наличието на тракийски лични имена има силно на юг, в предпланините на Стара планина. През II в. положението постепенно се променя и процентът на тракийските лични имена вече е забележим, макар че латинските и гръцките имена все още преобладават. През III в. и началото на IV в. процентът на тракийски лични имена в някои случаи надминава 50 %. Нека не забравяме, че използваният тук анализ, направен от Св. Янакиева, е само върху материали от българските земи на Долна Мизия, а за останалите райони на древна Тракия подобен анализ не е правен; мисля, че картината няма да бъде коренно различна. В същото време показаните тук карти (№21, 22 и 23) дават възможност за друго виждане на проблема. Но нека приведа още данни.

Многобройни са изследванията, които показват, че траките са добили съществено влияние дори в гръцките градове-колонии. В някои от тях това влияние според Г. Тончева, Хр. Данов, Б. Геров, Д. Николов и др. се е изявило още в предримската епоха и се е запазило до III в. Цитираните автори смятат, че става дума за съществуването на един солиден слой от траки, притежаващи достатъчно икономически възможности. Тези възможности вероятно са довели до създаването на условия през III в. в управлението не само на общините, но и на филите, както смята В. Бешевлиев, да бъдат настанени траки. Наблюдението на Т.Д. Златковска че даването на римско гражданство на траките във II в. не е отразявало съществени изменения във формите на живот на местното население, е вярно но то не засяга другата страна на това събитие - появата на възможност представители на траките да се намесят по-чувствително в развоя на събитията. Процесът има и своето продължение - след Диоклетиан заемането на офицерски длъжности и други по-висши постове във войската е станало почти напълно достъпно за всички лица без оглед на техния произход; та-

Карта 21

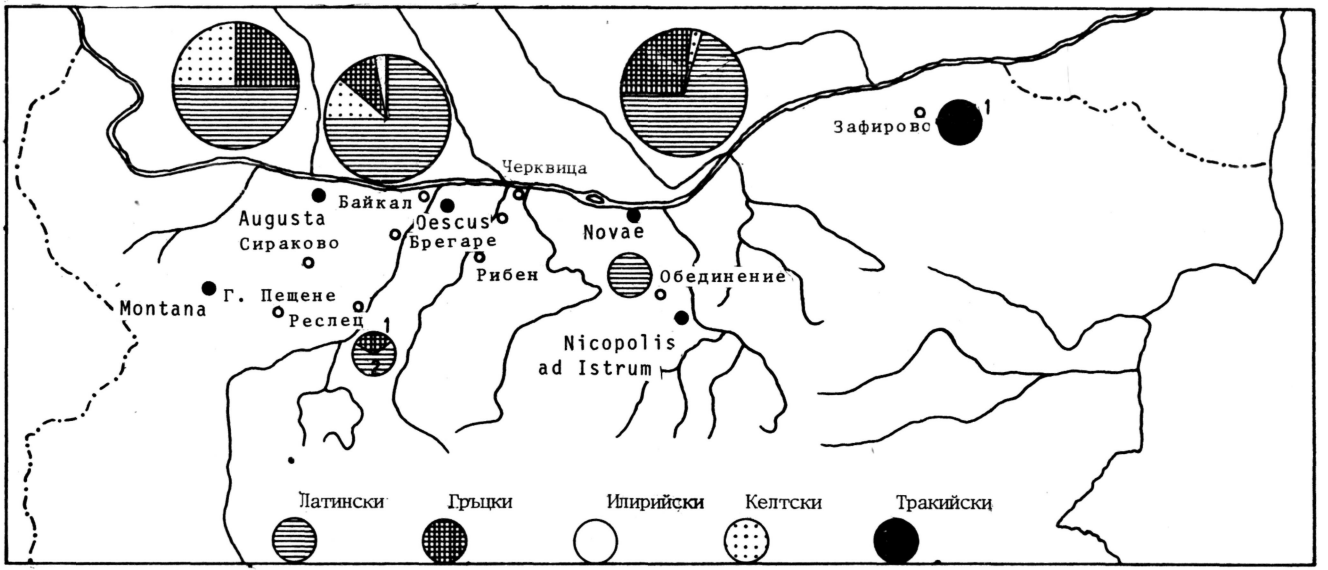

(По Св. Янакиева, 1975)

Разпределение на личните имена в Долна Мизия от I и началото на II в. до времето на Хадриан

ка постепенно ще стигнем до Максимин Тракиеца. Примерите могат да бъдат увеличени многократно«

Нека се опитаме да възстановим картината. Нахлуването на Рим в тракийските земи и бруталното потискане на всеки опит за съпротива от страна на траките наложило те да прекратят постепенно откритата борба. Настъпил период на приспособяване към новите условия, на възстановяване на силите. Вероятно в този период е била извършена и преоценка на допуснатите грешки. И дори това да изглежда в духа на модерното мислене, то станалото несъмнено е довело до промяна в мисленето и то, както ще видим - по цялата територия, зает|а от траки.

Различните части на древна Тракия били засегнати в различна степен от господството на Рим. В ползуващата се с по-голяма свобода на действията Тракия на юг от Балкана етническото се проявява отчетливо в издигането на надгробни могили (напр. при Чаталка), което подсказва, че процесите на вътрешно развитие продължават. Можем да смятаме, че в отдалечените от големите центрове селища населението е носело тракийските си имена, макар че процесът на романизиране на имената е бил в пълен ход. Наред с този процес един друг също е набирал сила - благодарение на политиката на Рим да не се намесва в делата на траките запазената тракийска аристокрация постепенно е натрупвала мощ. Тя все по-ясно започвала да играе водеща роля в градовете и в икономическия живот на провинциите. Очевидно трябва да приемем, че II в. е особен момент в историята на траките, защото | именно в този век стават важни събития. По това време започват ясно да се открояват явления и процеси, които свидетелствуват за непрекъснато от римското завладяване етническо развитие. Населението в Тракия вече е набрало достатъчно сили, за да може да напише открито на камък своето, истинското си, тракийско име. И това явление е засвидетелствувано в по-голямата част от територията, населявана от траки.

Нека погледнем явлението от друг ъгъл. Вече няколко пъти стана дума за политиката на Рим да не се намесва в домашните работи на завладяното население. Така е било и с религиозните дела на траките. И щом става дума за религия в Тракия от римската епоха, естествено и веднага си спомняме за оброчните плочки на Тракийския конник. При все че върху тях има доста голяма литература, а в последните години паметниците започнаха да се публикуват в отделен корпус, досега няма отговор на всъщност най-важния въпрос: защо тези паметници се появяват именно по това време - II—III в. Казаното дотук позволява да се направи опит за отговор.

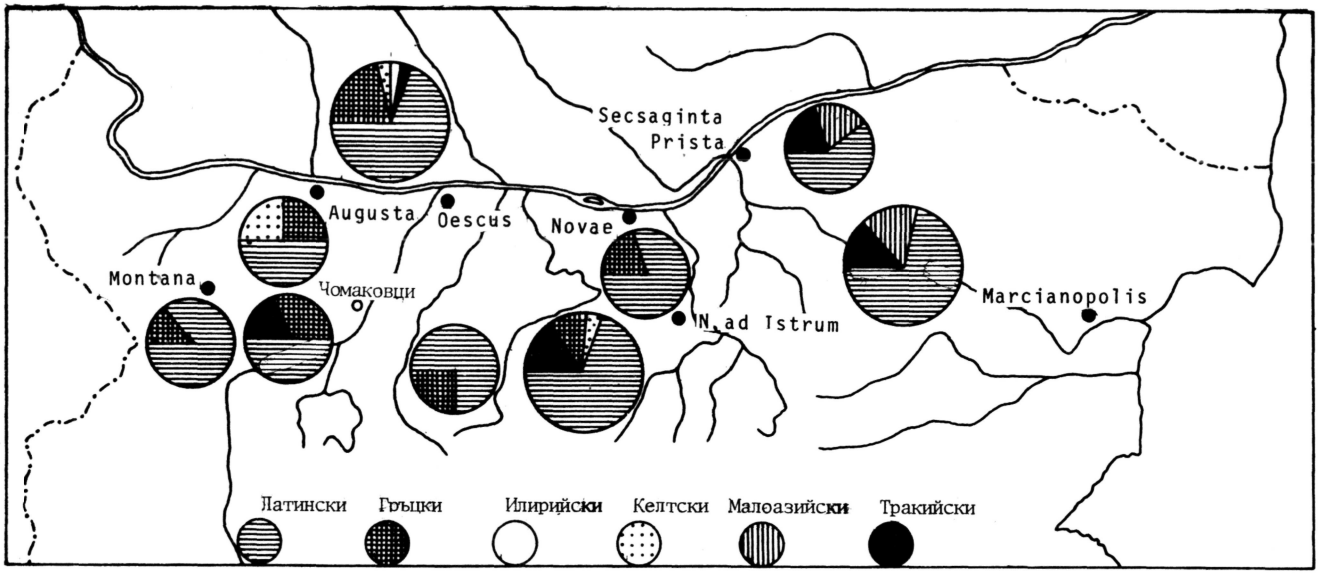

(По Св. Янакиева, 1975)

Разпределение на личните имена в Долна Мизия от Хадриан до края на II в.

Изследванията в областта на историческата етнография са довели учените до извода, че един от най-съществените, най-действените механизми в процеса на етнокултурното формиране е действието на антитезата "ние-те". Това е естествена реакция на човешка група, попаднала в чуждоетнична среда. Но такава е и реакцията на човешка група, попаднала под чужда власт, и историята на световните войни и колониалното робство ни дава в това отношение ясни типологически примери. Ако разгледаме в тази светлина историята на траките, ще видим, че нито едно от големите нападения върху Тракия не е имало мащабите и целите на римската агресия срещу Балканите. Тъкмо затова и тези нападения - персийски, гръцки, македонски, скитски и келтски - не са могли да предизвикат задействуването на механизма на антитезата; известно е, че тези нападения са засегнали само отделни райони и племена в тракийските земи.

Завладяването на Тракия от Рим очевидно не може да се разглежда като обикновен акт на нападение. То е оказало въздействие върху всички сфери на живота на траките и най-вече върху най-важната - свободата им. В новата историческа обстановка траките противопоставили на римляните вече не откритата борба, в която те нямали много шансове, а почитането на образа на царя-жрец,царя-бог. Защото - и в това Ив. Венедиков е прав - "той е естествено олицетворение на старите тракийски традиции, на техния обществен и политически живот. ... като херой, играещ и известна политическа роля в живота на тракиеца, попаднал в огромната римска империя". Именно тази "известна политическа роля", засвидетелствувана с оброчни плочки на Тракийския конник в цяла Тракия, позволява да се види в тях крайният резултат на антитезата "ние-те"; това е и специфична форма на етническа изява, изява на съзнанието за принадлежност към един народ със свое политическо, културно и езиково минало.

Следователно присъствието на Рим в тракийските земи, което постепенно унищожило икономическата и политическата им самостоятелност, довежда като естествена реакция до окончателното изграждане на чувството за принадлежност към един народ у всички траки, чувство, чиято специфична форма на изява можем да видим в почитането на Тракийския конник. Що се отнася до езика, той участвува активно в тази изява на етническа принадлежност, което се вижда от възраждането на тракийските имена във II и III в. Друга изява на тази принадлежност можем да видим във факта, че богатите траки, които имали освен вилите си и жилища в градовете, били погребвани под могили и през I в, традицията не била разрушена.

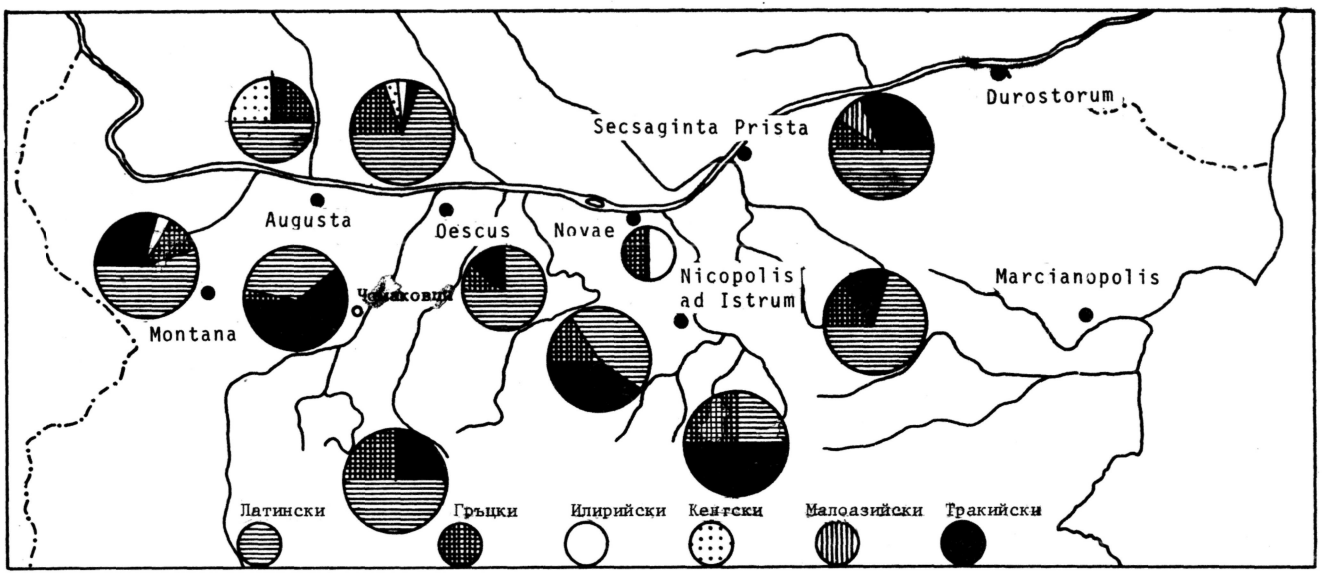

(По Св. Янакиева, 1975)

Разпределение на личните имена в Долна Мизия от III и началото на IV в.

Липсата на външна изява на етническото съзнание - самоназванието (етнонима) - в този случай не може да бъде пречка за извода, че имаме засвидетелствувано самосъзнание. За един народ, който не изпитва нужда от писменост, за да предава от поколение на поколение натрупаната етническа информация, едно име е имало по-малка стойност, отколкото изображението на Тракийския конник. Но ако се вгледаме по-внимателно в развитието на тракийската култура от това време; ще видим, че включването на Тракия в Римската империя довежда до създаването и на самоназванието. За разлика от класическите случаи обаче това става извън границите на Тракия. Явлението е засвидетелствувано ясно в надписите на траките-ветерани, намерени на различни места и събрани от Ал. Фол; в повечето от тях след името на ветерана стои и етническото име - Thrax. Вътре в Тракия постепенно получава разпространение името беси, с което започват да бъдат наричани всички траки. Разработената от Т. Сарафов етимология на това име добре се свързва с казаното по-горе. Вероятно като служители на култа към едно главно тракийско божество, добило по-късно облика на Тракийския конник, и като най-ревностни бранители на тракийската независимост тяхното име завоювало популярност и в немалко надписи се среща формулировката *natione bessus;* в късната античност тяхното име става равнозначно на траки въобще.

Налагането на това име е могло да стане по два пътя:

- поради обстоятелството, че са служели на едно главно божество, станало символ на етническата принадлежност

- поради налагане от римляните, употребявали го често заедно с епитета "разбойници" (неслучайно до средата на VI в. тракийският език бил наричан още *lingua bessorum* - *Iord.* Get. 75).

При втория случай бихме имали типологически паралел с името "траки", получено от племенно име, грецизирано при контактите с гърците и наложило се в античната литература. Не ни е известно дали то се е разпространило сред самите траки в предримската епоха, но ако съдим по някои надписи на войници от армията на Александър III, по произход траки, най-вероятно - не. Една от причините е, че идеята за етническо единение все още е липсвала, все още са се развивали етнически процеси от по-ниско равнище. В случая с името "беси" като равнозначно на "траки" поради изказаните по-горе причини идеята за единност вече е узряла и "въпреки че са чувствували унизителния тон, с който римляните са произнасяли името беси, те самите с гордост са носели това име..."; такива случаи в етнографията са известни и теоретично обяснени.

Заключение

От гледна точка на избраната тема би могло да се мисли, че заключението се намира в последната, петата част на третата глава - тракийският етнос оформя своята характеристика, в съответствие с изискванията на теоретичното определение за етноса, през II—III в. Противоречието на това заключение с думите на Херодот за тракийски етнос и употребата на този термин и от други антични автори преди римската епоха налагат някои допълнителни думи.

В своето изследване върху демографската и социалната структура на древна Тракия Ал. Фол анализира употребата на термина **етнос** от античните автори. Той достига до вярното заключение, че те произволно, от строго научно гледище приписват този термин на цялото и неговите части, като по този начин "античните писатели губят представа за конкретното му историко-обществено съдържание и тази неяснота нараства с течение на времето при забелязаното вече традиционно преповтаряне на утвърдили се за Тракия, пък и за целия "варварски" свят характеристики". Съвсем естествено е, че гръцките автори създават своята представа за това, какво е етнос, в съответствие с наблюденията си върху този, към който принадлежат - елинския. Но както се видя по-горе, в много отношения и хронологически отрязъци картината в Елада не се различава съществено от тази в Тракия. Изглежда, че тъкмо това дава основание на античните автори да говорят за тракийски етнос, сравнявайки го с елинския по свои критерии. Тук, струва ми се, можем да добавим към изводите на Ал. Фол още нещо, по което античните автори определят една група население за етнос - етнокултурните сравнения. Известно е преповтаряното мнение, че терминът "варварски" в началото не е имал това значение, което придобива по-късно, и е служел за означаване на негръцки народи, хора, които не говорят гръцки и не принадлежат към този културен кръг. С други думи за гърците траките са хора с друго културно-историческо поведение, но поведение с добре очертана характеристика, иначе не бихме могли да обясним как са били различавани траките от илирите или от скитите.

Ако приемем времето на Херодот като най-ранна дата, към която можем да отнесем съществуването на тракийския етнос в представите на гърците, то пред нас изниква въпросът за наличието на различни нива в неговото формиране. В предишните глави беше направен опит за обосноваването на такива нива и в съответствие с тях думите на Херодот би трябвало да раз-

глеждаме като завършеност на културната характеристика на траките. Тази културна характеристика съдържа общи за цялата територия на Тракия, и в същото време добре различими и силно подчертани регионални черти.

Тези разсъждения довеждат до извода, че в това време изграждането на етническата характеристика е достигнало един от своите върхове. Този извод е извлечен и от възможността тракийският етнос да бъде дефиниран чрез добре очертаните характеристики на основните му етнически единици - етносоциалните организми от типа на Одриската държава, държавните образувания на гетите, трибалите и т.н. Тази обща характеристика е достатъчна, за да може страничният наблюдател, в случая елинските автори, да разграничат траките от себе си и от съседните народи. В подкрепа на това е и обстоятелството, че наред с употребата на такива етноними като одриси, трибали и др.под. античните автори употребяват спрямо целия масив етнонима "траки", възприет по-късно и от самите траки.

Въз основа на всичко казано дотук могат да се направят два извода:

- към началото на V в.пр.н.е. тракийският етнос застава пред нас с добре изразена етнокултурна характеристика, с общи и локални черти. Завършеността на етническото формиране се дефинира чрез характеристиката на етно-социалните организми, обхващащи части от етноса

- очертаното по-горе състояние във II—III в. ни представя тракийския етнос в развитие, и то, бидейки в границите на една класова държава, каквато е Рим, към по-висока степен на етническо състояние - народността.

В науката за етноса се разглеждат три главни нива на етническо състояние - племе, народност и нация. Народността се дели на робовладелска и феодална, а нацията - на капиталистическа и социалистическа (?). Припомням тези неща, тъй като те са обвързани с обществените формации, но и защото се вижда, че не могат да обхванат голямото разнообразие на етнически форми и нива. По тези причини в литературата са направени предложения за по-детайлна схема на етническата йерархия, към която ще се опитам да привържа разположението на етническите единици в Тракия.

Нива на етническата йерархия	**Етнически единици в Тракия**
- елементарна етническа единица	- племена
- субетническа единица	- династически области
- основна етническа единица	- държавни образувания
- метаетническа общност	- траки

Тук следва да направя една съществена уговорка. Своевременно е забелязано, че метаетническите общности в зависимост от това, с каква страна на социума са свързани, се разделят на формационни (етнопотестарни,етнополитически и т.н.) или на автономни (етноезикови, етнокултурни и т.н.). В такъв случай, като имаме предвид, че още от времето на разлагането на общинния строй са преобладавали процесите на етническото обединяване, можем да се съгласим със СИ. Брук и Н.Н. Чебоксаров, че превръщането на формационните метаетнически общности в етноси (народности) е една от основните тенденции на етническото развитие.

Съгласно определението за метаетническа общност това е "образувание, обхващащо няколко основни етнически подразделения, но притежаващо етнически свойства с по-малка интензивност, отколкото всяко от тези подразделения". По-горе понятието "метаетническа общност" беше отнесено за траките по времето, когато на територията на древна Тракия успоредно, макар и нееднакво, са се развивали етно-социалните организми на одрисите,трибалите, гетите и др.под. Лесно се забелязва, че етническата характеристика на траките като общност в предримската епоха е по-непълна от тази на трибалите например, дори и само заради обстоятелството, че имаме засвидетелствувано самоназванието "трибал", което не е забелязано за етнонима "траки" по това време. Тъй като сравняването на пълните характеристики би отнело много време и ще остане за друго място, остава да се каже, че така определена, етническата общност "траки" показва наличието на една от основните тенденции - превръщането на метаетническата общност в завършен етнос (народност). Тази именно тенденция може да се наблюдава (в нейния краен етап) във II-III в.

ИЗПОЛЗУВАНА КНИЖНИНА

Абаев В.И. 1972 К вопросу о прародине и древнейших миграциях индоиранских народов.- Древний Восток и античный мир. Москва, 26-30.

Абаев В.И. 1980 Thraco-Scytica.- Сб. Вл. Георгиев. София, 102-111.

Актуальные проблемы 1979 Актуальные проблемы этнографии и современная зарубежная наука. Ленинград.

Алексеев В.П. 1974 Происхождение народов Кавказа. Москва.

Ангелов Н. 1961 Селищната могила при Хотница.- Сб. Д. Дэчев. София, 389-404.

Андреев В.Н. 1983 К. Маркс о цели античного производства и афинская экономика.- ВДИ, 4, 3-31.

Антропология 1986 Антропология современного и древнего населения Европейской части СССР. Ленинград.

Арешян Г.Е. 1973 Малоазийские формы в керамике Армении среднего бронзового века.- СА, 4 ,73-79.

Артамонов М.И. 1974 Киммерийцы и ски&ы. Ленинград.

Барг М.А. 1983 О двух уровнях марксистской теории исторического познания.- Ш>, 8, 107-114.

Барг М.А. 1984 Категории и методы исторической науки. Москва.

Бахарева Н.В. 1979 Социальная психология изучения национальных особенностей.- Социальная психология. История. Теория, эмпирические исследования. Ленинград.

Бессонова С.С. 1982 О скифских повозках.- Древности степной Скифии. Киев, 102-117.

Бешевлиев В. 1951 Участието на траките в обществения живот на провинция Тракия и на Източната римска империя.- ИИИ, 1-2, 217-234.

Блаватская Т.В. 1966 Ахейская Греция. Москва.

Блаватская Т.В. 1976 Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культуры. Москва.

Богданов Б. 1979 Литературата на елинизма. София.

Богданов Б. 1985 Миг и литература. София.

Бромлей Ю.В. 1973 Этнос и этнография. Москва.

Бромлей Ю.В. 1974 Этнография на современном этапе.- Коммунист,№16.

Бромлей Ю В. 1981 Современные проблемы этнографии. Москва.

Бромлей Ю.В. 1983 Очерки теории этноса. Москва.

Брук СИ., Н.Н. Чебоксаров 1976 Метаэтнические общности.- РН6, 15-41

Ванчугов В.П., И.Т. Черняков 1984 Северозападное Причерноморье на рубеже эпох бронзы и железа.- Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья. Киев, 5-24.

Василева М. 1985 Проблемът за кимерите.- древност и съвремие.Qct96.

Великанова М.С. 1958 Антропологический материал Выхватинского могильника.- МИА 84, 19.

Великанова М.С. 1975 Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья. Москва.

Велков В. 1959 Градът в Тракия и Дакия през късната античност. София.

Велков В. 1972 Някои проблеми на етническото състояние в древно тракийските земи през V-VI в.- Материали от I конгрес на БИД. София, 375-379.

Велков В. 1975 Социално-икономическо и политическо развитие на Северна България през римската епоха.- Мэждународен семинар по римска керамика.В.Търново,9-17.
Велков В. 1976 Гюселишното развитие в древна Тракия.- Тракия,3> 55-70.
Велков В. 1979 Българските земи под римска власт (I-III в).- Векове, 5, 20-32.
Велков В., Ал. Фол 1976 Ролята на древните балкански народи (траки и илири) в историческото развитие на античния свят. - Археология, 1, 1-17.
Венедиков Ив. 1966 Новооткрито тракийско могилно погребение във Враца.- Археология, 1, 7-15.
Венедиков Ив. 1972 Тракийският конник.- Векове, 4, 3-14.
Венедиков Ив. 1972 Надписите върху тракийските фиали.- Археология, 2,1-6.
Венедиков Ив., Д. Герасимов 1973 Тракийското изкуство. София.
Влахов К. 1976 Тракийските лични имена.Фонетико-морфо логични проучвания.- *StTh 2.* София.
Галкин Л.Л. и др. 1976 Исследования в Среднем Завольжье.- АО 1975, 167.
Гамкрелидзе Т.В., В.В. Иванов 1980 Древняя Передняя Азия и индоевропейская проблема.- ЕДИ, 3, 3-27.
Гамкрелидзе Т.В., В.В. Иванов 1980а Древняя Передняя Азия и индоевропейские миграции.- НАА, 1, 64 -71.
Гамкрелидзе Т.В., В.В. Иванов 1981 Миграции племен - носителей индоевропейских диалектов,- ЕДИ, 2, 11-33.
Гамкрелидзе Т.В., В.В. Иванов 1984 Индоевропейский язык и индоевропейцы. I-II. Тбилиси.
Гарашанин М. 1958 Период прелаза из неолита у металног доба у Војводинй и Северној Србизи.- Старинар, 19.
Гарашанин М. 1973 Праистори^а на тлу Србnje. I-II. Београд.
Геворкян А.Ц. 1980 Из истории древнейшей металлургии Армянского нагорья. Ереван.
Гембарович М.Т. 1956 К вопросу о значении трйпольских статуэток.- СА, 106.
Генинг В.Ф. 1970 Этнический процесс в первобытности. Свердловск.
Генинг В. Ф. 1977 Могильник Синташта и проблема ранних индоиранских племен.- СА, 4, 53~73«
Георгиев Вл. 1977 Траките и техният език. София.
Георгиев Г.И. 1974 Стратиграфия и периодизация на неолита в днешните български земи.- Археология, 4, 1-19.
Георгиева Ив. 1972 Етнос, етно-социален организъм, етнически процеси.- Векове, 1, 42-48.
Георгиева Р. 1978 Югозападна Тракия през ранната желязна епоха. София (Автореф. на дис).
Геров Б. 1980 Земевладението в Римска Тракия и Мизия (I-III в.- ГСУ ФКНФ, т. 72/2.
Гиндин Л.А. 1967 Язык древнейшего населения юга Балканского п-ва. Фрагмент индоевропейской ономастики. Москва.
Гиндин Л.А. 1981 Древнейшая ономастика Восточных Балкан. София.
Гиндин Л.А, 1983 Гом. Κητειοι. в конкретно-исторической интерпретации.- Славянское и балканское языкознание. Москва, 32-36.

Гиндин Л.А., Н.Я. Мерперт 1984 Античная балканистика и этногенез народов Балкан (К методологии междисциплинарных исследований).- Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Москва, 3-10.

Гинзбург В.В., Т.А. Трофимова 1972 Палеоантропология Средней Азии. Москва.

Голубцова Е.С. 1983 К. Маркс о роли общины в Древнем мире.- ЕДИ, 3, 3-12.

Горнунг Б.В. 1964 К вопросу об образовании и.е. языковой общности. (Протоиндоевропейские компоненты или иноязычные субстраты). Москва.

Данов Хр. 1961 Към въпроса за проникването на траките в гръцките колонии.- Сб. К. Шкорпил. София, 201-208.

Генчев Ст. 1984 Народна култура и етнография. София.

Грантовский ЭА 1970 Ранняя история иранских племен в Передней Азии. Москва.

Грантовский Э.А., Д.С. Раевский 1984 Об ираноязычном и "индоарийском" населении Северного Причерноморья в античную эпоху.-Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Москва, 47-65.

Гудкова А.В., И.Т. Черняков 1981 Ямные погребения с колесами у с. Холмское.-Древности Северо-Западного Причерноморья. Киев, 38-50.

Дащамиров А Ф.1976 Нация и личность. Баку.

Деведжян С.Г 1981 Лори-Берд. 1. Ереван.

Детев П., Р. Бачкова-Морева 1969 Разкопки на праисторическо селище при с. Руен, Пловдивско.- Археология, 1, 48-57.

Димитров М. 1962 Костена човешка фигурка от с. Ловец, Старозагорско.- Археология, 1, 65-68.

Домарадски М 1984 Келтите на Балканския п-в. София.

Душков Б.А. 1981 Актуальные проблемы этнической психологии.- Психологический журнал, т. 2,^п° 5.

Дьяконов ИМ 1968 Предыстория армянского народа. Ереван.

Дьяконов ИМ 1981 К методике исследовании по этнической истории (киммерийцы).- Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. Москва, 90-99.

Дьяконов И.М. 1982 О прародине носителей индоевропейских диалектов. - ВДИ, 3, 3-30.

Дьяконов И.М. 1982а О прародине носителей индоевропейских диалектов. П. - ВДИ, 4.

Дьяконов И.М. 19826 Урарту, Фригия, Лидия.-История Древнего мира. II.. Москва, 46-69.

Дьяконов И.М. 1983 Типы этнических передвижений в ранней древности. - Древний Восток 4, Ереван, 5-23.

Евсюков В.В., С.А. Комиссаров 1984 Бронзовая модель колесницы эпохи Чуньцю в свете сравнительного анализа колесничных мифов.- Новое в археологии Китая. Исследования и проблемы. Новосибирск, 52-66.

Езеро 1979 Езеро. Раннобронзовото селище. София.

Енгелс Фр. 1949 Произход на семейството, частната собственост и държавата. София.

Жуков Е.М. 1980 Очерки методологии истории. Москва.

Зеленин Д.К. **1937** Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов. Ленинград.

Зиневич Г.П. **1967** Очерки палеоантропологии Украины. Киев.

Зирра Вл. **1960** Культура погребений с охрой в Закарпатских областях РНР.- МИА Юго-Запада СССР и РНР.Кишенев, 97-128.

Златковская Т.Д. 1951 Нижнедунайские племена в первые два века нашей эры.- Ш, 1, 232-2^5.

Иванов В.В. **1977** Древние культурные и языковые .связи юкнобалканского, эгейского и малоазийского (анатолийского) ареала,- Балканский лингвистический сборник. Москва, 3-39.

Иванов В.В. **1979** Чатал-Гкток и Балканы. Проблемы этнических связей и культурных контактов.- *Balkaniea.* Лингвистические исследования. Москва, 5-38.

Иванов В.В. **1980** К индоевропейским названиям колеса и колесницы.- Сб. Вл. Георгиев. София, 112-117.

Иванов В.В. **1983** История славянских и балканских названий металлов. Москва.

Иванов Ив. **1974** Енеолитният некропол при Варна (предварително съобщение).- МПК, 2-3, 44-47.

Иванов Ив. **1982** Новые данные о погребальном ритуале Варненского энеолитического некрополя.- *StPr,* 81-85.

Иванов Ст. **1968** Домашни и диви животни в бита на населението от Ясатепе.- ГНАМ Пловдив, 81.

Иванов Т. **1955** Два надписа от античния град при Разград,- ИБАИ 19, 167-175.

Иессен А.А. **1941** Каменная скульптура медведя из Туркмении,- ОИПК. Ленинград.

Ильин Г.Ф. **1983** Древневосточное общество и проблемы его социально-экономической структуры.- ВДИ, ~*5,* 13-38.

Ильичев Л.Ф. **1983** Исторический материализм (Проблемы методологии). Москва.

1ованович Б. **1962/63** Керамички типови балканског неолита и енеолита.- Старинар, 9.

1ованович Б. **1975** Тумули степско културе гробова зама у Подунављу. - Старинар 26, 9-22.

1ованович Б., I;.Глишич 1960 Енеолитско населье на Комрадину.- Старинар, 113.

1ованович Б. **1966** Постанак и кратак историзат металургие бакра балканског попунавског енеолита.- Старинар, 1..

Йорданов К. **1979** Траки и кимерийци.- Векове, 2, 30-36.

Йорданов К. **1981** Етнонимите в Североизточна Тракия,- Векове, *Ч,* 61-67.

Карагезян 0.0., 1981 Фракийцы на Юго-Западе Армянского нагорья,- ИФЖ. Ереван, 217-233.

Катинчаров Р. **1974** Периодизация и характеристика на културата през бронзовата епоха в Южна България.- Археология,1, 1-24.

Катинчаров Р. **1979** Културни връзки и взаимоотношения на Тракия и Крит през ранната бронзова епоха,- Векове, 1, 43-48

Кацапов Г.И. 1917/18 Елинизмът в стара Тракия и Македония.- ГСУ,т.13-14, 1-19.
Кацаров Г.И. 1946 Предисторически находки от Пирдоп.- ИБАИ XV, 167-168.
Кацаров Г.И. 1922 Пеония. София.
КеллеВ.Ж., М.Я. Ковальзон 1981 Теория и история (Проблемы теории исторического процесса). Москва.
Клейн Л.С. 1980 Возникновение кочевого скотоводству.- Скифо-сибирское культурно-историческое единство. Кемерово, 30-36.
Клейн Л.С. 1985 Перун на Кавказе.- СЭ, 6, 116-122.
Ковалевская В.Б. 1977 Конь и всадник. Москва.
Кожин П.М. 1966 Кносские колесницы.- Археология Старого и Нового света. Москва, 76-81.
Козлов В.И. 1967 О понятии'этнической общности.- СЭ, 2, 100-111.
Козлов В.И. 1970 Этнос и экономика. Этнические и экономические общности.- СЭ, 6, 47-61.
Козлов В.И. 1974 Проблемы этнического самосознания и ее место в теории этноса.- СЭ, 2, 79~92.
Козлов В.И. 1977 Этническая демография. Москва.
Комиа Е. 1962 К вопросу об относительной хронологии неолитической культуры ЮгоНВосточной Румынской НР и на Востоке НРБ.- *Dada,* 53-74.
Кондукторовая Г.С.1973 Антропология населения Украины мезолита, неолита и эпохи бронзы. Москва.
Котович В.М. 1983 Некоторые вопросы о связях населения Дагестана и Передней Азии в древности.- Средняя Азия, Кавказ и зарубежный Восток в древности. Москва, 4-12.
Кошеленко Г.А. 1978 Эллинистическая эпоха в современной науке.- Античность и античные традиции в культуре и искусстве народов Советского Союза. Москва. '
Круц СИ. 1984 Палеоантропологические исследования Степного Приднепровья. Киев.
Крюков М.В. 1976 Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза,- рн 6, 42-63.
Крюков М.В. 1982 Этнические и политические общности: диалектика взаимодействия.-Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. Москва, 147-163.
Крюков М.В. '1984 "Люди", "настоящие люди" (к проблеме исторической типологии этнических самоназваний).- Этническая ономастика. Москва, 6-12.
Куббель Л.Е. 1982 Этнические общности и потестарно-политические структуры.доклассового и раннеклассового обществу. - Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. Москва, 124-146.
Кузищин В.И. 1983 К. Маркс об античной экономик^- ВДИ, 2, 5~39»
Кузьмина Е.Е. 1977 Распространение коневодства и культ|а коня у ираноязычных племен Средней Азии и других народов Старого света.- Средняя Азия в древности и средневековье. Москва, 28-52.
Кузьмина Е.Е. 1981 Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических данных.- Этнические проблемы истории

Центральной Азии в древности.Москва,1981,101-125.
Куклина И.В. 1985 Этногеография Скифии, по ангичньм источникам. Л.
Кушнер П.И. 1951 Этнические границы и этнические территории.- ТИЭ. Новая серия, т. XV.
Латынж Б.А. 1965 Археологические круглые псалии с шипами.- Новое в советской археологии. Москва.
Лелеков Л.А. 1980 Проблема индоиранских аналогий к явлениям скифской культуры.- Скифо-сибирское культурно-историческое единство. Кемерово, 126-134.
Лелеков Л.А. 1982 К новейшему решению индоевропейской проблемы.- ВДИ, 3, 31-37.
Лесков А.М. 1964 Древнейшие роговые псалии из Тахтемирова.- САД.
Маразов Ив. 1975 Влияние и самобитност или Иран и Тракия.- ПрИз, 3, 54-61.
Маразов Ив. 1983 Трако-хетски митологични паралели,- ПрИз,4.
Маринов В. 1982 Етнографски паралели на някои археологически находки и ситуации,- Инйзсл IX, 103-118.
Маринович Л.П.. 1975 Греческое наемничество IV в. до н.э. и кризис полиса. Москва.
Маркарян Э.С. 1969 Очерки теории культуры. Ереван.
Маркевич В.И. 1973 Памятники эпох неолита и энеолита.- АК МССР 2. Кишенев.
Маркс К., Фр. Энгельс Собранные сочинения. Москва, т. 21.
Массой В.М. 1970 Проблемы неолитической революции в свете данных археологии.- ВИ, 6, 73-89«
Массой В.М. 1973 Древние гробницы вождей на Кавказе (Некоторые аспекты социологической интерпретации).- Кавказ и Восточная Европа в древности. Москва, 102-112.
Маяк И.Л. 1983 Рим первых царей (Генезис римского полиса). Москва.
Медведская И.Н.1977 Об "иранской" принадлежности серой керамики раннежелезного века.- ВДИ, 2, 93-105-
Медведская И.Н.1978 История одной керамической формы.- Культура Востока. Древность и раннее средневековье. Ленинград, 54-66.
Мерперт Н.Я. 1965 О связях Северного Причерноморья и Балкан в раннем бронзовом веке.- КСИА 105, 10-20.
Мерперт Н.Я. 1972 Древнейшие каменные крепости Болгарии.- Новое в археологии. Москва, 46-55.
Мерперт Н.Я. 1974 Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского междуречья. Москва.
Мерперт Н.Я. 1978 Миграции в эпоху неолита и энеолита,- СА,3>9~27.
Мерперт Н.Я. 1980 Раннее скотоводы Восточной Европы и судьбы древнейших цивилизаций,- *StPr* 3, б5~90.
Мерперт Н.Я. 1984 Этнокультурные изменения на Балканах на рубеже энеолита и раннего бронзового века,- Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья .Москва, 234-245.
Миков В. 1970 Материали от последния период на бронза в Северозападна България.- Археология, 3, 48-62.
Михайлов Г. 1967 Към въпроса за стратегиите в Тракия.- ГСУ ФЗФ, 56/2, 31-50.

Михайлов Г. 1975 Траките. София.
Мнацаканян А.О. 1960 Древние повозки из курганов бронзового века на побережье оз. Севан.- СА, 2, 139-152.
Монна Т.Г. 1961 О связях племен трипольской культуры со степными племенами медного века.- СА, 2, 186-199»
Мунчаев Р.М. 1961 Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа.- МИА 100. Москва.
Мунчаев Р.М. 1973 Бронзовые псалии майкопской культуры и проблема возникновения коневодства на Кавказе.- Кавказ и Восточная Европа в древности. Москва, 71-77.
Нерознак В.П. 1978 Палеобалканские языки. Москва.
Николов Б. 1964 Селища и некрополи от бронзовата епоха.- Археология, 2, 69-77.
Николов Б. 1982 Епоха ранней бронзы в Северо-Западной Болгарии и некрополь у села Тырнава.- *ThPr,* 192-200.
Николов В. 1983 Орнаментация на раннонеолитната рисувана керамика: систематизация и характеристика.- А, 1-2,29.
Николов В. 1986 Връзки на долината на р. Места с Анатолия през ранния неолит,- Археология, 2, 5-9
Николов Д. 1965 Августа Траяна-Верея (II-IV в.).- Археология, 3, 11-21.
Николов Д. 1975 Царите поземлени владения в Римска Тракия.- МПК, 1-2, 3-9.
Николов Д. 1979 Археологические свидетельства о разложении рабовладельческого способа производства и установлении колоната в Римской Фракии и Мезии.- Проблемы античной истории и культуры. 2. Ереван, 380-388.
Николов Д. 1982 Организация на градовете в Римска Тракия.- Поселищен живот в Тракия. Ямбол, 90-100.
Оперман М. 1970 За оброчните плочки на ловуващия тракийски конник от римската епоха в България.- Археология, 2, 19-32.
Оперман М. 1973 Към хронологията и класификацията на паметниците на Тракийския конник от тип А.-Археология, 3, 1-14
Откупщиков Ю.В. 1973 Балкано-малоазийские топонимические изоглоссы.- Балканское языкознание. Москва, 5-29.
Откупщиков Ю.В. 1983 Догреческие -ss- топонимы и антропонимы (словообразовательный и этимологический анализ.- Славянское и балканское языкознание. Москва, 61-65.
Панайотов Ив. 1975 За хронологията и периодизацията на бронзовата епоха в българските земи,- ИПр, 6, 2*4-46.
Панайотов Ив. 1985 Могилният некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг и проблемите на ямната култура в България. - Североизточна България - древност и съвремие София, 27-31.
Пейков Ат. 1973 За основните проблеми на неолитната революция.- Археология, 2, 1-14.
Пендлеберн Дк. 1950 Археология Крита. Москва.
Перничева Л. 1978 За реконструкцията на покрива на някои жилища през неолита и халколита в България. -*ThA 3,45-59.*
Перова В.И. 1983 Эволюция царской власти в Спарте в III-начале II вв. до н.э.- ВДУ, серия 2, 109-111-

Першиц А.И., Я.С. Смирнова 1986 Общественный быт как предмет этнографического изучения (В связи с компонентным анализом культуры).-СЭ, 5, 12-22.
Пиотровский Б.Б. 1955 Развитие скотоводства в древнейшем Закавказье.- СА, 1, 6.,
Погребова М.Н. 1977 Иран и Закавказье в раннем железном веке .Москва.
Гюгребова М.Н. 1984 Закавказье и его связи с Передней Азией в скифское время. Москва.
Попелова И. 1965 Этика. Об исторической и современной проблематике нравственной теории. Москва.
Попов Д. 1981 Тракийската богиня Бендида. София.
Попов Р. 1930/31 Могилни г$юбове при с. Ендже.- ИБАИ VI, 89-116.
Попов Р. 1942 Селищната могила при Русе.- ГНМ.
Поршнев Б.Ф. 1966 Социальная психология и история. Москва.
Пути этнологии 1983 Пути развития зарубежной этнологии. Москва.
Радунчева А. 1976 Виница. Енеолитно селище и некропол,- РП VI.
Ранович А.Б. 1950 Эллинизм и его историческая роль. М.-Л.
Рафалович И.А. 1980 Романизованное население Нижнего Подунавья накануне славянской колонизации.- Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.). Кишинев, 8-28.
Романовская М.А. 1969 Об этнической принадлежности населения, оставившего памятники типа Лукашевка.- Древние фракийцы в Северном Причерноморье. Москва, 81-95.
Рыбаков Б.А. 1965 Космогония и мифология земледельцев энеолита.- СА, 2, 27
Сарафов Т. 1974 Тракийските сатри (Принос към етногенезиса на тракийските племена).- ГСУ ФЗФ, 67/1, (1973) 121-191
Свенцицкая И.С .1963 Социально-экономические особенности эллинистических государств. Москва.
Седов В.В. 1976 Ранний период славянского этногенеза.- Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романиев. Москва, 68-108.
Симеонова Л. 1983 Християнизацията на бесите и участието им в духовния живот на ранна Византия.- *ThA 9,* 191-205.
Синская Е.Н. 1969 Историческая география культурной флоры. Ленинград.
Очирнов К.Ф. 1959 Курганы у сел Иловатка и Политотдельское, Сталинградской обл.- МИА 60.
Смирнов К.Ф., Е.Е. Кузьмина 1977 Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий. Москва.
Современные процессы 1975 Современные этнические процессы в СССР. Москва.
Соколов Г.И. 1980 Олимпия. Москва.
Спиридонов Т. 1979 Селишната система в древна Тракия през I хил.пр. н.е.- *ThA* 5, 67-91.
Спиридонов Т. 1983 Индоевропейският проблем и мястото на древна Тракия в него.- *ThA 9,* 50-64.
Сталио Б. 1972 Градац-праистори^ско населье. Белград.
Станчева М. 1975 Тракийска златна купа.от София.- Векове, 2, 59-63•
Стоколос В.С. 1972 Культура населения бронзового века Южного Зауралья. Москва.

Стоянов Ж. 1980 Фактите в структурата на историческото изследване.- ФМ 8, 4>52.
Стоянов Ж. 1983 Маркс и проблемът за историческите обяснения.- ФМ, 11, 23-32.
Тачева-Хитова М.1981 Държавни институции и традиции в древна Тракия (III в.пр.н.е.-Ш в.).- България 1300. I. Институции и държавна традиция. София, 67-77.
Тачева-Хитова М.1982 История на източните култове в Долна Мизия и Тракия V в.пр.н.е.-IV в. от н.е. София.
Телегин Д.Я. 1976 Об основных позициях в положении погребенных первобытной эпохи Европейской части СССР.- Энеолит и бронзовый век Украины. Киев, 5-20.
Тереножкин А.И. 1976 Киммерийцы. Киев.
Терехова Н.Н. 1975 Металлообрабатывающее производство у древнейших земледельцев Туркмении.- Очерки технологии древнейших производств. Москва, 14-75.
Техов Б.В. 1977 Централный Кавказ в XV I-X вв. до н.э. Москва.
Титов В.С. 1962 Первое общественное разделение труда древнейших: земледельческих и скотоводческих племен.-КСИА,88
Титов В.С. 1970 К вопросу о соотношении этнолингвистических слоев и культурно-исторических общностей на Юге Балканского п-ва.- КСИА 123, 32-41.
Титов В.С. 1982 К изучению миграции бронзового века.- Археология Старого и Нового света. Москва, 89-145.
Тодоров Ив. 1983 Тракия и Рим. Проблеми на икономическите и политическите отношения 212 г.пр.н.е.- 45 г.София. (Дисертация).
Тодорова Х. 1974 Металообработването в българските земи през каменно-медната епоха.- Векове, 2-3, 19-28.
Тодорова Х. 1975 Праисторическото изкуство в нашите земи. Пътеводител на изложбата. София.
Тодорова Х. 1975а Селищната могила при с Голямо Делчево.- РП V.
Тодорова Х. 1976 Овчарово. Праисторическа селищна могила. София.
Тодорова Х. 1976а Каменно-медаата епоха в България. София.
Тодорова Х., Н.В. Рындина,Е.Н. Черных 1977 Энеолитический металл из Голямо Делчево.- СА, 1, 15-27.
Тодорова Х. и др. 1983 Овчарово.- РП IX.
Токарев С.А. 1964 Проблема типов этнических общностей (к методологическим проблемам этнографии).- ВФ, 11.
Толстиков В.П. 1984 К проблеме образования Боспорского государства (Опыт реконструкции военно-политической ситуации на Боспоре в конце VI-первой половине V в. до н.э.).- ВДИ, 3, 24-48.
Томановская О. С. 1982 Этнос и этноним в предклассовом обществе : частные аспекты^ их соотношения,- Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. Москва, 180-207.
Тончева Г. 1956 Тракийското влияние в Одесос- ИАДВХ, 51-64.
Тончева Г. 1963 Об иконографии и характере фракийского Хероса из Одессоса.- *AAPhStA. Sofia,* 71-80.
Тончева Г. 1975 Състояние на проучванията върху произхода на траките.- ИПр, 1, 99-Ю6\
Топоров В.Н. 1977 К древнебалканским связям в области языка и ми-

фологии.- ъалканский лингвистический сборник. Москва, 40-58.
Топоров В.Н. **1985** Из хетско-лувийской этимологии: теофорное имя Kamrusepa.- Этимология 1983. Москва, 146-160.
Трубачев О.Н. **1977** Лингвистическая периферия древнейшего славянства Индоарийпы в Северном Причерноморье. - ЕЯ, 6, 13-29«
Трубецкой Н.С. **1958** Мысли об индоевропейской проблеме.- ВЯ, 1,65-77.
Утченко СП. **1953** Римское рабовладельческое общество в середине II в. до н.э.- ВДИ, 4, 157-165.
Утченко СП. **1972** Цицерон и его время. Москва.
Утченко С.Л. **1977** Политические учения древнего Рима. Москва.
Фол Ал. **1970** Демографска и социална структура на древна Тракия. София.
Фол Ал. **1972** Политическа история на траките. София.
Фол Ал. **1975** Символично погребение от Казичене, Софийско.- Изкуство, 3-4, 11-13.
Фол Ал. **1979** Тракийските държавни обединения.- Векове, 5 14-19.
Фол Ал. **1981** История на българските земи в древността. 1. София
Фол Ал. **1981а** Гръцки извори за историята на древна Тракия. III. Тракия в Тукидидовата "Археология".- ГСУ ИФ, 68, (1974), 5-34.
Фол Ал. **1983** Траки и скити.- ИПр, 4 , 39-48.
Фол Ал. **1984** Хиперборейският диагонал.- Векове, 6, 78-79.
Фол Ал. **1984а** Елинизмът в Тракия.- ИПр, 5, 47-52.
Фол Ал. **1985** Още веднаж (и за последен път) към въпроса за стратегиите в Тракия.- *ТАВ II,* София, 142-144.
Фол Ал. и др. **1981** Тракийски легенди. София,
Фол Ал., Т. Спиридонов **1983** Историческа география на тракийските племена до III в.пр.н.е. София.
Хазанов А.М. **1975** Разложение первобытно-общинного строя и возникновение классового общества.- Первобытное общества Москва, 88-139.
Хазанов А.М. **1975а** Социальная история скифов. Москва.
Халиков А.Х. **1969** Древняя история Среднего Повольжья. Москва.
Хлобыстин Л.П. **1972** Проблема социологии неолита Северной Евразии.- Скотники, собиратели, рыболовы.Ленинград, 26-42.
Чебоксаров Н. Н., С А. Арутюнов 1972 Передача информации на механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества.- Ш 2.
Чередниченко Н.Н.,1976 Колесницы Евразии в эпохи поздней бронзы.- Энеолит и бронзовый век Украины. Киев, 135-149.
Черных Е.Н. **1974** Об основных этапах древнейп1еЙ металлургии меди на территории Болгарии (IV-нач. I тыс. до н.э.).- *Thvaoia III,* 379-396.
Черных Е.Н. **1975** Аибунарский медный рудник IV тыс. до н.э. на Балканах (исследования 1971, 1972 и 1974 гг D.- СА, 4, 132-153.
Черных Е.Н. **1978** Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР.- СА, 4, 53-82.
Черных Е.Н. **1978а** Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. София.
Черняк В.С. **1983** Гносеологические основания истории наук.-Гносео-

логия в системе филоссфского мировоззрения. М.
Черняков И.Т..,, Г.Н. Тощев 1985 Культурно-хронологические особенности курганных погребений эпохи бронзы Нижнего Дуная,- Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. Киев, 5-31.
Членова Н.Л. 1983 Предыстория "торгового пути Геродота" (Из Северного Причерноморья на Южный Урал).- СА, 1, 47-66.
Членова Н.Н. 1984 О времени появления ираноязычного населения в Северном Причерноморье.- Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Москва, 259-268.
Чайлд Г. 1956 Древнейший Восток в свете новых раскопок. Москва.
Шахермайер Фр.. 1984 Александр Македонский. Москва.
Шилов Б.П. 1975 Модели скотоводческих хозяйств степных областей Евразии в эпоху энеолита и раннего бронзового века.- САД 1.
ПЬЫалий Н.М. 1982 Крупные трипрльские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга.- *ThPr,* 62-69.
ПЬирельман В.А.1982 Проблема доклассового и раннеклассового этноса в зарубежной этнографии.- Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. Москва, 207-252.
Юрукова Й. 1972 Принос към тракийската нумизматика.- Археология, 2, 32-38.
Юрукова Й. 1974 Българската нумизматика 1944-1974.- Археология, 4, 65-72.
Янакиева Св. 1975 Личните имена в латинските надписи от Долна Мизия I-III в. (Дипл. работа - СУ ФЭЭФ).
Янакиева Св. 1981 Проучвания върху хронологията на тракийски селищни имена. София (Дисертация).

Akurgal E. 1961 Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin.
Aymard A. ,J. Auboyer 1963[3] L*Ori#it et la £r£ee antique; ßaris,
Aymard A. 1953 Esprit militaire et administration hellénistiques **REA LV9 132-145.**
Bengtson H. 1972 Kleine Schriften zur alten Geschichte. München.
Bengtson H. 1976[4] Griechische Geschichte. München.
Berciu D. 1961 Die Verbicoara-Kultur.- *Dada* , 123-/I92
Berciu D. 1962 Probleme reducate de descoperirile dîn pestera de la Devetaki.- *SCIV,* 2, 387-395.
Best J. 1969 Thracian Peltast and lîheir Influence on Greek Warfare. Groningen.
Best J. 1978 The Foreign Relations of the Apsis-Hous Culture in Palestine.- *Pulpudeva 2,* 205-209.
Best J. 1978a Thrakische Bauten im Ägäischen Raum.- *Pulpudeva* 2, 215-222.
Bickerman E.J. 1938 Les Institutions des Séleucides. Paris.
Biegen C.W. 1928 Zygouries,a Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonae. Cambridge (Mass).
Bonfante G. 1976[2] I dialetti indoeuropei. Brescia.

Boschitschnalieva R. 1976 Über die Bestattungen in Hockerstellung innerhalb der Grenzen des heutigen Bulgarien.- *ThA 1,* 39-51.
Carnoy A. **1955** Dictionaire êtimologique du proto-indo-européen. Paris.
Camay A. **1959** Dictionaire êtimologique des noms grecs de plantes. Paris.
Caskey J.L. **1968** Lerna in the Early Bronze Age.- *AJA, 72.*
Cattling H.W. E.A. Cattling .1981 "Barbarian" Pottery from the Mycenean Settlement at the Menelaion, Sparta.- *BSA 76,* 71-82.
Cornea E. **1974** Figurine de aur din aria de raspîndire a culturii Gumelnita.- *SCIV, 2,* 181-197:
Comsa E. **1976** Date despre un tip figurine neolitica de os.- *SCIVA, 4,* 557-564.
Comsa E. **1976a** Quelques remarques sur l'évolution de la culture Gumelnita.- *Baloanica VII,* 15-49.
Dennel RW. **1974** The Economie Developementl of Bulgaria from the Neolitic to the Early Bronze Age.-*Thracia* 3, 33-38
Detschew D. **1976** Die thrakischen Sprachreste. Wien.
Dörrier J., C.H. Dörrier 1964 Der Königskult des Antiochus von Kommagene.- *Abh. Akad.d.Wiss., Phil.-hist. Kl.,III, Fase.* 60. Göttingen.
Dumiterscu H. **1957** Contributii la problema originii çultura Precuteni.-*'SCIV, 1-4.*
Dumitrescu H., VI. Dumitrescu 1970 Santierul arheologic Traian.- *MCA* IX, 39-74.
Dyson R. **1973** The archaeological evidence of the second millenium B.C. on the Persian plateau.- *CAH, vol.* 2, p.I, 686-715.
Ecsedy I. **1975** Die Grubengrabkurgane und Elemente von Steppensprung in der ungarischen Bronzezeit.-AAHung *27.*
Ecsedy I. **1982** Some Sceppic and Aegean Components of the Early Bronze Age in South-East Europe,- *ThPr,* 119-131.
Ehrenberg V. **1965**[2] Der Staat der Griechen. Zürich.
Fick A. **1905** Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte. Berlin.
Fick A. **1909** Hattiden und Danubier in Griechenland. Berlin.
French D. 197,31 Migrations and "Minyan".- *BAMA, 51-54.*
Fume E.J. **1978** Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Voreolischen. Paris.
GaraSanin M. **1958** Kontroigrabung in Bubanj bei Nis.- *PZ 36.*
GaraSanin M. **1958a** Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien.- *BRGK 39.*
GaraSanin M. **1971** Nomades des steppes et autochtones dans le Sud-Est Européen à l'époque de transition du néolithique à l'âge du bronze.- *StB 5,* 9-14.
Garasanin M., I. Nestor 1969 Les peuples de l'Europe de Sud-Est à l'époque prêromaine.-*Actes du I. CIEB,* v. VII.
Gaudemet J. **1967** Institutions de l'antiquité. Paris.
Gavela Br. **1980** Sur les Minyens comme catégorie ethnique et cul-

turelle palébbalkanique de l'époque du Bronze.- *Pulpudeva 3,* 24-29.
Georgiev VI. 1937 Die Träger der:kretisch-mykenischen Urgriechischen und Urilïyrer (Thrako-Illyrer).- ГСУ 33/4.
Ghirschman R. 1937 Fouilles de Sialk près de Kashan. 2. Paris.
Gimbutas M. 1961 Notes on the chronology and expansion of the pitgrave Kurgan culture.- *L'Europe â la fin de l'âge de la pierre.* Praha, 193-200.
Gimbutas M. 1963 The Indo-Europeans: Archeological Problems.- *AmAnth 65.*
Gimbutas M. 1973) The destruction of Aegean and Eastern Mediterranean urban civilization around 2300 B.C.- *БАМА* (Park Ridge - N.Y.).
Goôeva Zl., M. Opperm \n 1979 Corpus Cultus Equitis Thracii.I.(1979) 11.(1982); III.(19g5). Leiden..
Goceva Zl. 1980 Romanisation "oriental" - prévision et réalité.- *Actes du II. CITh,* II.(Bucuresti), 265-271.
Grandjean Y. 1975 Une nouvelle arétalogie d'Isis à Maronêe.- *EPRO 49.* Leiden.
Greppin J. 1978 Luwwian Elements in Armenian.- Древний Восток 3, 115-126.
Haley J.B., C. Blegln 1928 The Arrival of the Greeks.- *AJA* 52,141-154
Haudry J. 1981 Les Indo-Européens. Paris.
Heubeck A. 1961 Praegraeca: sprachliche Untersuchungen zum vorgriechisch-indogermanischen Substrat. Berlin.
Huxley G.L. 1961 Crete and the Luwians. London.
Häusler AI. 1976 Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten. Berlin.
Häusler AI. 1982 Zum Problem des Vordringens früher Steppenelemente im Neolithikum Mittel- und Südosteuropas.- *ThPr*$_9$ 98-118.
Hrozny B. 1947 Histoire de l'Asie Antérieure. Paris.
Job D.M. 1977 Probleme eines typologischen Vergleichs! iberokaukasischer und indogermanischer Phonemsysteme im Kaukasus.- *Europäische Hochschulschriften. Reihe XXI. Phonologie und Phonetik. Serie XXI. Bd. 2.* Frankfurt/M.-Berlin.
Kammenhuber A. 1961 Hippologia Hethitica. Wiesbaden.
Katincarov R. 1982 Sur la Synchronisation des civilisations de l[1] âge du bronze ancien en Thrace et dans la région d'Egée et d'Anatolie.- *ThPr,* 132-142.
Kretschmer-P. 1896 Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Berlin.
Marinescu-Bîlcu S. 1974 Cultura Precucuteni pe teritoriul Romaniei. Bucuresti.
Mayrhofer M. 1966 Die Inào-Arier *Ш* alten Vorderasien. Wiesbaden.
Mellaart J. 1960 Anatolia and the Balkan.- *Antiquity 34.*
Mellaart J. 1966 The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia. Berlin.
Mellaart J. 1971 Prehistory of Anatolia and its Relations with the Balkan.- *StB* 5, 119-137.
Merlingen W. 1954 Kretische Sprachreste im Griechischen. Berlin.

Merlingen W. 1955 Das "Vorgriechische" und die sprachwissenschaftlichen vorhistorischen Grundlagen. Berlin.
Mihailov G. 1980 Le problême de l'hellénisâtion et de la romanisation des Thraces.- *Actes du* II. CITh, II, 211-218
Momigliano A. 1975 The Limits of Hellenisations. Cambridge.
Moory P. 1970 Pictorial Evidence for the History of Horseriding in Iraq before the Kässite Period.- *Iraque,* v. XXXII, n°1.
Morintz S. 1962 Tipuri de asezäri si sisteme de fortificatie si de împrejurmiri în'culturea Gumelnita.- *SCIV 2,* 273-291.
Mylonas G. 1959 Aghios Kosmas an Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Atica. Princeton.
Müller V. 1929 Frühe Plastik in Griechenland und Kleinasien. Augsburg.
Naroll R. 1964 On Ethnic Unit Classification.- *Current Anthropology,* v. 5, n°4.
Necrasov O., G. Gheorghiu 1970 Stadiul resturilor de fauna asezarea neolitica de la Izvoarele.- *MCA IX,* 91-98.
Necrasov O., M. Cristescu 1957 Contributii la stadiul antropologicii sceletelor din complexul mormintelor eu ocra de la Brailita.- *SCIV, 1-4,* 75-96.
Necrasov O., S. Haimoviciu 1959 Resturile de fauna exhumate la Traian.- *MCA VI,* 179-195.
Necrasov O., S. Haimoviciu 1962 Fauna neolitica de la Techirghiol.- *MCA VIII,* 261-275.
Nibbi AI. 1974 The identification of the "Sea Peoples".- *БАМА.*
Nibbi Al. 1985 The Sea Peoples: Problems Concerning Historical Method.- *TAB II,* 310-317.
Nikolov V. 1980 Die Tradition in den Apsidenbauten in Bulgarien.- *Thraoia 5,* 155-166.
Panajotov Iv., V. Dergäcov 1984 Die Ockergrabkultur дп Bulgarien (Darstellung des Problems).- *StPr 7,* 99-116.
Petrescu-Dämbovita M. 1977 Depositele de bronzuri din Romania. Bucuresti.
Palmer L.R. 1961 Mycenaeans and Minoans. Oxford.
Petsas Ph. 1978 Some Pictures of Macedonian Riders as Prototypes of the "Thracian Rider".- *Pulpudeva 2,* 192-204.
Piggot St 1965 Ancient Europe. Edinburg.
Piggot St. 1979 The First Wagons and Carts: Twenty-five Years Later.- *BIAB, 17,* 3-17.
Pop M. 1964 Aegean Writing and Linear A. London. (= Studies in Mediterranean Archaeology, VII).
Roman P. 1976 Cultura Cotofeni. Bucuresti.
Roman P., I. Nemeti 1978 Cultura Baden in Romania. Bucuresti.
Rey L. 1921 Observation sur les premiers habitats de la Macédoine. Paris.
Safiropoulo J. 1964 Histoire de la Grèce à l''âge du Bronze. Athene.
Sakelariou M. 1977 Peuples prêhelleniques d'origine indoeuropêene. Athene.
Sakellariou M. 1980' Les proto-grecs. Athene.
Samsaris D. 1980 O exellenismos tis Thrakes kata ten Ellenike

kai Romaike arhaioteta. Thessalonike.
Sandars N.K 1974 Thracians,Phrigian and *Ivon.-Thracia 111,141-202..*
Sarafov T. 1970 Les Besses et Rome,- *Actes du* I. *CIEB,* III, 141-150.
Schachermeier Fr. 1982 Die Levante im Zeitalter der Wanderungen vom 13. Wien.
Spiridonov T. 1984 Rulers and Territoires in Thrace and Mycenae: Theoretical Problems.- *Contributions au IVe CITh* Sofia, 168-173.
Syme R. 1983 Rome et l'éveil des nations.- *Diogènel24,* 34-50.
Täger F. 1957 Charisma, t.I. Stuttgart.
Tarn W. 1952[2] Hellenistic civilisation. London.
Theocharis D.R.1973 Neolithic Greece. Athene.
Tomaschek W. 1980 Die alten Thraker. Wien.
Valmin M.N. 1938 The Swedish Messenia Expedition. Lund.
Vanden Berge L.1966 Art iranien ancien. Leiden.
Van Vindekens A.J. 1952 Le pêlasgique. Leiden.
Van Vindekens A.J. 1980 Nouveaux arguments en faveur de la thèsePêlasgique.- Сб. Вл. Георгиев.София, 146-155.
Watelin L.C S. Langdon 1934 Excavations at Kish. vol. IV. Paris.
Wiesner J. 1968 Fahren und Reiten.- *Archeologia Homeгroa:* Bd.I, Kapitel *F.* Gottingen.
Wooley L.C. 1**943** Ur Excavations, vol. II. (The Royal Cemetery). London-Philadelphia.
Young T.C. 1974 The Elamites, Medians and Achaemenides. - *EBr,* s.v. *Iran,* 830-832.

Литература към глава трета, параграф 2.

Анучин В.А. 1982 Географический фактор в развитии обществу И.
Бучинский И.Е. 1963 Климат Украины в прошлом, настоящем и будущем. Киев.
Вавилов Н.Н. 1987 Центры происхождения культурных растений.- Происхождение и география культурных растений. Ленинград, 33-127.
Генчев Ст. 1968 Към проучването на различията между обичаите при погребение от двете страни на ятовата говорна граница в Северна България.- ИЕИМ XI, 169-200.
Георгиев Вл. 1958 Въпроси на българската етимология. София.
Георгиев З. 1978 Нов халштатски наод од околината на Куманово.- *МАА 4,* 69-80.
Герасимов И.П. 1985 Экологические проблемы в прошлой, настоящей и будущей географии мира. Москва.
Гребенников Ю.С. и др. 1984 Погребения предскифского периодав Южном Побужье,- Ранний железный век Северо-Западного Причерномэрья. Киев, 33-49.
Дергачев В.А. 1975 Бронзовые предметы XIII-VIII вв.до н.э.из Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев.
Дремсизова-Нелчинова Цв., Л. Слокоска 1978 Археологически паметници от Кюстендилски окръг. София.

Живков П. **1973** За тракийската военна тактика.- СтПр I, 38-56.
Иванов В.В.,В, Н. Топоров 1976 Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян.- Вопросы этногенеза и этнической истории славян и ВОСТОЧНЕЕ романцев. Москва, 109-128.
История 1970 История войн и военного искусства. Москва.
Йорданов К. 1977 Гетските държавни обединения и политическата история на траките през VI-IV в.пр.н.е.- *ThA 2,* 110422.
Керамидчиев А. 1979 Малешевската котлина.- *MAA* 5, 151-160.
Лапушнян В.Л. 1979 Ранние фракийцы X - начала IV в. до н.э. в лесостепной Молдавии. Кишинев.
Марченко К.К. 1974 Фракийцы на территории Нижнего Побужья в второй половине VI-I вв. до н.э.- ЕДИ, 2, 149.
Мегалитите 1976 Мегалитите в Тракия.-Тракийски паметници.I.София
Мелокова А.И. 1969 К вопросу о границе между скифами и гетами.- Древние фракийпы в Северном Причерноморье.Москва 61-80.
Ме люкова А. И. 1975 Итоги и задачи изучения взаимосвязей киммерийских и скифских племен с фракийцами в советской науке.- *StTh* I, 54-66.
Николов Вес. 1984 Още по въпроса за ролята на траките в армията на Александър III Македонски и на приемниците му.- СтПр V, 63-82.
Никулиць И.Т. 1977 Геты IV-III вв. до н.э. в днестровско-карпатских землях. Кишинев.
Никулиць И.Т. 1987 Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. Кишинев.
Охотников СБ. 1979 О земледелии архаических поселений ^Нижнего Поднестровья.- Памятники древних культур Северного Причерноморья. Киев, 55-60.
Спиридонов Т. 1978 Историко-географско райониране на древна Тракия през енеолита,- *ThA 3,* 60-77.
Тачева-Хитова М.1983 Още едно становище по античната дискусия за европейските мизи (срещу Страбон VII, 2, 2).- *ThA 9,* 31-49.
Тихонова Н.В. 198t К. Маркс и Ф. Энгельс о взаимодействии общества и природы.- Общество и природа. Москва, 20-36.
Топоров В.Н. 1982 Первобытные представления о мире (общий взгляд). Очерки истории естественно-научных знаний в древности. Москва, 8-40.
Топоров В.Н. 1982а Река.- Мифология народов мира. Москва, 374-376.
Babes M. 1975 Problèmes de la chronologie de la culture Getodace,- *Dacia,* 126-139.
Bader T. 1978 Epoca bronzolui în nord-vestul Transilvaniei. (Cultura pretracica si tracica). Bucuresti.
Berciu D. 1977 Burebista si epoca sa. Bucuresti.
Daicoviciu C,,Al. Fe: enzi 1951 Asezarile dacice din Muntii Orastiei. Bucuresti.
Dictionar 1976 Dictionar de istorie veche a Romaniei.Bucuresti. (s'.v. celçii), 145-150.
Filip J. 1966 Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Proto-

histoire Européennes .Prague (s..v. .Kelten), 586-594
Fogel J. 1977 Z badan nad kontaktami spoleczenstw ziem polskich wczesnej epoki brazu z kregiem Egeiskim.- *APol* XXII/1, 97-109.
Fol Al. 1980 La route d'Alexandre le Grand en Thrace au printemps de 335 av.n.e.- Αλεξανδρος Μεγαστος. Θεσσαλονικη.131.-133.
Guna M. 1977 Unele problemeïe s,i perspective aie cercetârii primei epocii a fierului în jude^ul Caras-Severin.- *Studii si comunioari de etnografie-istorie* II. Caransebes, 251-276.
Heine-Gelderen R. 1951 Das Tochare problem und die Pontischen Wanderungr *Saeculum 2,* 13-44.
Jettmar K. 1972 Thrako-kimmerian Phase in Central Asia.- Early Chinese art and its Possible Influence in the Pacific Basin, t. 2.
Kiepert H. FOA Formae Orbis Antiquae. Berlin, 1885, tab. XVI.
Macrea M. 1978 Burebista si celtii de là Dunarea de mijloc- *De la Burebista la. Daoia Postromana.* Cluj-Napoca, 41-57.
Morintz S. 1978 Contributii arheologice la istoria tracilor timpurii, v. I. Bucuresti.
Pogirc C. 1968 B.P. Hasdeu linguist si filolog. Bucuresti.
Poghirc C. 1973 La contribution de B.P. Hasdeu à la théorie du substrat de la langue romaine.- *LB XV,* 2, 85-98.
Roman P. 1976 Zur kulturellen Grundlage der thrakischen Bronzezeit.- *Thraoo-dacica.* Bucuresti, 53-57.
Spiridonov T. 1977 La marche d'Alexandre le Grand en Thrace antique et les tribus entre Stara Planina et le Danube.- *Thraoia* 4_f 225-234.
Vulpe R. 1966 Asezäri getice dîn Muntenia. Bucuresti.
Vulpe R. 1976 Le Gete Burebista, chef de tous les Geto-Daces.- *Studia Thraoologioa.* Bucuresti, 38-61.
Vulpe R. 1976a Argedava.- *Studia Thraoologioa,* Bucuresti, 69-79
Welkov Iv. 1952 Der Fels im Kultus der Thraker.- *Festschrift für* i?. *Egger.* Klagenfurt, 28-36.

Допълнение към литературата

Иванов В.В. 1977 Человеческая деятельность-познание-искусство. Киев.
Панфилов В.З. 1977 Философские проблема языкознания. Москва.
Полушкин В.А. 1967 К вопросу об определении информации.- Язык и мышление. Москва.
Солнцев В.М. 1977 Языковой знак и его свойства.- ВЯ, кн. 2.
Солнцев В.М. 1977а Язык как системно-структурное образование. Москва
Цымбурский В.Л 1987 Л.А.ГиндинУ Древнейшая ономастика Восточных Балкан. София, 1981 (Рецензия).- БЕ XXX, 1, 63-69.

СЪКРАЩЕНИЯ

АК МССР 2 - Археологическая карта Молдавской ССР. Кишинев.
АО - Археологические открытия в СССР. Москва.
ВЕ - Балканско езикознание. София.
ВИД - Българско историческо дружество. София.
ВДИ - Вестник древней истории. Москва.
ВИ - Вопросы истории. Москва.
ВФ - Вопросы философии. Москва.
ВЯ - Вопросы языкознания. Москва.
ГНМ - Годишник на Народния музей в София. София.
ГНАМПл - Годишник на Народния археологически музей в Пловдив. Пловдив.
ГСУ - Годишник на Софийския университет. София.
- ИФ - Исторически факултет.
- ФЗФ - Факултет за западни филологии.
ИАДВ - Известия на археологическото дружество-Варна.
ИБАИ - Известия на Българския археологически институт.
ИнИзсл - Интердисциплинарни изследвания. София.
ИПр - Исторически преглед. София.
КСИА - Краткие сообщения Института археологии. Москва.
МИА - Материалы и исследования по археологии. Москва.
МПК - Музеи и паметници на културата. София.
НАА - Народы Азии и Африки. Москва.
ОИПК - Труды Отдела истории первобытной культуры.Москва.
ПрИз - Проблеми на изкуството. София.
РН - Расы и народы. Москва.
СЭ - Советская этнография. Москва.
ТИЭ - Труды Института этнографии. Москва.
РП - Разкопки и проучвания. София.
СА - Советская археология. Москва.
ЭССЯ - Этимологический словарь славянских языков.Москва.
AAHung - Acta Antiqua academiae scientiarum Hungaricae.
AAPhStA - Acta Antiqua Philippopolitana. Studia archaeologica.
AJA - American Journal of Archaeology.
APol - Archaeologia Polski. Warszawa.
BIAB - Bull, de l'Institut archéologique bulgare.Sofia.
BSA - Annual of the British Scool at Athens. London.
CAH - The Cambridge Ancient History.
CIEB - Actes du Congres International des Etudes Balkaniques-.
CITh - Actes des Congrès Internationals de Thracologie.
EBr - Encyclopedia Britanica.

LB - Linguistique Balkanique. Sofia.
MAA - Macedoniae Acta Archaeologica. Prilep, Scopie.
MCA - Materiale si cercetare arheologice. Bucuresti.
SBOA - Sitzungsberichte der Osterreichischen Acad. der Wissenschaft. Wien.
SCIV - Studii si cercetari de istorie veche(si arheologie). Bucuresti.
StB - Studia Balkanica. Sofia.
StPr - Studia Praehistorica. Sofia.
StTh - Studia Thracica. Sofia.
TAB - Terra Antiqua Balkanica. Sofia.
ThA - Thracia Antiqua. Sofia.
ThPr - Thracia Praehistorica (Suppl.Pulpudeva 3).Sofia.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ

ГЕОГРАФСКИ ИМЕНА

АНТИЧНИ ИМЕНА

В азбучния показалец са включени само географските и античните имена. Тъй като изследването е посветено на етническата проблематика, то включването на термините и понятията би увеличило обема на книгата двойно. Не е включено и името "Тракия"!

Аджигьол 127
Адриатика 89
Азия 26, 37, 111
Ай бунар 53, 78
Аксий 116, 117
Аладжа Хююк 66
Александрово, село 127
Александър III 25, 99, 102, 116, 120, 128, 143, 150
Анатолия 35,37,43,44,45, 47, 49,51,52,53,60,61,62,64,65,66 67,72,75,85
Антиох 103
Аполодор 63
Ариан 116
Армения 66, 72
Арменско плато 49,50,55, 64, 66, 73, 75
Аталиди 103
Арцава, страна 62,63,75
Арцидава 122
Балкана 120,137
Балканите 37,44,47,50,51,56, 70,85,87,94,108,129,148
Балкански п-в 36,42,46, 48, 52,61,62,64,66,67,70,73, 85, 89,92,95,109,124
Белене, остров 120
Белоградчик 36
Боспор 34, 100
Бубани Хум 68
Буребиста 120, 124
България 68, 75
Варна 21,41,56,57,58,78
Враца 36, 127
Вритра 111
Върьдия, община в Румъния 122
Гърция 25,44,45,46,48,67,68, 70,95,128,130,134,141
Гортиния 116
Дагестан 51, 64
Дакия 120,121,123,124, 137.
Дарий 100, 116, 143
Дарий II 48
Делфи 22
Дереивка, с. в СССР 73
Десудава 123, 124
Децебал 120
Джебел 118
Диоклетиан 144
Днепър 66,73,111,115,116
Днестър 66,111,113,115,116, 122
Долна Мизия 144
Долнодунавска низина 60, 80,
Дон, р. 73, 111
Дорион 67
Древен Изток 65
Дунав, р. 39,95,111,113,116, 120,123,124,137
Дунавски басейн 64
Дуросторум 137
Евбея, остров 69
Евразия 52
Европа 19,37,49,62,85,90,144
Егейски басейн 67
Егейски острови 60,66,68
Егейско море 61,95
Египет 63, 102, 144
Елада 18, 85,96,97, 116,131, 151
Елам 66
Елена 18

Елин 97
Ескус 137
Етрурия 45
Ефрат, р. 70
Жданов, гр. в СССР 73
Жиу, р. в Румъния 120,121,122
Задкавказие 66, 72
Зигуриес, в Гърция 67
Златна Панега 110
Изида 142
Илирия 44
Иран 64, 70, 131
Искър, р. 37, 41, 120
Истър, р. 110, 117
Италийски п-в 136, 138
Кавказ 37, 51,61,64,65,66,70 72, 73, 85
Казичене 41
Караново 65
Караш, р. в Румъния 122
Карпати 92,95,113,115,116, 120,122,124,137
Картаген 103
Каспийско море 47,72,75,83
Керкине, ант.пл. 118
Киклади 69
Киликия 61
Кицуватна 62
Кносос 67
Кония, в Турция 61
Коркина, село 118
Котис 104, 105
Котис I 24, 101
Крит 45,46, 67
Крайова 122
Ксенофонт 97
Ксеркс 143
Кубан, р. в СССР 111
Къзъл Ърмак, р. Турция 62
Кюстендил 110
Лагиди 103
Лакедемон 69
Лвово, с. в СССР 73
Лемнос, остров 69
Лерна 67
Лесбос, остров 60, 61
Лидия, р. 117
Лори-Берд, в Армения 72
Лчашен, в Кавказ 72
Македония 39,102,103,104,116 117,118,123,128,129
Максимин Тракиеца, имп. 145
Мала Азия 19,38,44,48,49,60, 61,63,65,70,75,85,128,130,131 142,144
Мари, страна в Др.Изток 73
Марица, р. 95
Маронея 142
Марцианополис 137
Мегабаз 143
Месопотамия 49, 70, 73
Места, р. 37, 41
Митани, страна в Др.Изток 70, 73
Митридат VI Евпатор 103
Михайловка, с. в СССР 73
Молдавия 39
Монтана 137
Морава, р. 36
Мунции Оръштией, пл. 123
Н. ад Иструм 137
Нишко поле 36
Нове 137
Овчево, Джебелско 118
Огражден, пл. 118
Олт, р. 37,41,120
Омир 18, 82, 96, 131
Орфей 141
Осогово, пл. 118
Осъм, р. 41
Пангей, пл. 118
Певка остров (Белене) 120
Певкакия-Волос 68
Пелендова 122
Пелопонес 69
Пеней, р. 116
Пеония 116, 117
Перин 109

Перун 109
Пирин 109
Плачковица, пл. **118**
Плиний 105
Поволжие 61
Политотделско, с. в СССР 73
Предна Азия 64, 70
Приазовие 113
Прибайкалие 37
Проливи 93
Прут, р. 113
Птолемей (в Египет) 102
Птолемей (географ) 105
Репина, с. в СССР 73
Рим 109,101,103,124,12 7,128 , 129,132,133,137,139,140, 141, 143,144,145,152
Римска империя 138, 150
Родопи 22, 95,, 109, **118**
Рудна глава 53
Румъния 39, 42, 54
Русия 38, 72
Северен Кавказ 111
Северно Причерноморие 43, 68, 82,83,85,108
Севт 98, **106**
Севт III 25,
Севтополис **135**
Сексагинта Приета 137
Селевк 102
Селевкиди 103
Сиалк (в Иран) 72
Сибир 37
Синташта, р.в СССР 72
Сирет, р. 122
Сирия 72
Ситалк 101, 118
Скития 131
Словакия 120
София 36, 110
Спарта 103
Средиземноморие 8, 64
Стара планина 37,41,60, 83, 90,95,101,120,122,124,137,144
Стоби **116**
Страбон 110, 116, **117**
Странджа 124
Стримон, р. 110, **117**
Струма, р. 37, 41
Сухата Саратовка, с.в СССР 73
Тамирис 141
Тел Аграб (в Месопотамия) 66
Темпе (в Тесалия) 116
Терми 60
Тесалия 35, 68
Тигър, р. 49
Тракийска низина 36
Траян, имп. 120
Троада 47, 60, 67
Троя 18,48,60,63,68,96
Трънско 110
Тукидид 18, 85,96,101,118
Туркмения 64
Турция 64, 96
Украйна 37, 57, 64
Унгария 65
Ур 66
Урал 37, 61
Усатово, с. в СССР 68
Филип II 25, 143
Халиакмон 117
Халис, р. 65
Хасково 36
Хезиод 110
Херодот 19,27,62,69,96,104
Хиос, остров 61
Челябинск 72
Черно море 47,83,113,120,122
Шумер 66
Югославия 68
Южен Буг, р. 53
Ягодинска пещера (в Родопите) 118

THE THRACIAN ETHNOS - PROBLEMS OF ITS FORMATION AND DEVELOPMENT

Toêo Spiridonov

(Summary)

The aim of the present work is to formulate only some of the basic problems related to the formation and development of the Thracian ethnos, and, whenever possible, to seek a satisfactory solution ffrom the standpoint of present-day knowledge.This reservation is rather important, because more than 110 years have passed since the appearance of the first works in which scholars drew attention to the Thracians as a result of interest either in the language, or in archaeological research in Bulgaria. During this period investigations have made tremendous progress in the accumulation of information on various aspects of the historical and cultural development of the Thracians, which has naturally resulted in considerable changes in the views on their ethnic state. Generations of scholars, depending on their erudition and on whether they belonged to one school in science or another, either created, or accepted and developed further the notion about the formation of the Thracian ethnos (Вежова 1967; 1972; Йорданов К. 1972; Bibliographia Thracica 1).

Today the problem of the formation of the Thracian ethnos is facing researchers with a new urgency, both owing to the general development of our knowledge on the formation of ethnoses of the type of the Thracian ethnos, and owing to the progress in the studies on the Indo-European problem. The link between these two problems becomes obvious even after a cursory glance at the state of Indo-European studies and at the place of the Thracians in these studies.

* * *

A large number of articles and monographs were written* over the past years on the theory of the ethnos. In a brief evaluation of what has been achieved,it may be stated that there is considerable progress in determining the main outlines of this theory. At the same time, it is also possible to point out some of the essential problems which are still facing the theory of the ethnos.

It is known that each theory is valid fér a greater number of ethnoses only when it is derived on the basis of the analysis of a wider range of concrete ethnoses. In this sense the theory of the ethnos is directly dependent on the investigation of the concrete ethnoses. Thus, scientific knowledge will become more precise and theory will acquire its ultimate form in the course of a constant dialogue between theory and concrete studies (with the researcher as mediator in this dialogue).

In this respect the 'Thracian ethnos offers serious opportunities for checking the basic elements of the theoretical formulations.

Consequently, three terminological states may be differentiated:

1) Ethnoid - ethnos in the process of formation;

2) Ethnos - ethnos with completed structure and characteristics;

3) Ethnos in development - development of the ethnos after its formation as such.

Two lines of development may be distinguished for the internal state of the ethnos:

- ethnos-process, and
- ethnos-structure.

During the process evidently coordination among the various elements of the structure takes place, and this goes on until the moment when they start functioning in a coordinated manner. After that moment the changes are smaller and slower.

Two- stages may be differentiated from the viewpoint of structure, namely:

- Stage of formation and coordination of the fundamental structural elements;
- - Stage of coordinated functioning of these elements.

For a number of reasons the ethnic characteristics of two neighbouring ethnoses always contain elements which are genetically related and which grow on a common basis dated far back in time. Owing to the specificities of the ethnic processes in these ethnoses, the common element began to be "overgrown" with various specificities, depending on the orientation of the processes. Thus, at a definite moment, the common element will prove to be filled with almost or completely different ethnic content. Hence,the particular role of the ethnic specificities.

The analysis of the ethnic development of Thrace in the light of the potestary-political culture (as ethnic element) gives grounds to think that the respective institutions had been formed both in Thrace and in the neighbouring regions. This is clearly demonstrated by the fact of the participation of Thracian military detachments in the Trojan War. Observations on the ethnic development of Hellas and Thrace through the prism of the character of the Trojan War shows that the development of the two regions was approximately identical at that time.

The list of ethnic levels of the Thracians (possibly of other ethnoses as well) comprises also the level "Indo-Europeans" although with a slight peculiarity which should be specified: the position of this level. If the formation of the Thracians is examined in the light of the migrationist theory, it would follow that the migration group that had laid the foundations for the Thracian ethnos»possessed greater accumulated ethnic experience. Therefore,the level "Indo-Europeans" will be at the beginning of the list. However, when the formation of the Indo-European ethnocultural community is considered as interaction of several zones (foci), then the mentioned level will be at the end of the list,and it will not be able to obtain full development because it would not exceed the level of the (ethnocultural) community.

Observations on the development of Thracian culture as a whole show that its stages do not coincide with the stages of the ethnos. It had acquired its complete form long before the appearance of the last feature of ethnic completeness, i.e. the self-appelation. Evidently, this is the condition culture itself to play a definite ethno-forming and ethno-differentiating role, as well as ethno-protective role in the interaction with other ethnoses.

As regards the role of language, in view of the fact that regions with characteristic features of the spiritual and material culture had taken shape in Thrace as early as the period of ethnoid state[4] of the

Thracian ethnos, it may be considered that language processes participated not so much in the formation of the general ethnic, as in the formation of the ethno-differentiating features, through differentiation of the mentioned regions on dialectal basis. And since these processes are related to the. formation of the'structure of stable ethnic elements, they are a reliable symptom of ethno-consolidating process.

The discussed zonal characteristics of the ethnic development of the Thracian ethnic massif are intertwined with the possibility of seeking and discovering common territorial} typological and genetic elements among the different regions (zones), both with respect to the entire massif,and within it. Such an analysis would permit a different view on the communities known to this moment: Thraco-Pelasgian, Thracian-II lyrian, Thracian-Phrygian and Thracian-Asia Minor. In the light of the above-mentioned mechanism of "overgrowing" of the same (genetically related) elements of two or more neighbouring Palaeobalkan ethnoses, there can be more certainty in the conclusion that a common ethnocultural horizon (comprising the Balkans or the Balkans and Asia Minor) was at the basis of the mentioned communities.Depending on what level of ethnic development the elements studied reflect,they may suggest their belonging to that common horizon or to a later phase, when, as a result of various factors, the common elements diverged in their further development. Naturally, such a formulation should be applied cautiously to each of the communities,because certainly not every community and not every element of the ethnic characteristics have the same relation to the common basis.

It is known that the Indo-European problem emerged as a linguistic problem. Over the past twenty years, however, this has changed rapidly and archaeologists became actively involved in the varied discussions. There are two reasons for this. The first one - the hypothesis about the existence of the Indo-European land of origin - had existed for a long time, but archaeologists failed to notice it. When this happened, naturally the second reason arose. If one refers to a land of origin, and bearing in mind that the carriers of the Indo-European languages are human individuals, they must inhabit a certain territory and they must create material culture. Consequently, all this can be located,chronologically determined and compared. Related to the problems of linguistics, this created a possibility to assume and to seek numerous migrations which had created the actual Indo-European diaspora.

In view of the great interest in the Indo-European problem, the study and the researcher are aided by two circumstances:

1. All linguistic and archaeological hypotheses about the origin and the movements of the Indo-Europeans (related to the Balkan Peninsula) have been collected in M.Sakellarious* book, while V. S.Titov has made a good survey of the migrations affecting the Balkans and the neighbouring regions.

2. As it can be seen from the survey of the linguistic hypotheses, the predominant part of them, as well as most archaeological hypotheses ensue from the postulate "ancient land of origin/migration", with fewer* or more variants. Here special attention deserve the.more cautious opinions of F.Schachermeyer, V.Pizani, I.M.Diakonov, B.V.Gornung and others.

The literature on the problem investigated shows that the most important period in the solving of the problem concerning the Indo-Europeans was the Bronze Age, more specifically the transition from the Aeneolithic to the Bronze Age (according to the terminology used by archaeologists), i.e. the end of the 4th to the beginning of the 3rd millennium B.C. This period and the two millennia following it marked a turning point in the development not only of the Balkan Peninsula, but also of almost all civilized regions of Eurasia, owing to the process of their Indo-Europeanization. Observations indicate,however, that the different regions were involved at different times into this process, which permits the rather reliable stratification of the available source basis.

In 1980 and later the last hypothesis appeared - that of T.V.Gamkrelidze and V.V.Ivanov,which localizes the Indo-European land of origin most generally on the Armenian plateau. A serious discussion began around this hypothesis between its authors and I.M.Diakonov and L.A. Lelekov as opponents.Tne discussion is in fact continuation of the investigations on the Indo-European problem, but at the same time it offers an opportunity to draw attention to an interesting fact. The different localization of the Indo-European land of origin is in itself eloquent evidence about two things: first,that it will not be possible to find one point on the globe about which all data and all researchers to be unanimous that it was the place of the Indo-European land of origin.Second,this suggests that the Indo-European community should evidently be associated with a considerably wider area,whose different parts have played a leading role at different periods or have retreated to the background. Or, in other words, it is necessary to discuss dialects or foci of language types.

The stratification of linguistic layers mentioned above is success in itself, but it evidently stops there, because this stratification has not been applied to the entire problem. From the viewpoint of the historical development, it seems that the Indo-European problem should be examined as a process having its own stages,periods and foci that have given birth to the different elements of the process. Such a formulation is better explained with the variability of each ethnocultural complex- in the Indo-European linguistic and ethno-cultural community »because it is known that such a community developed .irregularly, which is natural. It seems that precisely this irregularity in the development brought different ethnocultural groups to the fore at different periods, and these groups participated with their linguistic fund in the formation of the linguistic community.

After a relatively brief historical period during which the *Balk*kans formed one territorial community together with the Northern Black Sea coast,the population of the Peninsula gradually gathered intrinsic forces and definitely embarked on more and more independent development. This development was parallel to the similar processes taking place to the east of it,where the contours of the Indo-Aryan community gradually began to take shape.The above-mentioned independent development can also be traced through the influence which the Balkans had on the southern parts of the Peninsula and on Northwestern Asia Minor. In these lands this seemed to mark the beginning of a "chain" migration (according to the term used by N.Y. Merpert), which led to the gradual Indo-Europeanization of Anatolia. The formation of the Hittite-Luwian

community started at the beginning of the 2nd millennium B.C. The available data show that until approximately the 16th century B.C. the Balkans and Anatolia, including Armenia as well, belonged to a community characterized by intense cultural interactions and typologically similar cultural phenomena (Map -1Z). One should not overlook such parallels as the existence of apsidal dwellings which are definitely associated with stock-breeding population and are widespread from the Caucasus to the Balkans, the existence of Thracian linguistic relicts in Anatolia, the spreading of the chariot in Western Asia and in the Balkans, etc. It may be assumed that precisely during that period the Indo-European community considered was involved in more active contacts with the non-Indo-European languages, e.g. with the Semitic-Hamitic languages.

On the Balkan Peninsula the process of adhering to the above-mentioned Balkan-Anatolian community was gradual., for which there are archaeological data. The studies carried out by archaeologists over the past decades have given grounds for the claim that conditions for the appearance of regional specificities in the Balkan-Aegean-Anatolian community were gradually formed in the course of the historical development and particularly in the period between the 19th and 16th centuries B.C. Observations suggest the existence of two regions: North Balkan which also comprises Northwestern Asia Minor, and South Balkan region to which the western and southwestern parts of Asia Minor could be associated. A third region began to take shape in Anatolia.

The problem concerning the Phrygians should be considered at this stage.

Some of the controversies may have been avoided by assuming the following situation. With the appearance of the above-mentioned common Balkan-Asia Minor Indo-European horizon, the groups of the Mysians, Phrygians, Teukroi, Dardanoi and Thynoi began to be formed gradually in Northwestern Asia Minor. When toward the end of the 15th century B.C. the Hittites turned their attention to these lands, all peoples mentioned above were subordinated under different forms (the treaty between the Hittites and the Arzava country is known). After the disintegration of the Hittite state, the above-mentioned peoples acquired the opportunity to develop independently: part of the Phrygians reached the lands of the Eastern *Muski,* the rest created the Phrygian state. The Mysians also embarked on their own independent path of development - there is the well-known case of the Greek detachments headed for Troy, who lost their way and landed an the Mysian coast. There they were defeated and scattered in the sea, so that when they finally came back to Greece, they needed eight years to recover and to set off for Troy again.

Such a picture also explains one of the essential items of information provided by Herodotus about the passage of the Mysians and Teukroi (and together with them of the Dardanoi and some other Phrygian groups) into Europe, as well as the finding o£ new Phrygian toponyms scattered on the Balkan Peninsula from the Chalkidike to the northern coasts of the Adriatic Sea, etc.

After the 16th-15th century B.C., when Eastern Anatolia was on the threshold of its Iranization and the remaining two regions had already built relatively independent and stable structures, processes of interaction, intermingled with internal movements and conflicts, became

more active. The formation of the Mycenaean society and its subsequent degradation, attributed to the Dorians, should be viewed apparently as the result of such phenomena; according to some researchers, this picture describes well the entire process of transformation in Ancient Hellas, which clearly shows the way in which the Hellenic ethnic characteristics were formed. At this stage the analysis of the Palaeobalkan ethnic communities features most prominently the problem concerning the relations between the ethnic and the ethnonymic situations ^being,as a rule,different phenomena. However, the links between two components of the situation are dialectically bound to the basic forms of the ethnic levels and,therefore,the ethnonymic reality cannot be considered to be ethnically loaded,although merely the external shell of some ethnosocial form.

In most general lines, the opinions concerning the formation of the Thracian ethnos may be generalized in three large groups:

- The Thracians were indigenous population whose origin can be traced to the Neolithic Age;
- The Thracians were a population that had come from the North or Northeast ;
- The Thracians were a people formed as a result of the merging of the indigenous population with nomadic population coming from the North/Northeast.

Recent research has shown that the methods for the analysis of the formation of the different ethnoses have become extremely complicated. It is becoming increasingly clearer that this analysis should take into account numerous factors,both external and internal, without attributing absolute significance to one cause or another, which influenced the formation of the ethnos. In view of the many gaps in our knowledge about the development of the Thracians, here we shall examine several elements of the scientifically accepted definition of ethnos:

- ethnos and territory;
- ethnos and economy;
- ethnos and culture;
- ethnos and self-consciousness.

Ethnos and Territory

The problem of the role of the territory has different interpretations in the various studies, but almost all researchers recognize its importance. It should be noted, however, that the role of the territory is different during the different moments of the ethnic process. It was greater,the earlier the beginning of the ethnic formation and this is determined by the considerably fewer contacts among the different human groups, which are in their turn the results of the smaller possibilities for travel, trade, etc. Naturally, these fewer contacts were relative, but they contributed to the otiginal cohesion among the various population groups and to the formation of common cultural elements: common ancestors, common mode of production and way of life, etc. Isolation was a relatively important factor and it probably served only as the initial impetus, because the unification of the members of a human group (irrespective of the ways and causes) later also gave birth to conditions for wider activities and contacts with other neighbouring gtoups. The role of the territory in the pro-

cess of consolidation of a human group may be examined at different levels»depending on the state of the ethnos: "family/territory", "community/territory", "tribe/territory", etc. The existence of a definite form of social-territorial organization, reflected in the above relations and analysed in their light, would make j.t possible to trace the development of the role and significance of the territory for the process of ethnic differentiation.

The analysis of the territory on which ethnic processes of the Thracians developed may follow two lines: one line will analyse the role of the territory within the process itself, while the second line will examine its role for the differentiation of two neighbéuring ethnoses.

In conclusion, it should be stated that the development of the ethnic processes after the beginning of the 3rd millennium B.C. again started from the initial positions, this time, however, on a considerably higher level owing to the already accumulated ethnic "experience".This is why the territory of the Thracian ethnos can be delineated now much more clearly than before. This territory was naturally considerably wider than during the classical Thracian period, but it became gradually narrower owing to the development of the socio-economic processes in their natural directions,approaching its "classical'? outlines. Characteristic dynastic possessions took shape within these outlines as a result of the natural development of the ethnos (disintegration of the family community and formation of the territorial-neighbourhood community). Under the influence of the Thracian religious-political reality, these possessions became transformed into a form that was perceived by external non-Thracian observerd as tribal forms.

Ethnos and Economy

There is still discussion in the theoretical literature about the place and the role of the economy in the formation of the ethnos. In Soviet literature the two sides in this discussion are most clearly seen in the studies of V.I.Kozlov and V.F.Gening. Their views will be briefly outlined here, because this is of considerable importance for the analysis of the Thracian ethnic reality. According to V.I.Kozlov, "economic relations by themselves determine only the economic community of the people, determined by the class-professional and territorial division of labour," i.e. the link between the economic and the ethnic communities is mediated in character and it is manifested above all through the community of the territory and the social and state-political organization related to it. According to V.F.Gening, the ethnic community is such a social organism whose composition is formed on a limited territory by different groups of people as a result of constant contacts conditioned by the development of the socio-economic system; the main factors for the formation of such an ethnic community are the unity of the socio-economic structure and the common territory. Moreover, according to V.F.Gening, who has based his theory on the works of K.Marx and F.Engels, even the common language was created due to and only in the process of formation of the ethnic community, as one of the results of the action of the socio-economic factors.

In the spirit of what has been written so far, we should ask ourselves whether we may speak about the existence of economic community

in the Thracian lands.Summation of the observations on the development of the Thracians would show that the data do not permit to speak about economic community on the territory of the entire Thrace.At that stage it is possible to refer only to economic and social relations and contacts which are identical in character and in orientation.Only the Roman invasion on the Balkans and the inclusion of Thrace in the economic system of the Empire created conditions for the formation of economic community.Some data suggest that the economic development of the different state formations in Thrace was in the direction of the setting up of a community, but within the frameworks only of the different ethno-social organizations: Odrysae, Triballoi, Getae, etc.

Ethnos and Culture

At this stage of our knowledge it is hardly possible to make an analysis of the links between the Thracian ethnos and its culture. In the author[1]s opinion,therefore, it would be appropriate to discuss two of the most essential problems: the Hellenization and the Romanization of the Thracian lands.

The two phenomena belong to the sphere of cultural interactions and probably they would have been better observable in the zones of cultural contacts, because precisely there the representatives of two ethnoses could make comparisons. Naturally, the comparison was made on the basis of the entire experience accumulated by the ethnos and passed on to the individual in the course of his formation as a member, of this community. In addition to everything else, culture is also a complex of norms of behaviour for a certain society, insofar as culture does not exist outside society. Therefore, the accumulation and the passing on of the ethnic information played a considerably greater role for the people belonging to the earlier ages, because it was prompted by the instinct for preservation and reproduction of the family and of the tribe. Viewed from this angle, the contacts between representatives of two ethnoses would permit both ethnic differentiation and observation of processes of natural interaction and enrichment. In the interaction of the two ethnoses »however, e.g. the Thracian and the Illyrian, the degree of self-differentiation in the contact zone would be under the strong influence of various factors, one of which - perhaps the strongest one - was the military and political situation in the region.

In fact, in the light of what was said above, Hellenization and Romanization are concepts concerning the outer shell of the cultural interactions between the carriers of Thracian and foreign culture. Precisely because such a process of interaction and not a change in the consciousness took place,the population included into the Roman Empire did not become a *populus romanus;* the latter remained only on the Italic Peninsula.

Ethnos and Self-Consciousness

In its development theoretical literature brought to the fore the problem of the ethnic ' self-consciousness and self-appelâtion (ethnonym) as the most essential features of the ethnos, and this does not give rise to any particular objections. It should only be added that if the concept "ethnos" is postulated as generic for concepts such as tribe, people, nation, etc., then the ethnic self-consciousness should

also be considered at the same levels. Here only the state of the ethnic divisions will be examined.

Today it is possible to speak about tribes in Ancient Thrace from the Neolithic Age onward, because there is no clear evidence about Mesolithic culture in the Bulgarian lands. On the other hand, insofar as the Thracian ethnos started its development on the basis of internal development, with influence or with participation of the newly-arrived steppe population, it may be assumed that the proper Thracian tribes developed on the basis of integrating groups with different specific features: some were with farming orientation, otners were stock-breeders. In other words, it may be considered that some of the preliminary stages in the formation of the tribe as such were simply not necessary.

The complexity of the analysis of the Thracian ethnos consists precisely in the existence of different integrating components which have attained a certain internal stability. Only by way of example let us recall that a number of elements from the Varna necropolis are interpreted as manifestations of religious, tribal and political power; this in its turn suggests an advanced stage of the ethnic processes in the integrating components. However, both types of components underwent essential changes under the influence of the conditions characterizing the formation of the new type of tribes, and their characteristics comprised elements of both agricultural and stock-breeding types.

If it is necessary to generalize the observations on the theoretical substantiation concerning the emergence of all-Thracian ethnic consciousness and self-appelation, it should be stated that numerous reasons prevented the functioning of the most important mechanism - the "we-they" attitude - among the Thracians, which would have made it possible for the ethnos to take its final step towards self-assertion.

The lack of external manifestation of the ethnic consciousness - the self-appelation (ethnonym) - in this case cannot impede the claim that there was evidenced self-consciousness. For a people that did not feel the need of writing for handing down the accumulated ethnic information from one generation to another, a common name in the epoch investigated had smaller vafcue than the image of the '^Horseman.

However, even here the Thracian ethnos offered surprises. It is true that a common name was lacking, but precisely during the Roman epoch the Thracian mercenaries, finding themselves in an alien ethnic environment, called themselves Thracians! Let us not forget the Bessi who has become a byword for all Thracians, appearing in many inscriptions in the formulation *natione be в sue*, while during the Late Antiquity their name came to stand for Thracians in general.

ТОШО СПИРИДОНОВ

ТРАКИЙСКИЯТ ЕТНОС

Редактор Илиана Ненчева Художник Андрей Ненов
Художествен редактор Валери Александров

Издателски индекс 12075/89
Код 28/9531422331/0622-3-91
Формат 16/70/100 Тираж 650 Печатни коли 11,50 Издателски коли 14,90 УИК 12,19
Цена 4,90 лв.

Печатница на Издателството на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Г.Бончев", бл.6
Поръчка №221